

**T.C.
DICLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
KLASİK ARKEOLOJİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**YAKINDOĞU NEOLİTİĞİ'NDE NATUF VE
NEMRİK KÜLTÜRLERİ**

**HAZIRLAYAN
Mehdiye ARI
281619**

**DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Oya SAN**

**DİYARBAKIR
2010**

ÖZET

Neolitik Dönem, yaşamı değiştiren birçok gelişimin çok hızlı yaşandığı bir dönemdir. Ancak bu dönemi, yalnızca besin üreticiliği ve bunun sonucunda elde edilen artı ürünün insanlara sağladığı rahatlıkta, tarım ve hayvancılıkta aramamak gerekir. Çünkü, bu dönem çok daha kapsamlı ve geniştir.

İnsan toplulukları gelişim sürecinde karşılaştığı ihtiyaçlar doğrutusunda gelişen arayışları, bazı deneyimleri ile ortaya koymuştur. Bu arayışlar, devrim olarak etkileyecek yenilikleri beraberinde getirmiştir. Bu yenilikler, insanın her türlü yaşantısında yani sanat, mimari, ekonomi, teknoloji, gömü gelenekleri gibi birçok yönden olup bunların yeniden şekillenmesini sağlamıştır.

Çalışmanın ana konusu olan Natuf ve Nemrik yerleşiklerinin izleri, maddi kültürde belirgin olarak görölmektedir. Yakındoğu Neolitik Dönemi'ni büyük ölçüde etkileyen Natuf ve Nemrik kültürleri, Paleolitik Dönem unsurlarını içinde barındırmakla beraber, kendi dönemlerine de getirdikleri yeniliklerle yaşamın her türlü alanında dönüm noktası sayılmışlardır. Ayrıca, tez çalışmasında, Anadolu'yu da kapsayan Yakındoğu Bölgesi'nin bazı yerleşiklerinde ele geçen maddi unsurlar, Yakındoğu Neolitiği'nin kültürel, sanat ve dini uygulamaları göz önüne alınarak genel bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

Neolithic Period, is a period in which many life-changing developments has been lived very fast. but this period should not only be sought in food productivity and other extra products that provides people comfort as a result of this productivity, agriculture and animal husbandry. Because this period is much more comprehensive and wide.

In the development process human communities have stated developed searches that comes out in the needs they come accross with their experience. These searches have brought out reforms that could affect as revolution with itself. These reforms were in every part of human life that such as art, architecture, economics, technology burial customs and have provided them to be reshaped.

The traces of Natufian and Nemrik settlements which are the main subject of study, can be seen in the material culture very clearly. Natufian and Nemrik cultures which have greatly influenced the Near East Neolithic Period, besides sheltering the facts of Paleolithic period in itself, with the reforms that they have brought in their own era, have been considered as turning point in all aspect of life. Also, in the study of thesis, material components that incoming from some settlements in some parts of Near East also enclosing Anatolia have been evaluated in general scope by considering cultural, artistic and religious practice of Near East Neolithic.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu çalışma jürimiz tarafından Klasik Arkeoloji Programında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan:.....

Üye:.....

Üye:.....

Üye:.....

Üye:.....

ONAY:

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihinin aşamalar halinde kaydedilen gelişim süreci içinde devrim olarak nitelendirilebilecek yenilikleriyle karşımıza çıkan dönüm noktaları vardır. Bunlar arasında yerleşik hayata ve tarıma geçişin yaşandığı Neolitik Dönem, özünde barındırdığı pek çok ilk ve yenilikleriyle oldukça önemlidir. Neolitik dönemle birlikte algılanan yaşam biçimi, sanat, mimari, ekonomi ve dinsel uygulamalardaki değişim ve yenileşme daha sonraki aşamaların oluşumuna da temel oluşturmuştur.

Neolitik uygarlığın gelişiminde Yakındoğu Coğrafyası'nın etkisi ve katkısı büyüktür. Pek çok ilke imza atan Yakındoğu, zaman içinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'yle koşut bir gelişim göstermiştir. Son zamanlarda yapılan kazı ve araştırmalar kültürlerarası ilişkiyi, yayılımı ve etkileşimi daha somut biçimde ortaya koymuştur.

Yakındoğu'nun erken neolitiğinin oluşumunda etkin olan Natuf ve Nemrik kültürlerinin irdelendiği bu çalışmanın konusunun seçilmesi ve şekillenmesinde, katılmış olduğum Körtik Tepe kazısının büyük payı olmuştur. Erken Neolitik dönem insanının yetkin sanat anlayışını, duygularını ve yaşam biçimini ifade eden Körtik Tepe bulgularını yakından tanıyıp gözlemlemiş olmam, konuya olan ilgimin daha da artmasını sağlamıştır. Bana Körtik Tepe kazılarına katılma fırsatı verip bilgi birikimi ve deneyimlerinden yararlanmamı sağlayan hocam Prof. Dr. Vecihi ÖZKAYA'ya bu satırlarda teşekkür ederim.

Tezimin konu seçiminden, hazırlanışına kadar her aşamasında bana yardımcı olan, danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Oya SAN'a; Yüksek Lisans eğitimim sırasında bilgilerine sık sık başvurduğum hocam Yrd. Doç. Dr. Gürol BARIN'a; çevirilerim sırasında yardımlarını esirgemeyen Arife GÜNEŞ'e ve Funda ATAK ÇELEBİ'ye; hayatımın her aşamasında maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen babam Şükrü ARI'ya ve aileme şükranlarımı sunarım.

Mehdiye ARI
DİYARBAKIR- 2010

İÇİNDEKİLER

ÖZET	
ABSTRACT	
ÖNSÖZ	I
GİRİŞ	1
BÖLÜM I: GENEL HATLARIYLA YAKINDOĞU NEOLİTİĞİ	6
A-COĞRAFİ YAPI VE ÇEVRESEL FAKTÖRLER	6
B-YAKINDOĞU NEOLİTİK DÖNEM KÜLTÜR EVRELERİ	9
I- Seramiksiz Neolitik Dönem (PPN)	9
1- Seramiksiz Neolitik A Evresi (PPNA)	9
2- Seramiksiz Neolitik B Evresi (PPNB)	11
3- Seramiksiz Neolitik C (Son Seramiksiz Neolitik B) Evresi (PPNC)	13
II- Seramikli Neolitik Dönem (PN)	14
C-YAKINDOĞU NEOLİTİK DÖNEM KÜLTÜREL DOKUSU	15
I- Mimari Yapılanma ve Konutlar	15
II- İnanç Sistemleri	19
III- Gömü Gelenekleri	20
IV- Kafatası Kültü ve Taş Maskeler	23
V- Figürinler ve Heykeller	27
VI- Ev Modelleri	37
VII- Kült Binaları ve Yapı Kültü	38
BÖLÜM II: NATUF KÜLTÜRÜ	44
A- Yerleşim	46
B- Mimari	47
C- Mezarlar ve Gömütler	49
D- Alet Endüstrisi	55
E- Öğütme Taş Endüstrisi	56
F- Kemik ve Boynuz Endüstrisi	57

G- Ss ve Sanat Objeleri	58
H- Geçim	61
BÖLÜM III: NEMRİK KÜLTÜRÜ	63
A- Tabakalaşma	63
B- Kent Yapısı	65
C- Mimari	66
D- Mezarlar	72
E- Alet Endüstrisi	72
F- gtme Taş Endüstrisi	73
G- Taş Kaplar	74
H- Karma Nesnelere	75
I- Heykelcikler	75
J- Nemrik Tanrıları	79
BÖLÜM IV: ERKEN NEOLİTİK’TE NATUF VE NEMRİK KÜLTÜRLERİ VE BÖLGESEL ETKİLEşİMLERİ	84
SONUÇ	100
KAYNAKÇA	107
LEVHALAR LİSTESİ	120
LEVHALAR	

GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde insanlığın geçirdiği kültürel gelişimi erkenden geç, ilkelden gelişkine doğru, aşamalar halinde gözlemek mümkündür. Bu kültürlerin tümü geçmişini anlama açısından son derece önemlidir. Bunların bazıları günümüze kadar gelen uygarlığın gelişim basamaklarını belirlemiştir. Bunlardan en belirgin basamak "devrim" ya da "sıçrama noktası" olarak tanımlanmıştır. Bu dönem günümüzden yaklaşık olarak 13.000 yıl önce başlamış ve 7.000 yıllarında gelişimini tamamlayarak olgunlaşmıştır¹.

William H. McNeill, bir "devrim" olarak nitelendirilen değişimlerin "Bereketli Hilal" adı verilen topraklar üzerinde gerçekleştiğinden söz eder. Yani, bütün bu yeniliklerin tüm dünyaya Bereketli Hilâl tarafından armağan edildiğini savunur². Doğu Akdeniz kıyılarından başlayarak, kuzeyde Toros Dağlarının, doğuda Zagros Dağlarının etekleri boyunca uzanan ve bir hilâl şeklinde olan bölge, tarıma oldukça elverişlidir. Lübnan, İsrail'in bir bölümü, Suriye, Ürdün ve Türkiye'nin Güneydoğu bölümü Bereketli Hilal sınırları içinde kalan yerlerdir (Harita X)³. Bölgenin isim babası olan Breasted, Bereketli Hilâl'i, yüzü güneye dönük ve merkezde sırtını kuzeydeki dağlara vermiş bir orduya benzeterek, batıdaki kanadının Akdeniz'in doğu kıyısı boyunca uzandığını, doğudaki kanadının ise Basra Körfezine dek ulaştığını belirtmektedir. Buna göre, Batı kanadı Filistin'de son bulurken, doğu kanadı Bâbil'e kadar uzanmakta, merkezini ise Asur oluşturmaktadır⁴.

V.G. Childe'nin adlandırdığı "Neolitik Devrim"⁵, insanın doğa ile ilişkilerini kendi tarafına çevirmeyi başarıp, çevresinde var olan bitki ve hayvan cinslerinden bazılarını evcilleştirerek kendi eliyle üretir hale gelmesi şeklinde açıklanmaktadır⁶. Neolitik Dönem'i önceki süreçten tümüyle farklı gören Childe, bunun yansımalarının da sadece bir yassı balta ya da çanak çömlek kullanımı ile açıklanamayacağını öngörmüştür. Ona göre bir yerleşmenin Neolitik olarak tanımlanabilmesi için bakılması gereken, araştırmadan elde edilen buluntu topluluğunun tamamıdır⁷.

¹ Yazar 2008, s. 9.

² Ötümlü 2006, s. 10.

³ Ötümlü 2006, şek. 1-3.

⁴ Ötümlü 2006, s. 6-7.

⁵ Childe 1993, s. 39.

⁶ Şahan 1998, s. 10.

⁷ Özyarkent 2007, s. 61.

İnsanlık kültür tarihinin en önemli parçalarından birini oluşturan bu dönem, insanların, avcılık ve toplayıcılığa dayalı göçebe bir yaşamdan, besin üretimine, çiftçiliğe dayalı yerleşik köy yaşantısına geçtikleri önemli bir süreçtir. Günümüz uygarlığının temellerinin atıldığı bir dönemdir. Mimari, sanat, zanaat, uzmanlaşma, gibi birçok ilki başlatmıştır. Özlüce değerlendirildiğinde, her şeyin değiştiği ve yeni bir düzenin kurulduğu, birçok yeni buluşun sınanarak ortaya çıktığı, heyecan verici bir uygarlık süreci olduğu söylenebilir⁸.

Neolitik Dönem, dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan farklı insan gruplarınca aynı anda yaşanabilmiş değildir. Orta ve Güneydoğu Anadolu'da Neolitik Dönem yaşanırken dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi Batı ve Kuzey Anadolu'da halen Mezolitik Çağ kültürlerinin süregeldiği, farklı kültürel oluşumların çağdaş olarak varlıklarını sürdürdüğü de görülmektedir. Elde edilen arkeolojik verilere göre, başlangıcının görüldüğü Yakınoğu Bölgesinde bu süreç hemen olmamış, belli bir süre içerisinde ve çeşitli aşamalardan geçerek şekillenmiştir (M.Ö. 9000 - 7000)⁹.

Günümüzden yaklaşık olarak 11.000 yıl önce, Würm buzul örtüsünün eriyip yok olmasıyla, dünyanın iklim ve doğal çevre koşulları yaklaşık olarak bugünkü halini almıştır. Bu dönemle birlikte yerkürenin doğu ve batı yarımkürelerinde birbirinden habersiz ilk köy yerleşimlerinin kurulmaya başlandığı saptanmıştır. Erken Neolitik Dönem insanların henüz çanak çömlek yapımını bilmedikleri bu ilk üretimciliğe geçiş evresinde, Güneydoğu Anadolu'da Diyarbakır-Urfa çevresinde, Orta Anadolu'da, Tuz Gölü güneyinde ve güneybatıda Burdur- Isparta yöresindeki Göller Bölgesi'nde büyük bir gelişim ve hareket görülür. Kurulan ilk köylerin bazılarında çiftçilik, bazılarında ise hayvancılık ön sırada gelmektedir. Ancak son araştırmalar Güneydoğu'da bulunan 11 bin yıllık uygarlıkların, yerleşik yaşama tarımdan çok önce, avcı toplulukları zamanında geçtiğini ortaya koymaktadır¹⁰. Toplumsal yaşamda büyük değişimlerin yaşandığı Neolitik Dönem, kendi içinde yaşanan değişimlere dayalı olarak Seramiksiz ve Seramikli Neolitik Dönem olarak iki alt döneme ayrılmıştır. Seramiksiz Neolitik Dönem çağın erken dönemini kapsarken, Seramikli Neolitik Dönem ise daha gelişkin ve geç Neolitik unsurları temsil etmektedir¹¹.

⁸ Yazar 2008, s. 9.

⁹ Ülger 2007, s. 18.

¹⁰ Şahan 1998, s. 10.

¹¹ Aytek 2008, s. 25.

Neolitik devrimin başlangıç noktası olan Yakınoğu, avcılık-toplayıcılıktan çiftçiliğe geçişin en net görüldüğü yerdir. Yakınoğu'da ilk yerleşim alanları, mağaralar ve geçici açık hava kampları ya da atölyelerdi. M.Ö. 19.000'den 14.000'e kadar süren Kebara dönemine¹² ait kalıntıların gösterdiği gibi son buzul çağının ardından daha kalıcı yerleşim yerleri yaygınlaşmıştır. Teberite Gölü'nün doğu kıyısında, M.Ö. 15.000'e tarihlenen Ein Gev I (Filistin) yerleşiminde, muhtemelen konut olarak kullanılan yuvarlak bir kulübenin temellerinde tahıl öğütme taşları ve taş bir havanla birlikte, tahıl ya da saz biçilen bıçaklara özgün bir parıltıya sahip oraklar da ele geçmiştir. Kebara (İsrail) insanları ayrıca hayvan avlıyor ve çoğu kez de belirli bir türün peşinden gidiyorlardı. Bulunan kemiklerin bir çoğu ceylan ve yaban keçisine aittir. Öğütme taşlarının varlığı, bitki ve tahılların bu insanların beslenmesinde vazgeçilmez bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Yakın zamanlara kadar Neolitik kültürler, çekirdek bölge olarak kabul edilen, Yakınoğu'nun belirli kesimlerinde ve özellikle Doğu Akdeniz Bölgesi'nde yoğunlaşmıştır. Oldukça yakın sayılabilecek bir süre öncesine kadar Anadolu Yarımadası'nın Neolitik yaşamın, oluşum bölgesinin dışında kaldığı öngörülmekteydi; dolayısıyla da çok az araştırmacı bu bölgeye yönelmişti. Son on yıl içinde bu durum tersine dönmüş ve Anadolu, Neolitik oluşum bölgesinin içine tam olarak yerleşmiştir. Bu nedenle, Anadolu Neolitiğinin gelişimi, çok daha öncelerden beri araştırmaların odağında bulunan Yakınoğu'nun diğer bölgelerinden farklı bir çizgi izlemiş, birdenbire sıçrama yapmıştır¹³.

Bu çalışmada izlenen yöntem, ana konumuz olan Natuf ve Nemrik kültürlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için Yakınoğu'da kazısı yapılmış veya yapılmakta olan Epi-Paleolitik ve Neolitik Dönem yerleşiklerin coğrafi yayılımlarını ayrıntılarıyla ele almak ve bu dönemlere ait merkezlerden ele geçen buluntuların yaşam biçimi üzerindeki etkilerini incelemek olacaktır. Daha sonra Natuf ve Nemrik kültürlerinin kendilerinden önceki yaşamdan nasıl etkilendiklerini, çağdaşlarını ve sonraki dönemleri hangi unsurlar yönünden etkiledikleri üzerinde ayrıca detaylı bir şekilde durulacaktır.

¹² Yakınoğu'da Epi-Paleolitiğin başlangıç aşamasıdır, Kebaran kompleksi olarak da bilinmektedir. ca 19.000-14.000 yıl öncesine tarihlenmektedir. Bar-Yosef, Kebaran yerleşimlerinin daha çok Akdeniz kıyı bölgesinde olduğunu belirtir, bu yerleşmelerin Beer Şeva Vadisi'nin güneyinde olduğu gibi, çöl vahalarında da yer aldığını ekleyerek, Lübnan'da da Nehr el Kelh(Ciita) ve Wadi Antelias (Ksar'Akil, Bergi) gibi iki Kebaran yerleşme grubunun belirlendiğini, birçok örneğinde vadilerin yakınlarında bulunduğunu ifade etmiştir.

¹³ Yazar 2008, s. 137.

Tez, dört bölüm, sonuç, kaynakça, levha ve haritadan oluşmaktadır. Birinci bölümde, Yakınoğu Neolitiği hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Burada Yakınoğu Neolitik Dönem yerleşiklerinin coğrafik durumu ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Ayrıca bu bölümde, yerleşiklerde ortaya çıkartılan tüm arkeolojik veriler değerlendirilerek dönemin yaşam biçiminin hangi ihtiyaçlar doğrultusunda (ekonomik, sanat, inanç) ortaya çıktığını ve insan hayatını nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur.

Yakınoğu Bölgesi; Anadolu, Levant, Mezopotamya ve İnan Platosu'nu içine alan geniş bir alanı tanımlar. Neolitik Dönem, bu bölgede hemen gerçekleşmemiş, belli süreler içerisinde çeşitli aşamalardan geçerek gelişimini tamamlamıştır. Yakınoğu'da Neolitik Dönem yaşanırken dünya üzerinde de farklı kültürler belirlemeye başlamıştır.

Neolitik dönemde, tarımın yaygınlaştığı yerleşiklerde insanlar aynı anda avcılık ve toplayıcılığı terk etmemiş; bunları uzun bir süre geçim faaliyeti olmayı sürdürmüştür. Bu döneme ait yerleşim yerlerinde ele geçen buluntular, dönem hakkında bize en iyi bilgi veren arkeolojik verilerdir. Bu buluntular arasında, dönem mimarisini yansıtan yapıları, neolitik inanç sistemine ilişkin fikir edinmeyi olanaklı kılan buluntuları, duvar resimleri, ölü armağanları, taştan yapılmış kadın, erkek, hayvan figürinleri, phallic objeler ve heykelleri sayabiliriz.

İkinci bölümde, Epi-Paleolitik dönemin son ve en önemli aşaması olan Natuf kültür unsurlarının ne olduğuna dair bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler gerekli materyallerle desteklenmiştir. İnsan topluluklarının evriminin anlaşılması konusunda önemli bir yeri olan Epipaleolitik dönemin izleri, Yakınoğu'nun tüm bölgelerinde görölmektedir. Bu dönemin ekonomisi, avcılık ve toplayıcılığa dayanmaktadır. Bu dönemi en iyi yansıtan ve insan yaşantısına getirdiği yeniliklerle Neolitik döneme geçişi hızlandıran kültür Natuf kültürüdür.

Natuf Kültürü, M.Ö. 12.500-11.000/11.000-10.500 yıl öncesine tarihlendirilir. Filistin'deki El Natuf Vadisi yerleşmesinden adını alan Natuf Kültürü, kendinden önceki kültürlere göre hem daha yaygın, hem de en çok araştırılan önemli bir kültürdür.

Üçüncü bölümde, Seramiksiz Neolitik Dönem'in ilk yerleşimlerinden olan Nemrik kültür unsurları, her yönden incelenerek tez çalışmasında yer almıştır. Neolitik Dönem, insan yaşantısına getirdiği yeniliklerle önem sırasına göre aşamalara ayrılarak incelenmiştir. Özellikle ilk aşama olan Seramiksiz Neolitik Dönem, Epipaleolitik'ten Neolitik Dönem'e basamak oluşturması açısından önem taşır.

Başlıca Seramiksiz Neolitik Dönem yerleşimleri; Yakınoğu'da; Abu Hureyra, Mureybet, Jerf el Ahmar (Suriye), Nemrik 9 (Irak), Jericho (Filistin), Netiv Hagdud, Nahal Oren, Abu Salem, Abu Madi I, Kfar Hahores (İsrail), Yiftahel (İsrail) Beidha (Ürdün), Jeriko (Filistin), Ain Gazal (Ürdün), Tell Aswad (Suriye)¹⁴, Basta, Ramad, Munhata, Bougras; Beisamoun, Khirbet Sheikh Ali, Wadi Shu'eib, Basta ve Anadolu'da; Hallan Çemi, Körtik Tepe, Nevali Çori, Göbekli Tepe, Çayönü Tepesi, Akarçay ve Mezraa Teleilat'tır.

Çalışmaya konu olan Nemrik 9, Kuzey Mezopotamya'nın en erken seramiksiz Neolitik Dönem yerleşimlerinden birisidir. Kozłowski tarafından M.Ö. 10.500-8.400 yıllarına tarihlendirilmiştir¹⁵. Köklerini Epipaleolitik dönemden alan erken Seramiksiz Neolitik A yerleşiklerinden Nemrik 9, maddi kültürde belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

Dördüncü bölümde, Natuf ve Nemrik kültürlerinin genel bir tanımı yapılmıştır. Bunlar arasındaki ortak ve farklı özellikler detaylı bir şekilde ortaya konularak, bölgeler arası etkileşimlerine de açıklık getirilmiştir. Natuf ve Nemrik kültürlerinde, önceki dönemlerin yansımalarını görmekle beraber, kendi dönemlerinde getirdikleri yenilikler, yaşam biçiminde bir dönüm noktası sayılmıştır. Bu yeniliklerle hem çağdaşlarını etkilemişler hem de kendilerinden sonraki kültürlere öncülük etmişlerdir. Etki alanları özellikle Anadolu'nun güney kesimi (Hallan Çemi, Körtik Tepe, Çayönü Tepesi) dahil tüm Yakınoğu bölgelerinde yani Levant Bölgesi ile Kuzey Suriye Bölgeleri'nde gözlenmektedir.

Çalışmanın sonuç kısmında ise ele alınan kültürler, kısa ve öz şekilde gözler önüne serilmiş, bunların birbirleriyle ve çevrelerindeki etkilere değinilmiş, varılan sonuçlar ifade edilmiştir. Özellikle her iki kültürde bulunan arkeolojik verileri hem kendi içlerinde hem de birbirleriyle ve çevreleriyle karşılaştırılarak insan yaşantısındaki değişiklikler bütünüyle gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

¹⁴ Rosen 2007, s. 39.

¹⁵ Molleson 2006, s. 5.

BÖLÜM I: GENEL HATLARIYLA YAKINDOĞU NEOLİTİĞİ

A-COĞRAFİ YAPI VE ÇEVRESEL FAKTÖRLER

Yakındoğu Bölgesi; Anadolu, Levant (İsrail, Filistin, Ürdün, Suriye ve Lübnan); Mezopotamya ve İran Platosu'nu da içine alan geniş bir alanı kapsar¹⁶. Akdeniz, Karadeniz, Hazar Denizi, Basra Körfezi ve Kızıl Deniz'le çevrili olan Yakındoğu'ya "Beş Denizler Ülkesi" denmiştir. Ancak bölgedeki yerleşmelerde denizlerin etkisi karadan daha az olmuştur. Yakındoğu'da, Güney Irak'ın bataklıklarından, Ürdün ve Suriye'nin bazalt çöllerine ve İran'ın kar kaplı dağlarına kadar çok çeşitli görüntüler bulunabilir. Bölgede az sayıdaki ortak coğrafi özellik arasında tek önemlisi yaz aylarında yağmur olmamasıdır (Harita VIII)¹⁷.

Daha çok coğrafi bir terim olan Yakındoğu, Akdeniz'in doğusunda bulunan geniş bölgeyi tanımlamak için kullanılır. Kuzeyde Toros sıradağları, doğu yönünde ilerler ve Küçük Asya'da¹⁸ etkili bir kıyı şeridi oluşturur. Ayrıca Güneydoğu Torosların eteklerinden Suriye ve Irak'a uzanan bölge, kuzeyindeki dağlar ve Arabistan platformu arasında kalan bölge platoların, en geniş kapladığı bir geçiş alanıdır. İran, Irak sınırı boyunca uzanan Zagros Dağları, Güneyde Amanos, Lübnan ve Karmel Dağları ile birleşir ve yay şeklini oluşturan bu dağlar, güneydeki yarı kurak bölgelere göre daha fazla yağış alması, doğal çevre ortamı bakımından, elverişli ortamı sağlar. Anti Lübnan dağları'nın aşağı yamaçlarında Levant¹⁹ bölgesinin üç ırmağının kaynakları²⁰ yer alır (Harita I)²¹. Bunlar kuzeye ve batıya doğru Asi Irmağı, güneye ve batıya doğru Litani ve fay vadisi içinde güneye akan Erden ırmaklarıdır. Yakındoğu, iki büyük nehir olan Fırat ve Dicle'nin bulunduğu bölge olarak tanımlanır. Van Gölü'nün güneyinden Fırat ve Ağrı Dağı'nın eteklerinden kaynağını alan Dicle menderesli bir rotayla güneye doğru akar. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden, Suriye'ye geçen Fırat nehri buradan da Irak'a ulaşır. Basra Körfezi'ne dökülmeden önce, Dicle ile birleşir ve Şat-ul-Arab ismini alır.

¹⁶ Yetilmezsoy 2006, s. 196.

¹⁷ Bar-Yosef 1998a, fig. 10.

¹⁸ Anadolu'nun Roma imparatorluğu sınırları içindeki topraklarına verilen isimdir. Asya kıtası'nın Güneybatı ucunda yer alan bir yarımada'dır. Tamamı Türkiye'de bulunur. Eski Batı kaynaklarında yarımada'nın adı Küçük Asya (Latince: *Asia Minor*, Yunanca: *Mikra Asia*) olarak geçer.

¹⁹ Doğu Akdeniz Koridoru'da denilir.

²⁰ Ülger 2007, s. 5- 6.

²¹ Bar-Yosef 1998a, fig. 10.

Dicle nehrinde Irak'ta, İran'ın Zagros dağlarından aldığı kollarla gittikçe büyür ve Musul'dan Bağdat'a geçerek Basra Körfezi'ne dökülür²².

Kuzey Arabistan'ın büyük bir bölümünü, Arap düzlüğünün kuzey uzantısı olan Suriye Yayla'sı kapsar. Deniz seviyesinden 300-500 m. yükseklikte olan bu bölge yüksek bir yapısal yayladır. Yaylanın büyük bölümünü El-Hamada ya da Suriye Çölü örter. Yaylanın doğal yüzeyi çok sayıda vadi ve heyelan gölüyle aşındırılmıştır. Güneyde el-Hamada Ürdün yaylasıyla buluşur. Pleistosen dönemdeki volkanik patlamaların sonucu olan bazalt lav örtüsü Golan tepeleriyle birlikte kuzey Ürdün yükseltilerini oluşturur. Batıda Levant kıyı alanına Sina'dan başlayıp Türkiye'ye uzanan kesintisiz dağ sıraları bulunur. Bu silsile içinde Orta Negev Dağları, Yuda Tepeleri, Samarra Tepeleri, Galile Dağları, Lübnan ve Anti Lübnan, Ensariye dağları bulunur. Dağlar, kuzeyden güneye uzanan Akdeniz kıyı ovasının sınırını oluşturur ve kıyı ovasının genişliği kuzeye doğru 2 mil iken güneyde 20 mil civarındadır. Çok sayıda yüksek bazı tepeleri ve bunları da ayıran tepecikleri bulunur. Bölgedeki yerleşimler daha çok vadi tabanlarında ve su kenarlarında kurulmuştur²³.

Yakındoğu'nun bugünkü çevresel durumuna bakıldığında, yerel çok farklı çeşitliliklerin olduğu görülmektedir. Buna rağmen, istisnaların olması ile birlikte, bir bütün olarak ele alındığında bölgeye, kurak iklim şartlarının egemen olduğu söylenebilir. Dağ sıralarının arasında kalan değişik boylarda, alüvyonlu ovaların meydana getirdiği çöküntülerle, yaylaların mevcut olduğu görülür. Bölge, girintili ve çıkıntılı bir kıyı şeridinde sahiptir²⁴.

Çekirdek bölge olarak tanımlanan Orta Anadolu, Yakındoğu'ya dahil edilebilmektedir. Orta Anadolu veya İç Anadolu Bölgesi olarak tanımlanan bölge, Türkiye'nin orta kesimini kaplayan coğrafi alandır. Kuzeyde Karadeniz Dağları, güneyde Toroslar, batıda ise Sultan Dağlarından Uludağ'a kadar uzanan engebeler dizisi yer alır. 1100-1200 m. yükseklikte platoları (Haymana, Cihanbeyli, Obruk, Bozok, Uzun Yayla) ve bunların içine gömülmüş ve daha alçak bölmelerden oluşan ovalar yer alır. Ovaların büyük bir bölümü tektonik kökenlidir, bazıları da alüvyal düzlüklerdir. Torosların iç yamaçları önünde; Karadağ, Karacadağ, Hasandağ, Melendiz ve Erciyes gibi kuzeydoğu güneybatı uzanışlı volkanik dağlar bulunmaktadır. Bu volkanik

²² Ülger 2007, s. 6.

²³ Ülger 2007, s. 6.

²⁴ Ülger 2007, s. 7.

konilerin varlığı, etrafındaki volkanik arazinin geniş alanları kaplamasına ve eski üst Neojen akarsu şebekesinin değişmesine yol açmıştır. Aynı zamanda, eski Neojen Havzalarının birbirinden ayrılmasına da neden olmuştur. Yerleşimin özellikle, volkanik konilerin çevresinde yoğunlaşması, konilerin eteklerinde bulunan volkanik formasyonların, verimli toprakların meydana getirmesinde büyük rol oynadığı görülür²⁵.

Bölgenin en önemli akarsularını Kızılırmak, Sakarya Nehri, Porsuk ve Delice Çayları oluşturur. Bölgenin Yukarı Kızılırmak olarak adlandırılan doğu bölümünde, bolca yağışlı dağların beslediği küçük akarsuların birleşmesinden, Kızılırmak doğar. Erciyes Dağı doğrultusunda güneybatıya doğru akar. Erciyes-Nevşehir yöresi önlerinde geniş bir yay çizerek kuzeybatıya, kuzeye ve en son olarak da kuzeydoğuya yönelir. Kızılırmak, kıyı dağlarını ve geniş deltasını geçtikten sonra Karadeniz'e dökülür. Sakarya'dan kaynağını alan, Sakarya Irmağı da, İç Batı Anadolu'dan geçerek, Karadeniz'e dökülür. Melendiz Suyu ise, Melendiz Dağı ve Hasan Dağ arasından doğar. Kuzeybatıya yönelerek Ihlara Vadisi'ni oluşturur. Daha sonrasında Kızılırmak Köyü'nden geçerek, Aksaray'a doğru ilerler. Bölgenin güney kesimleri sularını denize gönderemez. Bu nedenle kapalı havzalar geniş alan kaplar. Kapalı havzaların geniş alanları Konya Ovası, Tuz gölü ve Akşehir-Eber gölleri çevresinde yer alır. Diğer küçük kapalı havzalar ise Seyfe Gölü, Sultan Sazlığı'dır. Bölgenin büyük bir kısmı sularını Kızılırmak, Sakarya ve Yeşilirmak'ın kolu olan Çekerek Suyu sayesinde, Karadeniz'e döker. Güneydoğusunda yer alan, Uzun yayla yöresi, sularını Seyhan'ın kolu olan Zamantı Suyu sayesinde Akdeniz'e gönderir²⁶.

Bölgenin en büyük gölü Tuz Gölü'dür. Buharlaşmanın etkisiyle yazın büyük ölçüde kurumaktadır. Tuz Gölü tektonik bir oluşumdur. Bölgede, yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve kar yağışlı karasal iklim hakimdir. Bölgenin doğuya doğru gidildikçe yüksekliğinin artmasına bağlı olarak karasallık derecesi de artar²⁷.

²⁵ Ülger 2007, s. 7.

²⁶ Ülger 2007, s. 8.

²⁷ Ülger 2007, s. 8.

B-YAKINDOĞU NEOLİTİK DÖNEM KÜLTÜR EVRELERİ

I- Seramiksiz Neolitik Dönem (PPN)²⁸

Seramiksiz Neolitik dönemin başından itibaren Anadolu'nun güneydoğusu, Filistin, Levant Bölgesi olarak da adlandırılan Doğu Akdeniz Bölgesi, birbirleriyle çok yakın ilişkiler içindedir²⁹.

Seramiksiz Neolitik Dönem, kendi içinde aşamalara sahiptir ve bu nedenle Yakındoğu'da görülmeye başlanan Neolitik Dönemin, Seramiksiz aşaması da kendi içinde, A, B ve C aşamalarıyla adlandırılır (PPNA, PPNB, PPNC)³⁰.

K.Kenyon tarafından, Jericho kazısı tabakalanmasından yola çıkılarak tanımlanan Seramiksiz Neolitik A ve Seramiksiz Neolitik B olarak iki evreye ayrılan Seramiksiz Neolitik Dönem'e daha sonraki yıllarda G. Rollefson'un Ain Ghazal kazısındaki çalışmaları doğrultusunda Seramiksiz Neolitik C olarak adlandırılan bir evre daha eklemesi halen tartışmalı bir konudur. Son Seramiksiz Neolitik B olarak da tanımlanan bu geçiş evresi halen tam olarak anlaşılammıştır³¹.

a- Seramiksiz Neolitik A Evresi (PPNA)³²

Yaklaşık olarak M.Ö. 9600 - 8700³³ arasına tarihlenen; öncülü olan Natuf kültürünün devamı olarak da nitelendirilen Seramiksiz Neolitik A evresi, tanımlandığı Jericho yerleşmesi başta olmak üzere, ilk olarak Ürdün Vadisi'nde bilinmekteyse de yapılan çalışmalarla bu kültürel sürecin çok daha geniş bir alana yayıldığı saptanmıştır³⁴. Seramiksiz Neolitik A evresinde nüfus ve yerleşme sayıları yavaş yavaş artmış, daha sistemli bir yaşam tarzı oturmaya başlamıştır³⁵. Natuf Dönemi'nde yerleşmeler genelde mevsimlik kamp yerleri şeklinde iken Seramiksiz Neolitik A dönemi ile birlikte yerleşmeler daha da büyümeye başlar. Başlıca Seramiksiz Neolitik A yerleşmeleri; Abu Hureyra, Mureybet, Jerf el Ahmar (Suriye), Jericho (Filistin), Netiv Hagdud, Nahal Oren, Abu Salem, Abu Madi I ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Hallan Çemi,

²⁸ Pre Pottery Neolithic.

²⁹ Ülger 2007, s. 18.

³⁰ Ülger 2007, s. 18.

³¹ Aytek 2008, s. 27.

³² Pre Pottery Neolithic A.

³³ Dosseur 2008, s. 3.

³⁴ Aytek 2008, s. 28.

³⁵ Ülger 2007, s. 31.

Körtik Tepe ve Çayönü Tepesi'dir (Harita IIa-b). Seramiksiz Neolitik A Dönemi'nde sürtme taş alet teknolojisinde de bir gelişim izlenebilmektedir. Natuf Dönemi'nde görülen havan ve havanelleri yerini, el değirmenleri, öğütme taşları ve taş kaplara bırakır. Teknolojik gelişimin yanı sıra, inanç sistemi ve sosyal yapının da gelişmeye başladığı görülür³⁶.

Natuf Dönemi'ne ait yerleşim alanlarına göre Seramiksiz Neolitik A'da daha büyük yerleşmelerin kurulmuş olduğu ve bu evreye ait yapıların; genel olarak taş temelli, yığma kerpiçle yükseltilmiş, yuvarlak planlı ve çoğunluğunun yarı dairesel planlı yapılar oldukları anlaşılmıştır³⁷.

Dünyanın ilk şehri, Ürdün vadisinde bulunan Jericho yerleşimidir. Jericho yerleşimi, 36 dönümlük bir alan üzerine kurulmuştur. Araştırmacılar büyük bir hendek ve taştan oyulmuş surlarla korunan yerleşimde, avcılık ve toplayıcılığın yanı sıra bütün yıl boyunca bir kaynaktan sulanan topraklarda ekin yetiştirildiğini ve sulak bir çayırdaki koyun ve keçi otlatıldığını saptamışlardır. Yapılan kazılar sonucunda, Bereketli Hilâl'de³⁸ köy olarak adlandırılabilir ilk yerleşim yerlerinin büyüklüğü genellikle 6,5 ile 28,5 dönüm arasında değişmektedir. Bu nedenle Jericho, zamanına göre oldukça büyük bir köy sayılmaktadır³⁹. Duvarlarla çevrili bu yerleşimde 2000-3000 kişinin yaşadığı düşünülmekteydi. Jericho yerleşimindeki, yaklaşık olarak 8.5 m yüksekliğindeki kule ve 4 m yüksekliğindeki taş duvar, bu evrenin en ilgi çekici mimarisidir⁴⁰. Kule ve duvar, Seramiksiz Neolitik A dönemi içerisinde düşünüldüğünde, şaşırtıcı özelliklere sahiptir. Kulenin yüksekliği, taş duvarların kalınlığı, bu yapının o dönem şartları içerisinde organize bir işgücünün olduğunu gösterir. Bu yapının işlevi üzerine birçok görüş vardır; ancak halen ne amaçla yapılmış olduğuna dair net veriler bulunmamaktadır. K.Kenyon, savunma amaçlı olduğunu; Bar-Yosef, kulenin ritüel amaçlı olduğunu, duvarın su taşkınlarına karşı yapıldığını; Naveh ise, kulenin ve duvarların etkileyici büyüklüğü ile güçlü sembolik boyutunun yanı sıra

³⁶ Ülger 2007, s. 20.

³⁷ Bar-Yosef 1998b, s.192.

³⁸ James Henry Breasted tarafından Bereketli Hilâl adı verilmiş olan bölgenin batı ucu Mısır'a dayanırken Suriye Çölü'nün güneyinden bir yay çizerek uzanmakta ve doğuda Fırat ve Dicle Nehirlerine dayanmaktadır. Günümüzde, Bereketli Hilâl sınırları içinde kalan devletler şunlardır: Lübnan, İsrail'in bir bölümü, Suriye, Ürdün ve Türkiye'nin Güney Doğu bölümünün bir kısmıdır (Ötümlü 2006, s. 6).

³⁹ Ötümlü 2006, s. 15.

⁴⁰ Aytekin 2008, s. 29.

hem doğal hem de insan tehdidine karşı, fiziksel koruma sağladığını düşünür⁴¹. Çok büyük işgücü gerektiren bu yapı, dönemin sosyal yapısının ciddi anlamda şekillenmeye başladığını yansıtan iyi bir örnektir⁴²; ama bu evrede bilinen tek örnek olması nedeniyle bütünsel bir yaklaşıma olanak vermemektedir (Levha Ia; Ib; Ic)⁴³.

b- Seramiksiz Neolitik B Evresi (PPNB)⁴⁴

Yontma taş alet endüstrisine dayandırılarak Khiamian ve Sultanien olmak üzere iki alt evreye ayrılan Seramiksiz Neolitik A evresinin ardından, gelişmiş yerleşikliği ve farklı sosyal yapılanmasıyla dikkat çeken Seramiksiz Neolitik B evresi görülür. Yaklaşık olarak M.Ö. 8700 - 6900⁴⁵ arasına tarihlendirilmiştir⁴⁶. Bu evre taş alet yapım geleneğinde görülen değişimler ve radyo karbon tarihlendirmelerine göre dört alt gruba ayrılmaktadır: Erken (EPPNB), Orta (MPPNB), Geç (LPPNB) ve son Seramiksiz Neolitik B (Final PPNB) olarak tanımlanan bu alt bölümlendirmenin son evresi Ain Ghazal yerleşmesinde Seramiksiz Neolitik C evresi olarak G. Rollefson tarafından tanımlanmıştır⁴⁷ (Harita IIIa-IIIb; IVa-IVb).

Seramiksiz Neolitik B kültürleri de öncekilerin yerini almıştır ve avcı-toplayıcı yerleşimlerin bulunduğu kurak arazilerle tarım toplumlarına ait yerleşimlerin bulunduğu verimli topraklar arasındaki ayrım netleşmiştir. 13,000 yıl önce Erken Natuf ile başlayan ve sadece 6000 radyo karbon yılı süren bir sürecin ardından Yakın Doğu halkları açıkça tarım toplumlarına, çiftçilere, çobanlara dönüşmüşlerdir. Seramiksiz Neolitik B döneminde yerleşmeler Seramiksiz Neolitik A Dönemi'ne göre daha da büyümüş, sayıca daha da çoğalmıştır⁴⁸. Levant bölgesinin önemli Seramiksiz Neolitik B yerleşmelerinden bazıları; Kfar Hahosh (İsrail), Yiftahel (İsrail) Beidha (Ürdün), Jeriko (Filistin), Ain Gazal (Ürdün), Tell Aswad (Suriye)⁴⁹, Basta, Beisamon, Ramad, Munhata, Bougras; Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ise Nevali Çori, Göbekli Tepe, Çayönü yerleşmeleri gösterilebilir.

⁴¹ Ülger 2007, s. 21.

⁴² Aytek 2008, s. 29.

⁴³ Nissen 1990, fig. 10, 11; Tubb 1998, fig. 3.

⁴⁴ Pre Pottery Neolithic B.

⁴⁵ Dosseur 2008, s. 3.

⁴⁶ Aytek 2008, s. 29.

⁴⁷ Bar-Yosef 1998b, s.191.

⁴⁸ Ülger 2007, s. 21.

⁴⁹ Rosen 2007, s. 39.

Bu dönemdeki en büyük değişikliklerden biri mimari de gerçekleşmiştir. Konutlarda, besinin depolanması ve hazırlanması için yerlerin yapıldığı görülmüştür. Yapılar daha önceki dönemlere göre günlük hayata yönelik pek çok işleve yöneliktir. Seramiksiz Neolitik A'da görülen yuvarlak planlı yapıların yerini, artık dörtgen planlı yapılar almıştır. Böylelikle mekanı bölmek ve yapıya ek yapmak daha kolay hale gelmiştir. Bu dönemde, artık barınaktan konuta geçişin en temel aşamalarının oluştuğu söylenebilir. Bu süreç ile doğrudan yerleşme düzeninde de değişiklikler meydana gelir. Yerleşmeler belli planlara oturtulmuş, standart yapılardan oluşan 'köy' olarak tanımlayabileceğimiz yerleşim birimlerine dönüşmüştür⁵⁰.

Bu dönemin en büyük özelliklerinden bir tanesi, daha önce de görülmeye başlanan inanç sisteminin çok güçlü hale gelmesidir. Seramiksiz Neolitik B döneminde, kült binalarda ortak özellikler görülmeye başlanır. Bu yapılar yerleşmede ayrı bir yerde konumlandırılıp, normal konutlardan, boyut, plan, işçilik, teknik, kullanılan malzeme ve bazı mimari öğeler ile farklılık gösterir. Kült binaları gibi ölü gömme geleneklerinde de farklılıklar vardır. Seramiksiz Neolitik B dönemde ölü gömme gelenekleri çeşitlilik göstermektedir. Genel olarak bakıldığında bu dönemde ölümlerin taban altlarına, hocker pozisyonunda ölü armağanı ile birlikte gömüldükleri gibi, ikincil gömü olarak, kemiklerin ve kafataslarının ayrı ayrı gömüldükleri de görülür. Birincil gömüt olup da sonradan kafatası alınan ve bir ya da birçok kafatasının bir araya yerleştirilmesi ile oluşturulmuş gömütlerin yanı sıra kafatasların boyama sıvama gibi işlemlere maruz kaldıkları Seramiksiz Neolitik B döneminde görülmektedir⁵¹.

Teknolojik olarak, dönemin en ilginç buluntuları arasında, heykeller ve sürtme taş teknolojisiyle yapılmış taş kaplar gelir. Bu buluntuların daha çok sembolik anlamlar içerdiği anlaşılmaktadır. Bu buluntuların yanı sıra hayvan ve insan figürinleri, yassı baltalar da bulunmaktadır. Boncuk ve bilezikler gibi süs eşyalarının sayısında artış görülür. Yassı baltalar gibi ahşap işinde kullanılabilecek aletler ortaya çıkar⁵².

⁵⁰ Ülger 2007, s. 21.

⁵¹ Ülger 2007, s. 22.

⁵² Ülger 2007, s. 22.

c- Seramiksiz Neolitik C (Son Seramiksiz Neolitik B) Evresi (PPNC)⁵³

Seramiksiz Neolitik B Evresi'nin devamı olarak da görülen Seramiksiz Neolitik C evresi, kronolojik olarak Seramiksiz Neolitik B ile Kuzey Levant ve ilgili Anadolu yerleşmelerinde aynı zamana tarihlenir. Bu da M.Ö. 6900-6500⁵⁴ dönemlerini kapsar. Bazı araştırmacılar bu evrede bir önceki evrede devam eden öğelerin önemini vurgulayarak Son Seramiksiz Neolitik B adlandırmasını önermektedir. Bu evre; doruğa ulaşan kültürel sistemin çökmesi olarak göze çarpmaktadır⁵⁵.

Çok büyük sosyal karışıklığın yaşandığı bu dönemde; Jericho, Beidha ve Munhatta (İsrail) gibi bazı yerleşmelerin terk edildiği gözlenmiştir ancak aksine bu çekirdek alanın dışında Beisamoun, Khirbet Sheikh Ali, Wadi Shu'eib ve Basta gibi (Harita IVb) çok büyük yeni yerleşmeler ortaya çıkmıştır. Ain Ghazal gibi bazı büyük yerleşmelerde ise yaşamaya devam edilmiştir⁵⁶.

Bu geçiş süreci Güneydoğu Anadolu'da Çayönü, Mezraa Teleilat ve Akarçay yerleşmelerinden de izlenebilmektedir. Bu belirgin değişimin nedeni; uzun süre kuraklaşma olarak düşünülmüş; ama yapılan son çalışmalarla bu görüş çürütülmüştür. Araştırmacı Köhler-Rollefson; Ain Ghazal kazısına dayanarak değişimin nedenlerinin sistemin iç yapısından kaynaklandığını belirtmiştir. Ona göre nüfus artmış ve bunun sonucunda da toprak aşırı kullanıma uğrayıp verimliliğini yitirmiş, aynı biçimde otlaklar da sonuna kadar tüketilmiştir. Bu nedenle büyük yerleşimler ufak gruplara ayrılarak çobanlığa yönelmişlerdir. M.Özdoğan ise tersine nüfusun azaldığı yönünde bir görüş bildirmektedir. Yaşanan yeni oluşumların arkasındaki nedenlerin, olası sosyal kargaşaların yaşanmasıyla bağlantılı olabileceğini vurgulamıştır⁵⁷.

⁵³ Pre Pottery Neolithic C.

⁵⁴ Dosseur 2008, s. 3.

⁵⁵ Aytek 2008, s. 31.

⁵⁶ Aytek 2008, s.32.

⁵⁷ Aytek 2008, s.32.

II- Seramikli Neolitik Dönem (PN)⁵⁸

Seramikli Neolitik Dönem, tarım teknolojisinin gelişmeye başladığı bir dönemi ifade eder. Bu dönem; yerleşik yaşamın oluşturduğu etkenler doğrultusunda gelişen Kalkolitik Çağ'ı ve sonrasında ise kentleşmeye giden süreci temellendirmektedir. Seramikli Neolitik Dönem adlandırması, çanak çömleğin ortaya çıkışını değil yaygın olarak kullanımını tanımlamaktadır. İlk kapların Seramiksiz Neolitik dönemde ortaya çıktığı bilinmektedir. Seramikli dönemde, artık toplumun bütün kurumlarının şekillenmiş olduğu görülmektedir. Değişim yalnızca beslenme biçiminde, teknolojide değil, düşünce sisteminde de gerçekleşmiştir. Bu Neolitik oluşum tüm öğeleriyle diğer bölgelere yayılarak farklı gelişimler göstermiştir⁵⁹.

Seramiksiz Neolitik C Evresi'nde yaşanan sosyal çöküşün ardından Seramikli Neolitik Dönem'de sosyal yaşam, biçim değiştirmiştir. Seramiksiz Neolitik Dönemde önceki evrelerde tanımlanan sosyal ilişkiler kendini göstermez. Bu süreçte toplumsal hiyerarşi ya da sosyal statüler; yerleşik yaşam, tarımsal faaliyet yoğunluğu ile gölgelenir. Tarıma bağlı yaşam tarzı olasılıkla bu dönemin erken evrelerine denk gelmektedir. Bitkilerin tarıma alınması önceki süreçlerde varsa da açıkça görülmez; bilinçli uygulamalar bu süreçten sonra hızla gelişmiştir⁶⁰.

M.Ö. 7. bin yıllarından itibaren Neolitik Dönem'de çanak çömlek yapımına başlanmıştır. Bu yeni endüstrinin insan yaşamı üzerinde önemi büyüktür. Çünkü çanak çömlek yapımında insan, kimyasal değişimi belki de bilinçli olarak ilk kez kullanmıştır. Kilin belirli işlemlerden geçirilip biçimlendirilmesinden sonra ateşte pişirilerek sertleştirilmesiyle elde edilen çanak çömleğin yaşama girişinin önemi, basit bir teknolojik gelişmenin ötesinde bir anlam taşımaktadır. Bu değişim üretime dayalı bir yaşamın, çiftçi-köy yaşantısının kurumsallaşmasını simgelemektedir. M.Ö. 7000 ile 5500 yılları arasındaki dönemi kapsayan Seramikli Neolitik Dönem'in sonunda avcılık, artık beslenme için yaşamsal önemde olmaktan çıkmış, günümüzde olduğu gibi boş zaman uğraşısı haline gelmiştir. Bu dönemde başta buğday ve arpa olmak üzere mercimek ve baklagillerin yoğun olarak ekildiği biçildiği ve giderek bunların tür çeşidinin arttığı görülmektedir. Bu dönemde tarım hâlâ kuru tarım şeklinde yapılmakta; saban, döven gibi ilkel tarımın mekanik aletleri bilinmemekteydi.

⁵⁸ Pottery Neolithic.

⁵⁹ Aytek 2008, s. 32.

⁶⁰ Aytek 2008, s. 32.

Yakındoğu'da İlk Seramikli Dönem, uzun bir süre M.Ö. 6000'lere dayandırılmıştır; ancak son yıllarda yapılan kazılardan elde edilen tarihler M.Ö. 7000'lere kadar inmektedir. Yerleşik yaşama dayalı hayat tarzının görüldüğü, tarım ve hayvancılığın yapıldığı küçük köy topluluklarını içeren⁶¹ bu dönemin en belirleyici özelliği çanak çömleğin sürekliliği olan bir eyleme dönüşmesiydi (Harita V)⁶².

Bu dönem Yakındoğu' da buluntu yerlerine göre İlk, Orta ve Son Neolitik olarak 3 evre içinde izlenir. İlk evre Jarmo (Irak) ve Umm Dabaghiyah (Irak) evresi, orta evre Tell Hassuna evresi (Irak) ve son evre de Samarra (Irak) ya da Proto-Halaf evresi (Suriye) olarak bilinir⁶³. Çanak çömlek gruplarının ilk tanımlandığı yerleşmelere göre adlandırılan Umm Dabaghiyah-Sotto, Hassuna, Samarra ve Halaf olarak tanımlayabileceğimiz bu kültürel sıra düzeni son yıllarda yapılan çalışmalarla farklı boyutlar kazanmıştır. Proto-Hassuna olarak da bilinen Umm Dabaghiyah-Sotto Kültürü, son zamanlara kadar kabul edilen en eski evre iken artık Pre-Proto-Hassuna gibi farklı terimlerin kullanılması tartışılmaktadır⁶⁴.

C-YAKINDOĞU NEOLİTİK DÖNEM KÜLTÜREL DOKUSU

I- Mimari Yapılanma ve Konutlar

Anadolu'nun güneydoğu kesimlerinin de içinde bulunduğu ve buradan Filistin'e kadar uzanan Doğu Akdeniz bölgesini kapsayan Yakındoğu, Neolitik dönemde ortak bir gelişme süreci izler. Bu sürecin, en iyi yansıtan veri olarak, mimari kabul edilebilir⁶⁵.

1950'lerden önce arkeologlar, Neolitik evlerin tek biçimde planları olduğunu fark etmelerine rağmen, Neolitik ev biçimlerinin ilk sistematik ve anlaşılır şekilde sınıflandırılması O. Aurenche tarafından yapılmıştır. Araştırmacı bu tipoloji için, ağırlıklı olarak yapıların plan tipine ve oda sayısı gibi nitelikleri dikkate almıştır. Bu sınıflandırmanın, bölgesel yapı geleneklerini oluşturan, yapı malzemesi, çatı yapım tekniği, sosyal düzenlemelerin işlevsel farklılıkları, iklim şartları ve ideolojileri yansıtan birçok alt sınıfı da vardı⁶⁶.

⁶¹ Aytek 2008, s. 32.

⁶² Asouti 2006, fig.1.

⁶³ Ülger 2007, s. 23.

⁶⁴ Aytek, 2008, s. 39.

⁶⁵ Ülger 2007, s. 31.

⁶⁶ Ülger 2007, s. 31.

Seramiksiz Neolitik A döneminde, yerleşmelerin boyutları ve yoğunlukları belirgin bir artış gösterir. Mimari genel olarak, Paleolitik Çağ barınakları gibi, yuvarlak planlı ve hafif malzemedan inşa edilmiştir. Bazıları taş temelli olan bu yapılar, yuvarlak bir çatki sisteminin⁶⁷ üzerinin dal, saz, karnış gibi malzemeyle örölmesi ve sonrasında çamurla sıvanması ile oluşturulmuştur. Örneğın, Seramiksiz Neolitik A dönemine tarihlenen yerleşmelerde, dönemin tipik yuvarlak planlı yapıları izlenebilmektedir. Kulübe tarzı denilebilecek bu yapılar yuvarlak veya oval planlı olup, taş temelli ve kerpiç duvarlardan oluşurlar. Jeriko'daki yapılar toprağıa yarı yarıya gömölü ve 4-5 m. çapındadır. Jerf el Ahmar yerleşmesinde de yine benzer şekilde yapılar toprağıa yarı yarıya gömölü, yuvarlak planlı ve içerisinde bölmeleri bulunmaktadır. Nemrik yerleşmesinde ise yapılar yuvarlağımsı bazen yuvarlak ve dörtgen arası bir şekilde görölür. Bu yapılar da toprağıa yarı gömük şekilde inşa edilmişlerdir⁶⁸.

Seramiksiz Neolitik A döneminde, yeni yapı biçimlerinde taşıyıcı sistemle ilgili iki öğıe göze çarpar. Duvarlar ve sütunlar. Malzeme olarak kilin yapılarda kullanımı çok eskiye dayanır. Taşların üst üste dizilmesi ile kil topanlarının (pise) destek yapılması ve direklerle yapının yaşam alanının çatıya kadar olan yüksekliğı 2 m.'yi bulurdu. Seramiksiz Neolitik A' nın son dönemlerinde ve Seramiksiz Neolitik B' nin erken dönemlerinde yapının işlevlere göre bölümlenmesi gerektiğinden, yukarıda değinilen bu çözümler yeterli olmamaya başlamış mimaride sorunlar ortaya çıkmıştır⁶⁹.

Seramiksiz Neolitik A döneminin sonu, işlevlere göre bölünmüş geniş mekanları içeren daha geniş dörtgen planlı yapılara geçişi hazırlar. Daha önceki dönemlerde görölmeyen besin hazırlama, saklama gibi etkinliklerin ortaya çıkması, bu ufak barınakları kullanışsız hale getirmiştir. Çünkü yuvarlak planlı bir yapıyı bölmek veya yapıya ek bir bölüm yapmak ile daha işlevli hale getirmek zordur. Dolayısıyla Seramiksiz Neolitik A, bir sonraki evresi olan Seramiksiz Neolitik B'de görölün dörtgen planlı yapıları ortaya çıkmasını hazırlayan bir dönemdir. Ancak bu dönüşüm çok da kolay olmamıştır. Temel, köşe bağlantısı, taşıyıcı duvarlar, kapı, çatı, baca gibi mimarinin temelini oluşturan öğelerin gerekliliğini de zorunlu kılmıştır⁷⁰.

⁶⁷ Mimarlıkta ahşap iskelet yapım sistemlerinde iskelet oluşturan dikmeleri, yatay ve çapraz bağlantıları içeren ana strüktüre verilen isimdir.

⁶⁸ Ülger 2007, s. 32.

⁶⁹ Ülger 2007, s. 32.

⁷⁰ Ülger 2007, s. 33.

M.Ö. 7000' lere gelindiğinde, dörtgen planlı, taş temelli, çok odalı ve işlevlerine göre de ayrılmış yapılar karşımıza çıkar. Yerleşmeler daha büyümüş, yerleşme düzeni de daha sistemli hale gelmiştir. Seramiksiz Neolitik A döneminde yerleşmelerde görülmeye başlayan tapınak tarzı yapıların, Seramiksiz Neolitik B döneminde anıtsallık boyutuna ulaştığı gözlenmiştir. Seramiksiz Neolitik B; ilk tarım topluluklarının, ideolojik üst yapısının büyük oranda arttığı bir dönemi ifade eder⁷¹.

Yakındoğu Neolitiğinin bir parçası durumundaki Güneydoğu Anadolu Bölgesine bakıldığında Çayönü yerleşimi gelişkin mimari yapılanmasıyla göre çarpar. Çayönü, yuvarlak planlıdan dikdörtgen planlı yapıya geçişi en iyi yansıtan yerleşmelerden birisidir⁷². Yuvarlak planlı yapılar evresinin hemen üstünde bulunan ızgara planlı yapılar evresinde, ızgara benzeri paralel duvarlardan oluşan dörtgen biçimli taş platformlar dallarla örtülüp kil ile kaplanmaktaydı. Platformların bir ucunda ise depo alanları göze çarpar⁷³.

Yuvarlak Planlı Çukur Barınak Evresi'nde kulübeler ortadaki 4-5 m çapındaki açık alanları çevreler. Dağınık taşlar, depo amaçlı açılmış çukurlar, çakmaktaşı yontma alanları, küçük ateş yerleri, hayvan kemiği öbekleri, gündelik yaşamın yoğun olarak bu açık alanlarda geçtiğini gösterir. Izgara Planlı Yapılar Evresi'nde ise çakmaktaşı işlemek dahil, birçok iş kapalı alanlarda gerçekleşmiştir. Yapıların ızgaralar üzerinde yükseltilmiş kuzey bölümünde, işlenme süreçlerinin değişik aşamalarını gösteren kemik, diş, taş ve bakır nesnelere, ince işçilikte kullanılan kemik ve çeşitli taş aletlerin varlığı, deri işçiliği, dikiş, değişik malzemeden süs eşyalarının üretimi gibi işlemlerin yapıldığı "ev içi aölyeleri"ne işaret eder. Bu mekan bir sonraki Kanallı Yapılar Evresi'nin⁷⁴ "uzmanlaşmış atölyeleri"nin öncüsüdür (Levha IIa; IIb; IIIa)⁷⁵.

Megaron veya destekli evler Seramiksiz Neolitik B dönemi içerisinde en çok kullanılan ev tipini oluşturmaktadır. Duvarcılıktan sonra, bu destekler, evlerin iç duvarlarında görülmeye başlanmıştır. Kuzey Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki yerleşmelerde ızgara plan veya hücre planlı yapılar (Levha IIIb)⁷⁶ görülmektedir. İran'ın Samarra'sında ve özellikle Tell Es Sawwan'da, 3 bölümlü ve

⁷¹ Ülger 2007, s. 33.

⁷² Özdoğan 2007a, s. 66.

⁷³ Ülger 2007, s. 33.

⁷⁴ Özdoğan 2007a, s. 67.

⁷⁵ Özdoğan 2007a, fig. 12; fig. 20; Ülger 2007, şek. 45.

⁷⁶ Ülger 2007, şek. 47.

'T' biçimli yapılar ağırlıklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Abu Hureyra'da, standart birleşik uzun dikdörtgen yapılar vardır⁷⁷.

Bu aşamalardan sonra, Neolitik Dönem mimarisinin Yakındoğu'da barınaktan konuta dönüştüğü söylenebilir. Tüm bu gelişim, Yakındoğu Neolitik Dönem geleneksel mimarinin temelini oluşturmuştur. Taşları örerek duvar haline getirdikten sonra, dökme kerpici de tuğla haline getirmeyi başarmışlardır⁷⁸.

Yapılardaki tek düze mimari planın oluşmasındaki en büyük etken, evlerini kendileri ve komşularıyla beraber yapıyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Ancak yerel biçimlere göre ufak tefek değişiklikler de olabilmektedir. Ev tipolojileri, bunların birtakım statik düzeninin varlığını göstermektedir. Bu statik düzen bize, ev yapılandırmasında, yenilenmesinde, ek yapılmasında ve yıkmasında dinamik bir gelişimin olabileceğini göstermektedir⁷⁹.

Seramikli Neolitik Dönemin Yakındoğu'daki ilk aşamalarını temsil eden Hassuna⁸⁰ yerleşimindeki mimari, kil bloklardan oluşur. Dikdörtgen tasarlı yapılar çok odalı olabildiği gibi tek odadan da oluşabilmekteydi. Örneğin Proto Hassuna olarak tarihlenen Tell Soto yerleşiminde yapılar ocak ve fırınların bulunduğu dörtgen tek mekanlardan meydana gelmektedir. Tell Soto'nun biraz doğusunda yer alan Yarım Tepe I yerleşiminde ise küçük dikdörtgen mekanlardan oluşan çok odalı yapılar yer alır. Samarra kültüründe⁸¹ mimari çok fazla değişmeden devam etmiştir. Samarra yerleşimlerinde ise dörtgen planlı ve çok odalı yapılar bulunurken yapı içlerinde görülen payandaların ise çatıyı desteklemek için yapıldığı anlaşılır⁸².

Tüm mimari veriler diğer küçük buluntularla da desteklenince, yerleşik toplulukların erken dönemlerden itibaren, karmaşık bir toplumsal yapıyı geliştirdikleri ortaya çıkmaktadır. Yerleşmelerin mimari dokusu büyük bir işbölümü, dayanışma ve sonrasında da uzmanlaşmayı gerektirir. Yerleşmedeki kült yapıları bize, topluluğun

⁷⁷ Ülger 2007, s. 33.

⁷⁸ Ülger 2007, s. 33.

⁷⁹ Ülger 2007, s. 34.

⁸⁰ Kuzey Mezopotamya'da, Musul'un 22 km güneyinde, Shura'nın (eş-Şura) beş km kuzeydoğusundaki çağdaş Hassuna köyünün yakınlarında bulunan Hassuna 1942'de Fuad Safar tarafından bulunmuştur. Yapılan kazılarda herhangi bir yerde karşılaşılan en erken tarım kültürlerinin en eski evrelerinin Hassuna'nın en alt tabakalarında olduğu anlaşılmıştır.

⁸¹ Hassuna yerleşmelerine göre, kronolojik olarak biraz daha erken olan Samarra yerleşmeleri, genellikle, yağış tarımının mümkün olduğu Kuzey Mezopotamya bölgesinin güneyini kapsar. Samarra yerleşmeleri, genellikle Hassuna yerleşmelerinden daha büyüktür.

⁸² Ülger 2007, s. 34.

artık sadece fiziksel yaşamını sürdürmek için değil, topluluğun var olan değerlerini kalıcı ve simgesel yollarla ifade etmeye çalıştıklarını da göstermiştir⁸³.

II- İnanç Sistemleri

Yakındoğu'da Neolitik Dönem ile ilgili yapılan son araştırmalar kuramsal olarak basit köy yaşantısı olarak kabul edilen Neolitik kavramının, elde edilen verilerle, sanıldığı kadar basit bir köy yaşantısı şeklinde olmadığını, yerleşmelerde gelişkin sosyal bir yaşam ve düzenli bir inanç sisteminin var olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle son on yılda, bölgede sürdürülen araştırmalar bazı soruların sorulmasını gerektirmiştir. Bu soruların başında, sosyal yapı ve inanç sistemlerinin, yerleşik yaşam ve evcilleştirme ile birlikte neden ve nasıl geldiği sorusudur. Bu sorunun kısmi cevabını Yakındoğu Seramiksiz Neolitik dönem yerleşimlerinden olan örneğin; Jerf El Ahmar'da (Suriye) bulunan çeşitli motifli taşlar (Levha IV)⁸⁴, Çatalhöyük sembolik motifli duvar resimleri (Levha Va; Vb)⁸⁵; Mureybet III, Cafer Höyük ve Sheikh Hasan'dan ele geçen geometrik desenli objeler (Levha VI; VII)⁸⁶, Göbekli Tepe'de yer alan anıtsal nitelikteki taş steller (Levha VIII)⁸⁷, Ain Gazal'daki kille sıvanmış heykeller⁸⁸ (Levha IXa; IXb; IXc)⁸⁹, Çayönü yerleşmesindeki ölü kültü gibi arkeolojik verilerin Anadolu ve Levant'ta yer alması oluşturur⁹⁰.

Yukarıda sözü edilen buluntular çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Özellikle Doğu Akdeniz bölgesi için, buluntuların yorumlanması işlevsel, süreçsel ve sosyal evrim bakış açılarını kapsar. Bu bakış açıları zaman içinde yapısal etkileşime benzeyen fikirlere dönüşmüşlerdir. Genel olarak kabul edilen ve Boyd, Rollefson'a göre, Seramiksiz Neolitik Dönem'de görülen kült uygulamalardaki değişiklikler büyük bir olasılıkla, çevresel şartların değişiklikleri ile bağlantılıdır. Kült uygulamaları bir anlamda, çevreye uyum sağlamanın bir yoluydu⁹¹.

Yakındoğu Neolitik Dönem kült uygulamalardaki gelişmiş, karakteristik yapıdan sadece küçük bir kısmı arkeolojik verilerden izlenebilmektedir. Bunların başında, ölü

⁸³ Ülger 2007, s. 34.

⁸⁴ Cauvin 2000, fig. 19.

⁸⁵ Yazar 2008, şek. 5-38e-f.

⁸⁶ Cauvin 2000, fig. 20; fig 44.

⁸⁷ Schmidt 2007, fig.24.

⁸⁸ Rollefson 1983, s.30.

⁸⁹ Maisels 2001, fig. 3-10; Kleiner 2008, fig. 1; Tubb 1998, fig.5.

⁹⁰ Ülger 2007, s. 35.

⁹¹ Ülger 2007, s. 35-36.

gömme gelenekleri, sıvalı kafatasları, maskeler, figürinler, heykeller, ev modelleri ve kült binaları gelmektedir⁹².

III- Gömü Gelenekleri

Tarih öncesi dönemin inanç sistemini yansıtan en somut veri, ölü gömme gelenekleridir. Tarih öncesinden başlayarak günümüze kadar, insanlar, ölümü tam anlamıyla bir son olarak görmemişlerdir. İnsan hayatının, ölümden sonra devam ettiğine ilişkin inançlar, beraberinde bir takım kült uygulamalarını da getirmiştir⁹³.

Günümüzdeki bilgilere göre, Orta Paleolitik Dönem’de Neanderthal insanın, belli bir bilinçle ölümlerini gömdükleri anlaşılmaktadır. Neanderthal öncesi insanların dinsel inançlarının varlığı, elimize ulaşan veri olmadığından bilinmemektedir. Ancak, Homo sapiens neanderthalensis aşamasına gelindiğinde bu konudaki en önemli verilerin başında, ölü gömme uygulamasının varlığı gelmektedir. İnsanlar, türdeşlerini öldükleri yerde bırakmayıp, cesetlerini gömmeye başlamışlardır. Tüm bunlar artık düşünsel dünyalarının oluşmaya başladığının ve ölümlerine ayrı bir önem vermeye başladıklarının kanıtıdır. Özellikle ölü gömme uygulaması, bir ‘diğer dünya’ kavramının düşünülmüş olduğunu akla getirmektedir. Tüm bunlar insanların Neanderthal evresinde ulaştıkları manevi düzeyi açıkça göstermektedir. Neanderthallerin inanç dünyalarına ilişkin verilere ulaşılmıştır. Irak’ta bulunan Şanidar Mağarasında hocker pozisyonunda olan bir erkek iskeletiyle beraber en az 8 tür çiçeğin fosilleşmiş polenlerinin tespit edilmesi, yapılan bu işlemin bir rastlantı olmadığını düşündürmektedir. Neanderthal inancını yansıtan bir diğer örnek ise İsviçre’deki Drahenloch Mağarasında görülmüştür. Burada Neanderthallerin Ayı Kültüne ait olabileceği düşünülecek izlere rastlanmıştır. Bir diğer Neanderthal insanının dinsel ve büyüsel inancına örnek ise, İtalya’daki Cadı Mağarasında bulunan ve bir hayvanı andıran mağaranın doğal çıkıntısının, av büyüüne bağlı olabilecek nişan tahtası olarak kullanılmış olmasıdır⁹⁴.

Neolitik dönemde Yakındoğu ölü gömme geleneklerine baktığımızda, sadece ufak bir kısmının arkeolojik verilerden izlenebileceğini görmekteyiz. Bunlar arasında en önemli veri, ölü gömme gelenekleridir. Yapılan araştırmalar ölü gömme

⁹² Ülger 2007, s. 36.

⁹³ Ülger 2007, s. 37.

⁹⁴ Ülger 2007, s. 37.

alışkanlıklarının çok çeşitli olduğunu ortaya koyar. Bunlar birincil ve ikincil⁹⁵ gömütler olabilmekte, kille sıvanabilmekte; insan kafatasları vücuttan ayrılarak, kafataslarına bazı işlemler yapılabilmekte yani kafatası bezenmektedir. Bunların halka açık alanlarda sergilenildiği ve bilinçli olarak gruplar halinde gömüldüğü de düşünceler arasındadır. Çoğu kez kemiklerin üzerine canlılığı ve dirilişi simgeleyen kırmızı aşı boyası veya başka boyalar serpilmekte veya tek tek kafataslarına uygulanmaktadır⁹⁶.

İnsanların avcı-toplayıcı yaşamı terk edip, yerleşik yaşama geçmesiyle beraber ilk köy yerleşmeleri kurulur. Anadolu'da ve Yakındoğu'da kurulan ilk köy yerleşmelerinde daha çok yerleşme içi gömütler görülmüştür. Yerleşme içi gömüler olsa da Kfar HaHoresh'de (İsrail) görülen ve "ölüler kenti" olarak tanımlayabileceğimiz bir yerleşim dışı gömü örneği de vardır. Seramiksiz Neolitik B'ye tarihlenen bu yerleşmede çok sayıda insan gömütü ele geçerken, günlük yaşama dair az veri bulunmuştur. Genel anlamda bakıldığında Seramiksiz Neolitik Dönem'de çoğunlukla yerleşme içi gömütler görülür. Ölüler, yerleşmeden uzak bir yere değil de, yerleşme içinde ve hatta konutlarının içinde taban altlarına veya basitçe açılmış çukurlara gömülmüşlerdir⁹⁷. Anadolu'da da gelenek benzeri şekildedir. Örneğin Aşıklı Höyük'te, ölümler, yapıların tabanlarının altına, tabanı bozarak açılan bir çukura gömülmüşlerdir⁹⁸. Köşk Höyük'te, ölümlerin büyük bir kısmı evlerin içine, sekilerin altına veya duvar diplerine gömülmüşlerdir⁹⁹. Körtik Tepe'de, ölümler ya doğrudan toprak derinliğine ya da sıkıştırılmış taban altlarına hocker pozisyonunda gömülmüşlerdir. İskeletler, farklı derinliklerde yön, gömüt tarzı, korunma durumu ve ölü armağanları gibi ayrıntılarda değişkenlik gösterebilir de, döneme özgü bilinen gelenekleri bütün yönleriyle yansıtırlar¹⁰⁰.

Çayönü'nün erken evrelerinde ise, ölümler, taban altına veya avluya açılan bir çukura hocker pozisyonunda gömülmekte ve yanlarına ölü armağanı olarak aşı boyası

⁹⁵ Birincil Gömüt: Bedenin, ilk gömüldüğü andan başlayarak, arkeolojik çalışmalarla açığa çıkarıldığı ana kadar olan süreçte, dış müdahalelere ve yer değiştirmelere maruz kalmamasıdır. Bunun arkeolojik olarak göstergesi de bedenin anatomik pozisyonunun bozulmaması ve kemiklerden eksilmeler olmamasıdır. İkincil Gömüt: Ölümlerin etleri çürüdüktan sonra bazı kemiklerinin veya tümünün başka yere nakledilmesi, üzerinde bazı uygulamaların gerçekleştirilmesidir. İkincil gömüler genel olarak birden fazla bireyin bir arada gömülmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

⁹⁶ Ülger 2007, s. 38.

⁹⁷ Ülger 2007, s. 38.

⁹⁸ Esin-Harmankaya 2007, s. 265.

⁹⁹ Öztan 2007, s. 226.

¹⁰⁰ Özkaya-San 2007, s. 23.

bırakılmaktaydı¹⁰¹. Çayönü'nün Izgara planlı yapılar evresinde ölüler iç avlunun kuzeybatı veya kuzeydoğu köşesine, bazen de iki avlu arasındaki ızgara açıklığına gömülmekteydi¹⁰². Izgara Planlı yapıların içindeki mezarlar, bu tür yapıların geç evresinde ortaya çıkmıştır¹⁰³. Yerleşmede kanallı yapılar evresinde ise, kural olarak ölüler açık avlulara, ateş çukurlarının yanına ya da yakınına gömülürdü. Hücre planlı yapılar evresine gelindiğinde ise hemen her yapıda hücrelerin içinde hocker pozisyonunda yatırılmış iskeletlere rastlanılmıştır¹⁰⁴.

Çayönü'nde ilk kez yuvarlak planlı yapılar evresinde rastlanan ve adını içinde ele geçen çok sayıda kafatasından alan "Kafataslı Yapı"nın en az 7 yapım evresi olduğu ortaya çıkartılmıştır. Bu yapının muhtemelen "ölu költü" ile bir ilgisi bulunmaktadır¹⁰⁵. Yapıda 295 iskelet ele geçmiştir (Levha X)¹⁰⁶. Çayönü kafataslı yapısı¹⁰⁷, Alp Dağları yöresinin tek tük örnekleriyle günümüze kadar ulaşan kemik evlerini anımsatmaktadır. Yer darlığı nedeniyle belli bir süre sonra açılan mezarlardan toplanan kafatasları ve kemikler önce temizlenip, çoğunlukla üzerleri yazılıp bezendikten sonra 'Beinhaus'¹⁰⁸ denilen binalarda, açıkta korunmuştur. Bu uygulamanın arkasında ne ata költü, ne de kanlı bir kurban töreni saklıdır. Burada yapılmak istenen, ölen büyüklerden arta kalanları¹⁰⁹ anılarına yaraşır bir şekilde 'memento mori'¹¹⁰ olarak saklamaktır.

Ayrıca Körtik Tepe'de, iskeletlerin başsız korunması ya da okr (aşı boyası) ile kaplandıktan sonra sıvı kireçle örtülmesi, ölu gömme törenlerinin farklı boyutlarına işaret etmektedir. Ölu üzerinde gerçekleşen bu işlemlerin benzerlerine bölgedeki diğeryerleşimlerde de rastlanmaktadır¹¹¹.

Çatalhöyük'te ise farklı sekilerin altına, farklı statüdeki insanların gömülmesi eğilimi vardır¹¹². Yapılan araştırmalar insan başlarının sonradan çıkartılıp bazı işlemlerden geçirildiğini göstermiştir. Yakındoğuda Seramiksiz Neolitik dönem'de doruğa çıkan kafataslarına gösterilen özen, Seramikli Dönem yerleşmesi olmasına

¹⁰¹ Özdoğan 2007a, s. 67.

¹⁰² Ülger 2007, s. 38.

¹⁰³ Özdoğan 2007a, s. 67.

¹⁰⁴ Ülger 2007, s. 38.

¹⁰⁵ Ülger 2007, s. 38.

¹⁰⁶ Erdem 2006, fig. 33.

¹⁰⁷ Özdoğan 2007a, s. 67.

¹⁰⁸ Kemik Evi.

¹⁰⁹ Ülger 2007, s. 38.

¹¹⁰ "Fani olduğunu hatırla", "öleceğini hatırla" veya "ölümünü hatırla".

¹¹¹ Özkaya 2004a, s. 105; Özkaya- San 2007, s. 24.

¹¹² Hodder 2007, s. 317.

rağmen Çatalhöyük'te en iyi örnekleriyle temsil edilir. Özellikle Seramiksiz Neolitik dönem boyunca görülen ev içi gömütleri, ev içi yapılan kült etkinliklerine iyi bir örnektir. Ölülerin ev birimlerine yerleştirilmesi, ölmüş bireyler ve yaşayan ev halkı arasındaki birlikteliği güçlendirmekteydi. Ölünün, ev ya da ev halkıyla doğrudan bir bağlantısı olduğu açık bir şekilde görülür. Bu uygulama, Ian Hodder'ın önerdiği gibi, ölüyü ev tabanına yerleştirmek, korkuları basit sevgilere dönüştürmenin bir yolu olabilirdi¹¹³.

IV- Kafatası Kültü ve Taş Maskeler

Seramiksiz Neolitik Dönem'de görülen ev içi gömülerinin dışında, kafataslarının bedenden ayrılarak, gruplar halinde gömülmesi, yine bu döneme özgü ölü gömme geleneklerinden birini oluşturur. Bu gelenek sembolik ve fiziksel olarak bazı iletişim araçları ile yansıtılmaktadır. İkincil gömüt uygulaması olarak, kafatasının bedenden ayrılması Ain Gazal¹¹⁴, Jeriko (Eriha)¹¹⁵, Nahal Hemar, Yiftahel¹¹⁶, Çatalhöyük¹¹⁷, Pınarbaşı¹¹⁸, Körtik Tepe¹¹⁹ gibi yerleşimlerde görülür. Ayrıca Çatalhöyük'te kafatasının bedenden ayrılmasının¹²⁰ sembolik betimleri de bulunmaktadır (Levha XIa; XIb)¹²¹. Son olarak, bazı figürin (Ain Gazal¹²², Jeriko, Çatalhöyük) kafalarının¹²³ ayrı yapıldığı görülmektedir (Levha XIXc; XXI)¹²⁴ Tüm bunlar ikincil gömü içinde yer alan, kafatasını bedenden ayırma geleneğinin bir yansıması olarak kabul edilebilir. Ain Gazal ve Jeriko yerleşmelerinde kafatasının bedenden ayırma geleneği izlenebilmektedir. Ain Gazal yerleşmesinde, taban altına gömülmüş birçok kafatası ele geçmiştir¹²⁵. Nevali Çori yerleşmesinde de, iki evin tabanları altına gömülmüş, kafatası kümeleri açığa çıkarılmıştır¹²⁶.

¹¹³ Ülger 2007, s. 39.

¹¹⁴ Rollefson 1983, s. 35.

¹¹⁵ Strouhal 1973, s. 232.

¹¹⁶ Ülger 2007, s. 40.

¹¹⁷ Hodder 2007, s. 320.

¹¹⁸ Baird 2007, s.292.

¹¹⁹ Özkaya 2004b, s. 589; Özkaya-San 2007, s. 108.

¹²⁰ Hodder 2007, s. 321.

¹²¹ Yazar 2008, şek. 5-44; 5-43.

¹²² Rollefson 1983, s. 32.

¹²³ Ülger 2007, s. 40.

¹²⁴ Sümer 2007, no 25; Yetilmezsoy 2006, şek. 4.21.

¹²⁵ Ülger 2007, s. 40.

¹²⁶ Hauptmann 2007, s. 138.

Yapılan araştırmalarda elde edilen arkeolojik veriler, Yakındoğu'da 12 Neolitik Dönem yerleşmesinde daha önceki çağlarda hiç rastlanmayan ilginç bir ölü gömme uygulaması olduğunu ortaya çıkarmıştır¹²⁷. Bu uygulama, kafatasların kille sıvanarak yeniden canlandırılmasıdır. Ölen birey, iskelet haline dönüştükten sonra, sadece kafatası alınarak yüzü tekrar şekillendirilmiştir¹²⁸. Sıvalı kafataslarının bulunduğu özellikle Jeriko (İsrail) ve Ain Gazal (Ürdün) gibi yerleşmelerde, kafatası kültürünün varlığını gösteren birtakım bulgulara da rastlanması dikkat çekicidir ve bu durum bazı soruları beraberinde getirmektedir. Sıvanmış kafataslarının biçimlendirilmiş kafataslarıyla birlikte aynı mekanda bulunması ise, bu özel uygulamanın toplum için ayrı bir anlam taşıdığını gösterir¹²⁹.

Yakın Doğu'da Neolitik dönemde 12 yerleşim yerinde kafatasların kille sıvanması uygulaması görülmektedir. Bunlar, Jeriko, Beisamoun, Nehal Hemar, Ebu Hureyra, Tell Aswad, Tell Ramad, Ain Gazal¹³⁰, Köşk Höyük¹³¹, Aşıklı Höyük, Cafer Höyük¹³², Körtik Tepe¹³³, Çatal Höyük'tür¹³⁴ (Harita VI)¹³⁵.

Ölülerin kafataslarını kille veya alçıyla sıvama işleminin sadece yetişkinlere ait olduğu saptanmış ancak herhangi bir cinsiyet ayırımından söz edilememiştir; çünkü her iki cinse de ait sıvanmış kafatasları ele geçmiştir. O dönemde Yakındoğu'da ve Anadolu'da yaşayan insan topluluklarının ölülerine neden böyle bir uygulama yaptıkları bilinmemektedir. Ayrıca bu işlemin uygulandığı hammadde ve uygulama biçimi de çok yakın yerleşmelerde bile farklılıklar gösterir ve geniş bir çeşitliliği ortaya koyar¹³⁶.

Köşk Höyük¹³⁷, Kfar Ha Horesh (Levha XIIa)¹³⁸ ve Tell Ramad'daki kafatasları alçı ya da kil karışımı ile sıvanmıştır¹³⁹. Nahal Hemar (Levha XIIb)¹⁴⁰ ve Nahal Oren'de katran (bitümen) bu amaç için kullanılmış, Jericho'da ise bazı kafatasları yanmış kireçle biçimlendirilmiştir. Bazı bölgelerde (Köşk Höyük, Tel Ramad) alçı ya da kil ile

¹²⁷ Ülger 2007, s. 40.

¹²⁸ Öztan 2007, s. 226.

¹²⁹ Ülger 2007, s. 40.

¹³⁰ Griffin-Grissom-Rollefson 1998, s. 60.

¹³¹ Öztan 2007, s. 226.

¹³² Cauvin- Aurenche- Cauvin, Atlı 2007, s. 107.

¹³³ Özkaya 2007, s. 31; Özkaya-San 2007, s. 24.

¹³⁴ Hodder 2007, s. 320.

¹³⁵ Ülger 2007, tablo 1.

¹³⁶ Ülger 2007, s. 41.

¹³⁷ Öztan 2007, s. 226.

¹³⁸ Goring-Morris 2000, fig. 3.

¹³⁹ Ülger 2007, s. 41.

¹⁴⁰ Cauvin 2000, lev. VII-13.

sıvanan kafatasları Abu Hureyra ve Çatalhöyük'te görüldüğü gibi aşı boyası ya da zincifre ile boyanmıştır. Jericho'da (Eriha) sıvanmış kafataslarından bazılarında göz çukurlarının bulunduğu yerlere deniz yumuşakçalarının¹⁴¹ kabukları yerleştirilmiştir (Levha XIIc; XIId)¹⁴². Tropikal deniz salyangoz kabuğu, kapalı gözü; iki kanatlı midye kabukluları ise açık gözü simgelemek amacıyla kullanılmıştır¹⁴³. Köşk Höyük'te de bu amaçla gözbebeği yerine yuvarlatılmış siyah taşlar yerleştirilmiştir¹⁴⁴.

Bu ölü gömme geleneği, birçok düşüncüyü de beraberinde getirmiştir. Çünkü bu uygulama yalnızca ölünün gömülmesinden oluşmaz. Bu işlemin uygulanması için ölü toprağa gömüldükten sonra, etlerinin tamamen yok olması, bedeninin iskelet haline dönüşmesi gerekmektedir. Bu, ölünün gömüldükten sonra tekrar mezarın açılıp, kafatasının alınması ve bu işlemlere maruz kalması demektir. Bu da çok basitçe bir ölü gömme değil beraberinde köklü bir inancı ve törensel bir uygulamayı getirmektedir. Bu gelenekle ilgili birçok yorum yapılmasına rağmen net bir şey söylemek, o dönemin düşünsel dünyasını tam olarak anlayabilmek için yeterli değildir¹⁴⁵.

Antropolog Wright, ölümden sonra kafatasını açılma geleneğinin dinsel ya da büyüsel içerikli bir kült olabileceğini ileri sürer ve sıvanmış kafataslarını "asil baş" olarak nitelendirir. Wright, bu davranışın yerleşmenin saygın kişilerine (kadın ya da erkek) uygulandığı görüşündedir. Araştırmacı Yakar ve Hershkovitz'e göre, bu ölü gömme uygulamasının iki farklı nedeni olabilir. Bunlar bir zafer anısı olarak düşmanı yendikten sonra bu zaferi canlı tutmak için açılanarak özel bir yerde saklanan kafatasları olabileceği gibi ritüel anlamı olan ve kafataslarıyla simgeleştirilen, bir kabilenin veya bir ailenin tapınma kültü de olabilir. Buna benzer bir yorumu Silistrelî yapmıştır. Silistrelî'ye göre bu durum, 'Atasal Tapınma' olabilir¹⁴⁶. Nitekim, Köşk Höyük'te gün ışığına çıkarılan ve mekan içinde de özenle hazırlanmış sekiler üzerinde korunduğu anlaşılan açılanmış kadın ve erkek kafatasları¹⁴⁷, bir ata kültürünün varlığını akla getirmektedir¹⁴⁸.

¹⁴¹ Ülger 2007, s. 41.

¹⁴² Ülger 2007, şek.2; Cauvin 2000, lev. VI.

¹⁴³ Ülger 2007, s. 42.

¹⁴⁴ Öztan 2007, s. 226.

¹⁴⁵ Ülger 2007, s. 43.

¹⁴⁶ Ülger 2007, s. 43.

¹⁴⁷ Öztan 2007, s. 226.

¹⁴⁸ Ülger 2007, s. 43.

Yerleşik yaşama geçişle birlikte, toplum yapısı birçok yönden değişime uğramıştır. Kuşkusuz Neolitik Dönem ile gelen bu yeniliklerden biri, inanç dünyaları ile ilgilidir. İlk Neolitik toplumların inanç dünyalarıyla ilgili verilerin en ilginç olanlarından birisi de, bu topluluklarda da tanık olduğumuz, kafataslarının sıvanması ile olan, ölü gömme geleneğidir. Avcı-toplayıcı yaşam tarzı terk edilirken, toplumların ekonomisi, sosyal yapısı değişmiş, bu değişimlerle beraber, birtakım değer yargıları, inanç dünyaları da değişip sistemli hale gelmiştir¹⁴⁹.

Seramikli Neolitik dönemde, yerleşme içinde gömülere çok fazla rastlanmamaktadır. Buna göre, yerleşmelerin çevresinde ya da uzağında mezarlıkların var olabileceği kuvvetli bir olasılıktır. Daha önce bahsedilen Kfar Ha Horesh (İsrail) yerleşmesindeki mezarlık düşüncesinin, bu dönemde yerleştiği düşünülmektedir¹⁵⁰.

Yakınoğu'da görülen bir diğer ilginç buluntu grubu da taş maskelerdir. Maskelerin birçoğu sıvalı kafataslarıyla beraber veya çukurlarda görülmüştür. Bulunan maskeler daha çok kireç taşından yontularak yapılmışlardır; ancak araştırmacılar, maskelerin, kemik veya ahşap gibi organik maddelerden de yapılmış olabileceğini de düşünmektedir. Ancak bunu kanıtlayabilecek günümüze kadar ulaşmış bir kanıt bulunmamaktadır. Maskelerin ilk örnekleri Erken Neolitik Dönem'e tarihlenir ve buluntu topluluğu olarak bakıldığında daha çok Güneybatı Asya'daki Erken Neolitik yerleşmelerden geldiği görülmektedir. Bu maskelerin büyük bir ihtimalle törenlerde kullanıldığı düşünülmektedir. Bazı maskelerin üzerinde görülen boya izleri, bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Ancak maskelerin işlevleri hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir¹⁵¹.

Bu taş maskelerin işlevleri konusu açık değildir. Tekrar boyamanın göstergesi, özel ya da kamusal ritüel etkinliklerde yeniden kullanıldığı şeklinde olabilir. Eğer bu yeniden boyama kabul edilirse, bu maskelerin sakallı bir erkeği simgelediğine ve buna ek olarak yetişkin olduğuna dair varsayımlar yapılabilir¹⁵².

Bar Yosef ve Alon, Jeriko'da bulunan maskelerin sıvalı kafataslarıyla ilişkili olabileceğini söylemişlerdir. Er-Ram ya da El Ramah (İsrail) maskeleri de insan yüzüne çok benzemekte ve yine bu maskelerin, Ain Gazal ve Jeriko'da bulunan insan biçimli

¹⁴⁹ Ülger 2007, s. 43.

¹⁵⁰ Ülger 2007, s. 44.

¹⁵¹ Ülger 2007, s. 44.

¹⁵² Ülger 2007, s. 44.

heykellerin yüzleriyle de ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Yine Bar Yosef ve Alon, taş maskelerin tümünün, Seramiksiz Neolitik B kültürel alanının bölgesel özelliklerini gösteriyor olmasının, daha önce sıvalı kafataslarında tartışılan “Ata Kültü”nün bir ek ifadesi olarak gösterilebileceğini söylemişlerdir¹⁵³.

Daha öncede belirtildiği gibi, maskelerin işlevi hakkında çok net bir bilgi yoktur. Hatta bu ağır taş maskelerin yüze takıldığı bile şüphelidir. Ancak dikkat edilmesi gereken bir konu da, dini törenlerde acı çekme sınırının oldukça yüksek olmasıdır. Böyle düşünüldüğünde, bu taş maskeleri takmak çok da güç gerektirmeyecektir. Er-Ram’da bulunan taş maskelerin küçük olması ve deliklerinin eksikliğinden dolayı, yerleşmedeki maskelerin yüze takılmasını pek mümkün kılmamaktadır(Levha XIIIa)¹⁵⁴. Bu tür taş maskelere Hebron (İsrail) yerleşim yerinde de rastlanmıştır (Levha XIIIb)¹⁵⁵. Aresburg ve Hershkovitz’e göre en azından Nahal Hemar Mağarası’nda (İsrail) bulunan boyalı maskelerin¹⁵⁶ (Levha XIIIc)¹⁵⁷, işlem görmüş kafataslarıyla beraber bulunmasının, kafataslarına yüz ifadesi vermek için kullanılmış olabileceklerini düşünmektedirler. Sonuç olarak maskelerin; sıvalı kafatasları ve insan biçimli heykellerle, Levant bölgesindeki Seramiksiz Neolitik B kültürünün ritüel dünyasının, önemli bir parçasını oluşturduğunu söylenebilir¹⁵⁸.

V- Figürinler ve Heykeller

Figürinler, Neolitik Dönemin inanç sistemini tanıtan özgün bulgulardır. Tüm Neolitik merkezlerde yaygındır. Konuyla ilgili araştırmacılar, figürinlerin, Neolitik sosyal yapısının, özellikle günümüzdeki kadın erkek ilişkisi ve dinsel kavramlarının az ya da çok kurgusal görünümü hakkında belge olduklarını düşünürler¹⁵⁹.

İnsan, hayvan ve nesne figürinleri (Ev modelleri, amulet, tılsım, fetiş ve idol), genellikle geçmiş toplumların inanç sistemlerinin göstergeleri olarak yorumlanmaktadır. Figürinler, bazen ölü gömme gelenekleri, sıvalı kafatasları, kült

¹⁵³ Ülger 2007, s. 45.

¹⁵⁴ Ülger 2007, şek. 4.

¹⁵⁵ Cauvin 2000, lev VII-14.

¹⁵⁶ Ülger 2007, s. 45-46.

¹⁵⁷ Cauvin 2000, lev. VII-15.

¹⁵⁸ Ülger 2007, s. 45-46.

¹⁵⁹ Yetilmezsoy 2006, s. 140.

binaları gibi verilerle beraber ait oldukları toplumların yaşadıkları dönemlere ve bölgelere bağlı olarak; bazen de tek başına nesnel şekilde yorumlanırlar¹⁶⁰.

Figürinler, heykelle karşılaştırıldığında daha küçük boyutlu, simgeleşmiş ama heykel gibi tek başına simge haline gelmemiş olan, ‘İnsan bedeninin küçük eşlemleri’dir¹⁶¹. Küçük boyutlarda biçimlendirilmiş, insan ve hayvan betimlerini içeren figürinler, dönemselsel olarak ele alındığında, ilk olarak, Avrupa’nın Üst Paleolitik Dönem’inde sınırlı bir coğrafya içinde görülmüştür. Yapımında taş, kemik, fildişi, kil olasılıkla ahşap gibi birçok hammadde denenmiş figürinlerin, Avrupa Üst Paleolitik Dönem’de belli bir standarda oturduğu, genelde baklava biçiminde şekillendirildikleri görülür. Bu veriler, figürinlerin, tekniği bilen uzmanlar tarafından yapıldığını düşündürür. Paleolitik Dönem’de görülen bu standartlaşma, Mezolitik Dönem’e kadar devam eder. Yakınoğu’da ise, figürinlerin ortaya çıkışı ve gelişimi, Avrupa’dan oldukça farklıdır. Yakınoğu’da Natuf Dönem’i ile birlikte ortaya çıkan figürinlerin, Seramiksiz Neolitik Dönem’e gelindiğinde, sayıları arttığı gibi nitelikleri de çeşitlenir. Seramikli Dönem’de ise, figürinlerde belirgin bir biçimde azalma görülür¹⁶².

Yakınoğu’da heykelciklerin çoğunu insan ya da hayvan figürleri oluşturur. Natuf döneminde hayvan; Seramiksiz Neolitik döneme gelindiğinde ise insan figürinlerinin baskın olduğu görülür. Uzun süre bu gelişimin, tarımın ortaya çıkışı ve gelişimi ile doğrudan bağlantılı olduğu kabul edilirken, Seramiksiz Neolitik döneme ait yerleşmelerde çok sayıda figürine rastlanması bu görüşün değişmesini sağlar. Örneğin bu döneme tarihlenen, Hallan Çemi¹⁶³, Cafer Höyük¹⁶⁴ (Levha XIVa)¹⁶⁵, Göbekli Tepe¹⁶⁶, Mezraa Teleilat¹⁶⁷, Çayönü¹⁶⁸, Nevali Çori¹⁶⁹ gibi yerleşmelerde, soyut düşünceler, oldukça gelişkin heykeltıraşlık eserleriyle ifade edilir ve daha sonra ortaya çıkacak “Ana Tanrıça” inancından çok farklı bir inancın varlığı görülür. Göbekli Tepe’de bulunan, 40.5 cm.’lik phalluslu (erkeklik organı) figürin, “baba tanrı” inancını

¹⁶⁰ Sümer 2007, s. 316.

¹⁶¹ Sümer 2007, s. 11.

¹⁶² Ülger 2007, s. 46-47.

¹⁶³ Ülger 2007, s. 47.

¹⁶⁴ Cauvin-Aurenche- Cauvin-Atlı 2007, s. 104.

¹⁶⁵ Sümer 2007, no: 207.

¹⁶⁶ Schmidt 2007, s.124.

¹⁶⁷ Özdoğan 2007c, s. 192-193.

¹⁶⁸ Özdoğan 2007a, s. 88

¹⁶⁹ Hauptmann 2007, s. 144.

akla getirir (Levha XIVb; XIVc)¹⁷⁰. Yuvarlatılmış biçimdeki heykelin, sadece başı ve abartılı şekilde kalkık penisi günümüze kadar koruna gelmiştir. Keldir ve kafasının arkasında (XIVc)¹⁷¹, Nevali Çori’de de benzerine rastlanan, yılan motifi işlenmiştir (Levha XXIIa)¹⁷². Bu tür örnekler Yakınoğu’da az rastlanmıştır. Bu figürinin, cinselliği yansıttığı kadar ölümle de ilişkisi sorgulanmakta ve ereksiyon halinin ölüm sonrası dirilişe işaret ettiği düşünölmektedir¹⁷³. Mezraa Teleilat yerleşiminin Seramiksiz Neolitik tabakalarında ise yumuşak beyaz kireç taşından yapılmış figürinler, tahtta benzer veya arkalıklı bir koltukta arkaya doğru gerilerek oturmuş, kolları göğsü andırır şekilde çıkıntı şeklinde yapılmıştır¹⁷⁴. Heykelciklerin büyük bir kısmı oldukça beceriksizce yapılmış, kötü biçimlendirilmiş ve hatta yüzeyleri düzeltilmeden bırakılmıştır. Çoğu figürinde oldukça özenle betimlenmiş¹⁷⁵ olan fallik çıkıntı, bunların erkek olduğunu göstermektedir (Levha XIVd)¹⁷⁶. Bu figürinlerin sert yüz ifadesi ve dik duruşları ya bir erkek tanrının ya da toplumda mevkii sahibi birinin varlığını düşündürür. Bu heykelciklerle birlikte yine kireç taşından yapılmış phallus sembollerin de gelmesi erkek tanrı inancına ilişkin görüşleri destekler¹⁷⁷. Yakınoğu Seramiksiz Neolitik yerleşimlerinde, fallik semboller sayıca çok azdır; ancak hiçbir yerde Mezraa Teleilat’taki çeşitliliğe ve sayısal çokluğa rastlanmamıştır. Ayrıca buradan bilinen arkaya yaslanmış biçimde oturur durumdaki heykelciklere benzeyen örnekler Yakınoğu Seramiksiz Neolitik kültürlerinde bulunmamıştır¹⁷⁸.

Urfa kentinin eski bir merkezi olan Yeni Mahalle’deki bir yol yapım çalışmaları sırasında bulunan, 1.93 m. boyunda¹⁷⁹ ve Seramiksiz Neolitik döneme tarihlenen görkemli erkek heykeli (Levha XV)¹⁸⁰ ve Nevali Çori yerleşmesindeki, kült binası içinde yer alan, bir stel üzerindeki erkek kabartması da, bölgede erkek egemen bir toplumun yansıması olarak kabul edilebilir. Bunların yanı sıra, Yakınoğu’da, Ain Gazal (Ürdün)¹⁸¹ (Levha XVIa)¹⁸², Köşk Höyük (Levha XVIIb)¹⁸³, Cafer Höyük

¹⁷⁰ Sümer 2007, no: 233.

¹⁷¹ Sümer 2007, no: 233.

¹⁷² Sümer 2007, no: 240

¹⁷³ Sümer 2007, s. 346.

¹⁷⁴ Ülger 2007, s. 47.

¹⁷⁵ Özdoğan 2007c, s. 193.

¹⁷⁶ Sümer 2007, no: 219-227

¹⁷⁷ Ülger 2007, s. 47.

¹⁷⁸ Özdoğan 2007c, s.193.

¹⁷⁹ Hauptmann 2007, s.144.

¹⁸⁰ Çelik 2007, fig. 4.

¹⁸¹ Ülger 2007, s. 48.

(Malatya)¹⁸⁴ (Levha XVIc)¹⁸⁵, Çayönü¹⁸⁶ (Levha XVIIId)¹⁸⁷, Çatalhöyük (Levha XVIIa; XVIIb)¹⁸⁸, Mureybet (Suriye) (Levha XVIIc)¹⁸⁹ gibi yerleşimlerde bulunan, yine Seramiksiz Neolitik döneme ait, kadın figürinlerinin varlığı da göz ardı edilmemelidir. Seramiksiz Neolitik dönem'de figürinlerde genel olarak bir çeşitlenme söz konusudur. Ancak yerleşmelerde insan, özellikle de erkek betimlemelerin yaygın olduğu görülür.

Seramikli Neolitik döneme gelindiğinde, farklı olarak kadının baskın olduğu ve erkeğin giderek azaldığı göze çarpar. Anadolu'da ve Yakındoğu'da görülen kadın figürinlerinin çoğunun steotopik özelliklerde betimlendiği, bölgeden bölgeye ve hatta yerleşmeden yerleşmeye farklılıkların olduğu görülür. Örneğin, Orta ve Güneybatı Anadolu'da, figürinler, daha basit biçimlerde ve soyuta yakın işlenirken süt dolu göğüsleri tutar şeklindeki, daha doğal bir görünüm sergilerler¹⁹⁰. Bu örnekler daha çok Köşk Höyük (Levha XVIIIa)¹⁹¹, Hacılar (Levha XVIIIb)¹⁹², Kuruçay (Levha XVIIIc)¹⁹³, Çatalhöyük'te (Levha XVIIIId)¹⁹⁴ ele geçmiştir. Ancak kadın ve erkek figürinlerinin yapımındaki hammadde ayrımı dikkat çekicidir. Kadın figürinleri özellikle kilden yapılırken erkek figürinlerinde taş kullanımı tercih edilmiştir. Özdoğan, kadın heykelciklerinin daha basit ve acemice yapılmış, ev içi üretimi olarak görülürken, erkek heykelciklerinin, ustalarca, işliklerde üretildiğini savunur¹⁹⁵.

Seramiksiz Neolitik Dönem'de sıkça görülen figürin çeşitlerinden bir tanesi de hayvan figürinleridir. Hayvan figürinlerinde görülen kırılma/ kesilmelerin olasılıkla büyü amacı taşır şekilde, avlanma ritüelinde öldürülen ya da yaralanan avı temsil ettikleri düşünülür. Her dönemde çok fazla görülen hayvan temalı figürinler, genellikle hayvanların bereketi ve av büyüğü için yapılmış objeler olarak yorumlanmıştır. Hayvan figürinlerinin birden çok işlevi olabilir. Bunlardan bir bölümü sivri bir aletle delinmişken, bazıları da özellikle tahrip edilmiş olmalıdır. Bu da av ritüeli yorumuna

¹⁸² Schmandt-Besserat 1998, fig. 1.

¹⁸³ Sümer 2007, no: 74.

¹⁸⁴ Cauvin-Aurenche- Cauvin- Atlı 2007, s. 104.

¹⁸⁵ Cauvin- Aurenche-Cauvin-Atlı 1999, fig. 26.

¹⁸⁶ Özdoğan 2007a, s. 88

¹⁸⁷ Özdoğan1999b, fig. 74.

¹⁸⁸ Yazar 2008, şek.5-19; Sümer 2007, no: 1.

¹⁸⁹ Akkermans-Schwartz 2003, fig. 3-17.

¹⁹⁰ Ülger 2007, s. 48.

¹⁹¹ Yazar 2008, şek. 5-60.

¹⁹² Yazar 2008, şek. 4-43b.

¹⁹³ Yazar 2008, şek. 4-30.

¹⁹⁴ Yazar 2008, şek. 5-21.

¹⁹⁵ Ülger 2007, s. 49.

uygun bir veri olarak görülmektedir. Sağlam figürinlerin aynı ortamda bulunmaları, bunların başka amaçlarla kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Bazı hayvan figürinleri de kendi durumları göz önünde bulundurularak değerlendirilirler. Buna göre, bu figürinler vahşi türleri evcilleştirilmiş olanlardan ayırt etmek gibi farklı türlerden belirli bir rolü ortaya çıkarabilirler. Oturmuş ya da uzanmış şekilde gösterilen, sivri bir aletle delinmemiş olan figürinlerin ölü hayvanları temsil etmeyecekleri ve daha çok evcilleştirmeyle ilişkili olabileceğini düşünülmüştür. Ancak, bu objelerin güç gibi bir düşünceyi de simgeleyebileceği de göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda, kültürel değerler açısından bakıldığında, heykelcikler üzerine ana teorilerden biri de Hahn'a aittir. Hahn, güçlü, hızlı, saldırgan hayvanların temsil edildiğini ve bunun onlara duyulan saygı, korku ve hayranlığın yansıması olduğunu düşünmektedir. Buna göre betimlerde görülen hayvanlar avlanması güç olanlardır¹⁹⁶. Ain Gazal yerleşmesinde 50'den fazla hayvan figürini bulunmuştur. Bunların çoğunlukla büyükbaş hayvanları ve özellikle boğayı betimlediği görülmüştür. Aynı döneme ait hayvan kemikleri incelendiğinde figürinlerde betimlenen bu hayvanların evcilleştirilmiş olduğuna dair net bir şey söylemek mümkün değildir. Ain Gazal'da¹⁹⁷ (Seramiksiz Neolitik B) bulunan iki figürin diğerlerinden farklıdır. İnek ya da öküz olabileceğini düşünülen bu iki figürinin, henüz yapım aşamasında, nemliyken, gövdelerine çakmaktaşıdan bıçaklar batırılmış olduğu ve bu durumda pişirildiği anlaşılmaktadır. Bu uygulama, sembolik olarak avın iyi geçmesi için yapılmış olduğu ya da heykelciğin korkulan bir düşünceyi sembollediği, bu uygulamanın da korkuyu yok etmek üzere¹⁹⁸ yapılmış olabileceği yorumu getirilmiştir (Levha XIXa)¹⁹⁹.

Çayönü yerleşmesinin Seramiksiz Neolitik tabakalarına ait çok sayıda hayvan figürini saptanmıştır²⁰⁰. İlginç olan, yuvarlak planlı ve ızgara planlı yapılar evresinde, besin ekonomisinde ve çevrede yoğun olarak bulunan hiç betimlenmemiş olmasına rağmen, yerleşmede daha çok keçi, koyun figürinlerine²⁰¹ rastlanmış olmasıdır (Levha XIXb)²⁰².

¹⁹⁶ Yetilmezsoy 2006, s. 136.

¹⁹⁷ Rollefson 1986, s. 50.

¹⁹⁸ Ülger, 2007, s. 49.

¹⁹⁹ Yetilmezsoy 2006, şek. 2-16.

²⁰⁰ Özdoğan 2007a, s. 88.

²⁰¹ Ülger 2007, s. 49.

²⁰² Özdoğan 2007b, fig. 79-80.

Paleolitik Dönem'den itibaren tarih öncesi toplumların yaşamında önemli bir yere sahip figürinlerin işlevleri konusunda birçok görüş bulunmaktadır. Örneğin, J. Mellaart insan ve şematik figürinlerin, tanrıyı simgelemiş olabileceklerini öne sürer²⁰³. Ona göre şişman olarak betimlenen kadın figürinleri bereketi; boğa görüntüsünde olanlar ise olasılıkla bolluğu vurgulamak için yapılmış olmalıdır. Genel olarak kabul edilen bu görüşlerin yanı sıra insana benzer figürinlerin, belki de koruyucu bir işlevi olduğu, hayvan figürinlerinin ise av büyüünde kullanıldıkları düşünülür. Seramikli Neolitik Dönem'de görülen kadın figürinleri daha çok bereket, ölüm-doğum, üretim ile ilişkilendirilmiştir²⁰⁴.

Çatalhöyük'te bulunan kaba etine sokulmuş yabani buğday²⁰⁵ ile betimlenmiş kafası olmayan kadın figürini yine bereket ile kadın²⁰⁶ arasındaki ilişkiyi düşündürür (Levha XIXc)²⁰⁷. Peter Ucko ise, İran'da bulunan Hacı Firuz Tepe Yerleşimi'ndeki figürinleri etnografik örneklerden yola çıkarak dört işlevsel grupta toplamıştır (Levha XX)²⁰⁸. Ucko'ya göre figürinler; kült objeleri, doğaüstü varlıkları temsil eden tapınma sembolleri olabilmektedir. Böylece bu objeler resmi topluluklarla beraber uygulanan törenlerde kullanılmış olabilir. Figürinlerin bir başka işlevi; büyü araçları ya da ritüellerde, korunma veya dilekler için (verimlilik artması, sağlıklı çocuklar, mal veya ekinlerin korunması, düşmanın zarar görmesi gibi) kullanılmalarıdır. Bu objeler, bireylerin veya topluluğun dilekleri için kullanılmış olabilirler²⁰⁹.

Ucko'nun çalışmasında figürinlerin işlevlerine dair ileri sürdüğü başka bir grup ise, öğretici figürinler olarak tanımlanmaktadır. Bu figürinlerin, ergenlik çağındaki çocukların düzgün davranışları öğrenmeleri amacıyla ya da ergenlik törenleri için kullanıldığı düşünülmektedir. Ucko'nun önerdiği diğer seçenekler ise bu heykelciklerin çocuk oyunlarında ya da eğlence için kullanıldıkları, yetişkinlerin dekorasyon ve estetik amaçlı kullanmış olabilecekleri şeklinde sıralanabilir²¹⁰.

²⁰³ Mellaart 2003, s. 51.

²⁰⁴ Ülger 2007, s.50.

²⁰⁵ Buluntu Yeri: Çatalhöyük; Yapı Katı: Güney alandan, yerleşimin üst tabakalarındaki süprüntü alan; Cinsi: Ana Tanrıça Figürini; Malzeme: Pişmiş toprak; Boyutlar: Yükseklik: 2,8 cm; Durumu: Baş kısmı eksiktir (Sümer 2007, s.58.).

²⁰⁶ Hodder 2007, s. 321.

²⁰⁷ Sümer 2007, no: 25

²⁰⁸ Yetilmezsoy 2006, şek. 2. 5.

²⁰⁹ Yetilmezsoy 2006, s. 118.

²¹⁰ Yetilmezsoy 2006, s. 119.

Yakınoğu ve Avrupa’da figürinler, ayrı bir şekilde insan vücudunun farklı kısımlarını modelleme, sonrasında onları birbirine yapıştırma yoluyla üretilirler. Bu oluşumun figürinlerin bilerek kırılmasıyla bağlantılı olabileceği düşünülür. Heykelciklerin yerleşim yerlerinde normal bir şekilde bulunması ve ağır eşyaların kullanımı, tek bir kültürle sınırlı olması, tesadüften daha fazlası olarak görünmektedir. Bu bağlamda, başlarının ayrılmasının ritüel uygulamalarla örneğin ata kültü ile ilişkilendirilebileceği görülür. Heykelciklerin çoğunun başlarının yerinde olmaksızın bulunması, bu buluntuların elden ele dolaşmış olduğu ve atalarla bağlantı kurma girişimi olarak yorumlanır. Hodder, boğa başları, kabartmalar gibi diğer buluntulara bakarak; bu başların terk edilen evlerde bırakılmasına dikkat çeker. Çatalhöyük’teki örneklerde figürinlerin eklemeleri değerlendirildiğinde, bazı figürinlerin kırılan başlarının Anadolu ve Yakınoğu Seramiksiz Neolitik Dönem’de görülen kafatası kültürüne benzer şekilde özel bir yere kondukları görülür. Örneğin Ain Ghazal’da Seramiksiz Neolitik B Döneminde, bireylerin yapıların sert kireç tabanlarına gömülerek, başlarının bir süre sonra yerlerinden çıkarıldığına dair örnekler bulunmaktadır²¹¹. İnsan figürinlerinde sıra dışı olarak başlarının koparılması sıklıkla görülmektedir. En zayıf yerin boyun olmamasına rağmen boyunların kırılarak kafaların bilinçli olarak koparıldığı anlaşılmaktadır. Burada bilinçli olarak bir “öldürme” söz konusu olabilir. Beidha ve Ain Gazal yerleşmelerinde görülen örneklerde, kafalar bedenden ayrılmıştır. Ain Gazal’da²¹² görülen kafası kırık figürinlerin, yerleşmenin Seramiksiz Neolitik Dönem’e tarihlenen tabakalarında, sıkça görülen kafası koparılmış kadın figürini²¹³ bedenden ayırma geleneğinin, bir yansıması olarak yorumlanabilir (Levha XXI)²¹⁴.

Figürinlerin işlevini yorumlamaktaki en önemli veri, buluntu konteksidir. Bu, gerek figürinleri gerekse içinde buldukları yapıları yorumlamak için son derece önemli olmasına rağmen, araştırma bölgesinde, çoğu figürinin özgün konumları tam olarak bilinmemektedir. Ancak Tell Ramad (Suriye), Ain Gazal (Ürdün), Mezraa Teleilat (Şanlıurfa) gibi Yakınoğu’nun önemli Neolitik merkezlerinde *in-situ* şekilde bulunan figürin vardır. Örneğin, Tell Ramad’da oturur durumda, insan biçimli, üç kil

²¹¹ Yetilmezsoy 2006, s. 134.

²¹² Rollefson 1983, s. 32.

²¹³ Ülger 2007, s. 51.

²¹⁴ Yetilmezsoy 2006, şek. 4. 21.

figürinin, sıvalı kafataslarıyla beraber, çukurlara bilinçli olarak gömüldüğü bilinmektedir. Bu figürinlerin kafatasları için ayak olarak kullanıldığı düşünülmüştür²¹⁵.

Yapı içlerinde figürinlere sıkça rastlanması özel alanlardan çok birer ev içi kullanıma sahip olduklarını düşündürür. Sha-ar Hagolan'da (İsrail) ev bölüm 1'deki odalarda ve avlusunda 9 figürin ile daha büyük bölüm 2'de bulunan 48 figürin buna örnek oluşturabilir. Figürinlerin ev içlerinde bulunması, belki de ev halkının kendi içinde yaptığı bir takım törenleri akla getirir. Ayrıca günümüze ait örneklerde olduğu gibi, bu tür nesnelere kült yapıları ya da konutlarda, mekana göre farklı işlevler yüklediklerini akla getirir²¹⁶.

Erken Neolitik Dönem toplumlarında figürinlerin yanı sıra görülen diğer bir ilginç buluntu topluluğu heykellerdir. Boyut olarak heykeller figürinlere göre daha büyüktür. Anıtsal heykeller kült yapılarının karakteristik öğeleridir.

Nevalı Çori yerleşmesinde üst üste inşa edilmiş kült bina II ve III'te toplam 11 tane kireçtaşından yapılmış heykel ele geçmiştir²¹⁷. Kült bina III içerisinde insan boyutlarında, kireçtaşı insan kafası yontusu da bulunmuştur. Boynundan kırılmış olduğu görülen bu kafa yontusunun²¹⁸ bir heykelle ait olduğu muhtemeldir (Levha XXIIa; XXIIb)²¹⁹. Doğal boyutların üzerinde olan heykelin başı keldir ve başın arka tarafında ense kısmından tepeye kadar, yılan şeklinde bir kabartma ayrıntı bulunmaktadır. Yılan, kıvrımlar yaparak başın tepesine kadar uzanmaktadır. Yüz kısmı bozulmuş olan heykelin kulakları gösterilmiştir ve doğala yakın işlenmiştir²²⁰. Heykel başında işlenmiş olan yılan figürü Erken Neolitik ikonografisinde yaygın bir motiftir. Bu motif, Göbekli Tepe Seramiksiz Neolitik A evresinin megalitik sanatında (Levha XXIIc)²²¹, Jerf el Ahmar'ın dikdörtgen plaketerinde kazıma bezek olarak (Levha IV)²²², Göbekli Tepe'de bulunan bazalt bir levha üzerinde (Levha XXIIId)²²³, Göbekli Tepe'de bulunan erkek figürün başının arka kısmında (Levha XIVc)²²⁴ ve Körtik Tepe'nin²²⁵ taş kaplarında

²¹⁵ Ülger 2007, s. 51- 52.

²¹⁶ Ülger 2007, s. 52.

²¹⁷ Hauptmann 1999, s. 75-76.

²¹⁸ Sümer 2007, s. 296.

²¹⁹ Sümer 2007, no: 240; Stordeur-Abbès 2002, fig. 16-4.

²²⁰ Sümer 2007, s. 296.

²²¹ Yazar 2008, şek. 6-6a.

²²² Cauvin 2000, fig. 19.

²²³ Schmidt 2007, fig. 12.

²²⁴ Sümer 2007, no: 233.

²²⁵ Özkaya-San 2007, s. 29.

(Levha XXIIIa)²²⁶, değişik biçimlerde görülür. Bu sürüngen, ölümler diyarının kötü ruhlarıyla ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla da yeraltı dünyasını simgeler. Ayrıca, bir insan imgesiyle bağlantılı olan yılan figürü, bu iki dünya arasında arabuluculuk yapan bir şamanı da simgeliyor olabilir²²⁷.

Nevali Çori'de bu insan kafası yontusu dışında, kuş biçimli ve insan-kuş karışımı betimlenmiş yontularda ele geçmiştir²²⁸. İnsan-kuş karışımı olan heykelin yüksekliği 1 m 'dir. Bu heykel dört kırık parçadan oluşmaktadır. Bu parçalar, daha çok totem direği gibi bezenmiş bir dikilitaşın üst kısmını oluşturan bileşik figürlerdir. Dikilitaş tepede, sırt sırta çömelen iki simetrik insan kafası ve üzerlerinde tünemiş olan yırtıcı bir kuş ile taçlandırılmıştır. Yüzde ayrıntılar işlenmiştir. File içinde toplandığı açıkça anlaşılan saçları omuzlara dökülür; yuvarlak karınları ve eklenmiş cinsel organları kadın olarak tanımlanmalarını sağlar²²⁹. Bu temanın muhtemelen bir doğum tasviri olduğu ileri sürülmektedir²³⁰. Ayrıca, kadınların başında tünemiş olan kuş betimi, bir insanın ruhunu simgeleyebileceği gibi²³¹, doğa ve doğaüstü dünyalar arasındaki bir bağlantıyı da simgeleyebilir (Levha XXIIIb)²³².

Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Göbekli Tepe yerleşimi ise özellikle dinsel yapılanmasıyla öne çıkan bir merkezdir. Burada, yapıların içinden heykel buluntuları ele geçmiştir. C yapısı içinde bulunan erkek domuz kabartması betimlenmiş taş payenin hemen önünde, yine taştan yontulmuş büyük bir erkek domuz heykeli ele geçmiştir (Levha XXIIIc)²³³. Bunun yanı sıra cinsel organı belirtilmiş aslan heykeli, tahrip olmuş bir insan kafası üzerinde oturan kuş heykeli ve insan heykelleri Göbekli Tepe yerleşiminin heykellerini oluştururlar²³⁴.

Şanlıurfa ilinde bir yol çalışması sırasında 4 parça halinde ele geçen heykel yontusu ise oldukça ilgi çekicidir²³⁵. Çıplak bir erkeği önden menhir benzeri bir biçimde gösteren olağan dışı bir heykeldir²³⁶. Daha öncesinde Nevali Çori yerleşimindeki taş erkek heykelleri dışında bilinen tamamı ele geçmiş tek erkek heykel yontusudur. 1.93

²²⁶ Özkaya-San 2007, fig. 18.

²²⁷ Hauptmann 2007, s. 145.

²²⁸ Ülger 2007, s. 52.

²²⁹ Hauptmann 2007, s. 145.

²³⁰ Sümer 2007, s. 297.

²³¹ Hauptmann 2007, s. 145.

²³² Hauptmann 2007, fig. 14 a-b.

²³³ Schmidt 2007, fig. 14.

²³⁴ Ülger 2007, s. 53.

²³⁵ Ülger 2007, s. 53.

²³⁶ Hauptmann 2007, s. 144.

m. yüksekliğe sahip bu erkek heykelinin köşeli kafası vardır. Hafif yukarı kalkık kulaklar, öne çıkık ve kısmen kırılmış buruna sahiptir. Ağız belirtilmemiştir ve içeri çökük gözleri, maske takmış görüntüsünü yansıtmaktadır²³⁷. Saçları işlenmeyen heykelin, gözleri çukurdur ve bu çukurluklara obsidyen dilgi parçaları yerleştirilmiştir. Boynun alt kısmında bir kolyeyi andıran iki şerit halinde V şekilli bant bulunmaktadır. Cinsel organı özellikle belli edilmiştir. Kollar yanlarda hafif açılarak vücudun iki yanına dayanmıştır²³⁸. Sütun şeklinde betimlenmiş vücut tek parça halindedir. Erkek heykelinin temele sokulacak olan alt bölümü biçimlendirilmemiştir ve bacakları bulunmamaktadır; böylece Sümer heykeltıraşlığının en eski örneklerindeki gibi²³⁹ gerçek bir heykelin değil de, bir stelin varlığı söz konusudur (Levha XV)²⁴⁰.

Tell Ramad ve Ain Gazal yerleşmeleri farklı biçimde, heykel buluntuları ile tarih öncesi döneme ait önemli buluntu yerleridir. Tell Ramad'da 3 tane oturur biçimde insan heykeli saptanmıştır. Ain Gazal'da²⁴¹ ise çok küçük taş ve kilden yapılmış insan figürinlerinin yanı sıra, 35-100 cm arasında değişen yüksekliklerde bu buluntulara heykel adı verebileceğimiz buluntular da vardır. Ain Gazal'da bulunan ve M.Ö. 7700-7600 yıllarına tarihlenen, heykellerin sayısı 30'u geçer. Bunların tümü insan biçimlidir ve tüm figür ya da büst şeklindedir. Bazılarının çift başlı olduğu görülür. Bu heykeller, ağaç dalı, saz, kamış ve iplerden bir iskelet hazırlanarak, etrafının kille sıvandığı ayrıca yüz hatlarını siyah zift ile boyayarak oluşturdukları anlaşılır. Yüz özellikle dikkat çekicidir. Burun kısa ve kalkık yapılmış, burun delikleri ince ve uzundur, ağız küçüktür ve dudaklar betimlenmemiştir²⁴²; gözler bitumen veya deniz kabuklarından yapılmıştır (Levha IXc)²⁴³.

Bu heykellere ayrı bir giyim ve peruk ya da başlık takılarak süsleme yapıldığı düşünülür. Böylece, daha gerçekçi bir görünüm verilmek istenmiş olmalıdır. Heykellerin esas amacı bittikten sonra, bir çukura bilinçli şekilde²⁴⁴ gömüldükleri görülmüştür (Levha IXa)²⁴⁵. Bir örnekte ise heykeller, 3 sıvalı kafatasıyla birlikte bir çukura bırakılmıştır. Yine Ain Gazal yerleşmesinde bulunan bazı heykellerin ise taban

²³⁷ Ülger 2007, s. 53.

²³⁸ Sümer 2007, s. 304.

²³⁹ Hauptmann 2007, s. 144.

²⁴⁰ Çelik 2007, fig. 4.

²⁴¹ Rollefson 1986, s. 46.

²⁴² Ülger 2007, s. 54.

²⁴³ Tubb 1998, fig. 5.

²⁴⁴ Ülger 2007, s. 55.

²⁴⁵ Maisels 2001, fig. 3-10.

altlarına gömüldüğü anlaşılır. Tüm bu buluntular Ain Gazal'da Seramiksiz Neolitik B dolgularına aittir. Ain Gazal'da (Ürdün) bulunan heykellerin olasılıkla kült binalarında durduğu ve topluluk ile yapılan törenlerde kullanıldığı düşünülmektedir²⁴⁶.

VI- Ev Modelleri

Yakındoğu'da Erken Neolitik Dönem'de karşımıza çıkan bir diğer buluntu grubunu ise ev modelleri oluşturmaktadır. Kilden yapılan ev modellerinin işlevleri tam olarak bilinmemektedir. Bu objelerin, tıpkı figürinlerde olduğu gibi, bir bakıma evlerin heykelleri olduğu kabul edilmektedir. Böyle düşünüldüğünde, ev modellerinin sembolik anlamları olabileceği akla gelmektedir. İşlev hakkında çok kesin söylenebilecek veri yoktur; ancak bu buluntuların dönem mimarisini yansıttığı ve yapılan rekonstrüksiyon denemelerine yardımcı olduğu bir gerçektir²⁴⁷.

Yakındoğu dışında, Kıbrıs, Güneydoğu Avrupa, ev modellerinin görüldüğü başlıca bölgelerdir²⁴⁸. Yakındoğu'da ise Çayönü²⁴⁹, Jarmo (Irak) ve Jericho (Ürdün) yerleşmelerinde ev modelleri görülür. Jarmo'daki ev modelleri, hemen hemen Çayönü'ndekilerle çağdaştır, ancak Jericho'da bulunan bir model, Geç Seramikli Neolitik döneme tarihlenir. Yakındoğu'da, Kıbrıs ve Güneybatı Avrupa'da geç dönemlere ait birçok ev modeli bilinmektedir²⁵⁰.

Çayönü yerleşiminde, Seramiksiz Neolitik döneme ait, üç kil ev modeli özellikle, yerleşmedeki hücre planlı²⁵¹ yapıların rekonstrüksiyon denemelerinin yapılmasında yardımcı olmuştur (Levha XXIV)²⁵². Bu modellerin dönem mimarisini yansıttığı bir gerçektir. Bazılarında dam yapılıırken, bazılarında ise bu donanım yoktur. Ancak duvarlar, kapı girişleri belirtilmiş ve o dönem mimarisini, günümüzde anlamak açısından önemli veriler olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel haliyle tanımlanabilecek

²⁴⁶ Ülger 2007, s. 55.

²⁴⁷ Ülger 2007, s. 55.

²⁴⁸ Güneydoğu Avrupa'da, bilinen ev modellerinin tümü Teselya, Makedonya ve Yunanistan'dan gelmektedir. Balkan yerleşmelerinde ev modellerine Neolitik Dönem'in başından itibaren çok sık karşılaşmıştır. Kalkolitik çağ'da çok geniş bir bölgede görülen ev modellerinin aynı zamanda geniş bir çeşitlenmesi de ortaya çıkar (Ülger 2007, s. 55).

²⁴⁹ Özdoğan 2007a, s. 75.

²⁵⁰ Ülger 2007, s. 56.

²⁵¹ Ülger 2007, s. 56.

²⁵² Özdoğan 2007a, fig. 47.

durumda olan rekonstrüksiyon denemesinin sonuçları, çağdaş diğer yerleşmelerdeki yapıların rekonstrüksiyonlarında da yardımcıdır²⁵³.

Bazı örnekler modellerin neyi sembolize ettiği hakkında fikir üretmeyi sağlamaktadır. Bunlardan bir tanesi Garstang tarafından yorumlanan, Jericho'da bulunan ve M.Ö. 5000-4500'e tarihlenen ev modelidir. 102 cm yüksekliğinde, 77 cm genişliğinde olan bu ev modelinin duvar kalınlıkları yaklaşık 4cm'dir. Garstang bu modelin evi, kutuyu ya da neolitik tapınağı gösterdiği düşüncesindedir. Tüm bu düşünceler kurguya açıktır. Ancak, ev modellerin, mimariyi yansıttığı bir gerçektir. Örneğin Jericho'daki ev modellerinden, orada bilinen yuvarlak planlı mimariyi yansıtması dışında, yapının arasına çekilmiş olan ara tavan ile bu yuvarlak yapıların²⁵⁴ iki katlı olduğuna dair bilgiler alınmaktadır (Levha XXV)²⁵⁵.

Çayönü ev modellerinin yapılış nedeni de bilinmemektedir. Morales, bu ev modellerini kil kutular olarak da tanımlar. Hücre planlı yapılar evresinin bütün özelliklerini yansıtan bu buluntuların, adak veya inşaat kalfalarına yardımcı modeller olabileceğini söyler. Modellerin çoğu yapıların hücrelerinde veya kanalları arasında bulunmuştur. Eğer bu kanalları veya hücreleri, ölü gömmek için yapmış olsalardı, ev modellerinin de ölü hediyesi olabileceği söyleyebilirdi. Bu modellerin işlevi konusunda ortaya atılan bir diğer düşünce ise bunların oyuncak işlevli olabilecekleridir²⁵⁶.

VII- Kült Binaları ve Yapı Kültü

Yakındoğu'da görülen Neolitik Dönem kült binaları diğer bölgelerden oldukça farklıdır. Yakındoğu karşılıklı etkileşim bölgesi içinde olduğundan, bölgedeki Neolitik Dönem köy modelleri ve kült binalarında önemli benzerlikler görülür. Örneğin, yerleşme içleri ile Proto Neolitikten itibaren hem günlük kullanım alanları hem de kült ve tapınım için özel mekanlara yer verilmiştir. Daha geç dönemde Yakındoğu'da, diğer bölgelere kıyasla, yerleşme içi statü alanlarının daha da belirginleştiği görülmüştür.

Yerleşmede kült binaları konutlardan daha farklı olarak konumlandırılmıştır. Kült binaları yerleşmenin merkezine yapıldığı gibi, konutlardan ayrı tutulmak için yerleşmede çok farklı bir yere de inşa edilmekteydiler. Çayönü yerleşmesinin ilk

²⁵³ Ülger 2007, s. 56.

²⁵⁴ Ülger 2007, s. 57.

²⁵⁵ Ülger 2007, şek. 13.

²⁵⁶ Ülger 2007, s. 57.

dönemlerinden itibaren, güneydoğu kesiminin özel bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Kanallı yapılar evresi ve Seramikli Neolitik Dönem'e kadar, bu özel alan, yerleşmenin tüm doğu alanını kaplar. Bu kesimde, hemen hemen her evrede bir kült binasına rastlanır. Hallan Çemi yerleşmesinin kült binası da, konutlardan farklı olarak meydanın diğer ucuna, yerleşmenin güneyine inşa edilmiştir. Jerf el Ahmar (Suriye) yerleşmesinde ise, kült binaları, konutlarla çevrilmiştir ve yerleşmenin merkezinde yer alır. Çayönü'ndeki kadar çok net olmasa da, Nevali Çori, Beidha (Ürdün), Magzalia (Irak) yerleşmelerinde, kült alanları için özel alanlar ayrılmıştır²⁵⁷.

Yakındoğu köy mimarisinde diğer bölgelerden farklı olarak anıtsal yapılarla da karşılaşılır. Bunun da sebeplerinden bir tanesi kullanılan yapı malzemesi ve çevresel bazı zorunluluklar olarak gösterilir. Yakındoğu'da belirgin biçimde görülen anıtsallık, dünyanın diğer bölgelerinde, Neolitik ve Kalkolitik Dönem boyunca, yapılarda görülmez ve kült binaları ancak içlerindeki buluntularla ayırt edilebilir²⁵⁸.

Anıtsal kült binalarının ortaya çıkmasındaki en büyük nedenlerden bir tanesi, kabile toplumlarında kaynak bölüşümünün bozulması sonucunda ekonomik eşitsizliğin arttığı ve toplum içinde bunu kendi lehine çeviren birey ya da bireylerin nüfuzunun artmasıdır. Bu birey ya da bireylerin otoritesinin devamlılığı için, özellikle belirli atalara dayanan bir inanç sistemi üzerinden tanrısal bir meşrutiyet kazandırma yoluna gidildiği düşünülebilir. Bir diğer neden ise, toplumun ve otoritenin gelişim sürecinde, kuralları olan, simgecilikle desteklenen, ayin gibi tapınım uygulamaları olan inancın, sistemli hale gelmesidir. Böylece tapınım işlevi daha kapalı ve özelleşen alanlarda yapılmaktaydı. Yani kült etkinlikleri, aile merkezli tapınımın yerine, anıtsallaşan boyutlara ulaşabilen kamusal yapılarda uygulanmaya başlamıştır²⁵⁹.

Kült binaları, plan ve yapı malzemesi bakımından, konutlardan farklıdır. Hallan Çemi²⁶⁰, Çayönü²⁶¹, Göbekli Tepe²⁶² gibi yerleşmelerdeki kült binaları, plan ve duvar tekniği bakımından ayrılırlar. Hallan Çemi'nin kült binası ve Çayönü yerleşmesinin ilk kafataslı yapısının planı yuvarlaktır. Bu yapılarda taşla örülmüş, yüksek duvarlarında çıkıntılar yapan, payeler ve bazen de nişler vardır. Tapınakların öncüleri olan bu yapılar,

²⁵⁷ Ülger 2007, s. 59-60.

²⁵⁸ Ülger 2007, s. 60.

²⁵⁹ Ülger 2007, s. 60.

²⁶⁰ Rosenberg 2007a, s. 2.

²⁶¹ Özdoğan 2007a, s. 66.

²⁶² Schmidt 2007, s. 118.

geniş ve tek bir mekandan oluşurlar. Ain Gazal yerleşmesindeki kült binasının taş duvarları 2.5 m'ye kadar korunmuştur. Kült binalarının duvarlarının gösterişli olabilmesi için genellikle duvarlar masif yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu kalın masif duvarların, genelde giydirilmiş dış yüzeyleri ve içeriden de payandalarla desteklenmiş veya özenli yapılmış nişleri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, kült binalarının duvarlarındaki taş işçiliğinin özenli olduğu görülmüştür. İlk Neolitik Dönem'de yapılarda kullanılan taş malzeme oldukça sınırlıdır. Ancak kült binalarında, taş duvarların 1m.'ye kadar yükseldiği görülmüştür²⁶³.

Kült binalarının duvarları yanı sıra tabanları da özenli yapılmıştır ve tabanlarda farklı malzemeler kullanılmıştır. Çayönü eski evredeki 'Sal Taşlı Yapının' tabanı²⁶⁴ (Levha XXVIa)²⁶⁵, yüzeyi sürtülerek parlatılmış, geniş yassı taş levhalardan oluşmaktadır. Çayönü Hücre planlı²⁶⁶ Evre' de ise 'Terazzo Tabanlı Yapıya' rastlanmıştır (Levha XXVIb)²⁶⁷. Aynı zamanda yapı, ismini taban döşemesi olan Terazzo tekniğinden²⁶⁸ almıştır. Bu tabanın benzerleri Nevali Çori²⁶⁹, Çayönü²⁷⁰ ve Göbekli Tepe²⁷¹ yerleşmelerinde de görülmektedir. Aynı zamanda Terazzo Yapı'sı yerleşim halklarının mimaride ulaştığı ustalığı yansıtması açısından önemlidir. Ain Gazal yerleşmesindeki örnekte ise tabanlar sıvandıktan sonra kırmızıya boyanmıştır. Her taban yenilemesinden sonra bu işlemin gerçekleştirildiği görülmüştür²⁷².

Kült binaları, içlerinde yer alan bazı mimari öğeler ve *in-situ* buluntular bakımından da konutlardan ayrılırlar. Neolitik Dönem'de kült binaları içinde, hem işlevsel hem sembolik olduğu anlaşılan, paye veya stel/dikilitaş, yapı öğeleri görülmüştür. Göbekli Tepe (Levha VIII)²⁷³, Nevali Çori (Levha XXVIIa; XXVIIb)²⁷⁴ ve

²⁶³ Ülger 2007, s. 61.

²⁶⁴ Özdoğan 2007a, s. 70.

²⁶⁵ Özdoğan 2007a, fig. 18.

²⁶⁶ Hauptmann 2007, s. 143.

²⁶⁷ Özdoğan 2007a, fig. 49.

²⁶⁸ Terazzo ile ilgili araştırmalar, Maria Thais Crepaldi Affonso ve Ernst Pernicka tarafından Heidelberg'teki Max Planck Nükleer Fizik Enstitüsü'nde yapılmıştır: Terazzo olasılıkla, toz haline getirilip suyla ve taş parçalarıyla karıştırıldıktan sonra sıkıştırılmış, kuruduktan sonra cilalanmış doğal bir dolgudan oluşmaktadır (Hauptmann 2007, s. 142).

²⁶⁹ Hauptmann 2007, s. 142.

²⁷⁰ Özdoğan 2007a, s. 70.

²⁷¹ Schmidt 2007, s. 116.

²⁷² Ülger 2007, s. 61.

²⁷³ Schmidt 2007, fig. 24.

²⁷⁴ Ülger 2007, şek. 67-68.

Jerf El Ahmar'da (Suriye) (Levha XXVIIc; XXVIIId)²⁷⁵ bu uygulamalara rastlanmıştır. İlk evrelerdeki işlevleri salt taşıyıcı ya da mekanın bölümlendirilme şeklindeydi. Daha sonraki evrelerde, taşıyıcı duvarların daha güçlü ve ustaca inşa edilmesiyle beraber, bu dikilitaşlara olan ihtiyaç azalmıştır²⁷⁶.

Bu mimari öğeler ve buluntular işlevsel anlamlar içerebileceği gibi, bazen bezeme amaçlıdır. Bazen de sembolik anlamlar içermektedir. Çayönü Kanallı Yapılar Evresi'nde bulunan ve Plaza (Toprak Meydan)²⁷⁷ olarak adlandırılan meydana bulunan menhir benzeri yekpare dikilitaşların, yapım ile ilgisi olmadığı ve sadece sembolik anlamlar içerdiği anlaşılmıştır (Levha XXVIIIa; XXVIIIb)²⁷⁸. Jerf el Ahmar yerleşmesindeki EA 100 kült binasında, bir çift bezemeli stel, akbaba başıyla sonlanır²⁷⁹ (Levha XXVIIIc; XXVIIIId)²⁸⁰. Nevali Çori ve Göbekli Tepe'nin simgesel sanatında egemen olan yılanın yanı sıra (Levha XXIIa; XXIIb; XXIIc; XXIIId; XXIIIa)²⁸¹, akbaba'da, Mureybet kültüründen beri Neolitik ikonografide benzer egemenlikte rol oynamıştır. Bu avcı kuş genellikle, Çatalhöyük kült yapılarındaki ünlü duvar resminde²⁸² görüldüğü gibi, ölümler ile ilgili törenler ile de ilişkilendirilmiştir (Levha V)²⁸³. Nevali Çori'deki kült binasında ise, yaklaşık 2.5m. aralıklarla yerleştirilmiş, 13 tane dikilitaş ele geçmiştir²⁸⁴. Göbekli Tepe'de ise boyları yaklaşık olarak 2.5-3 m.'yi bulan "T" biçimli ve üzerleri hayvan ve insan betimlemelerinden oluşan çok sayıda dikilitaş²⁸⁵ ele geçmiştir (Levha VIII)²⁸⁶.

Üzerleri zengin betimli dikilitaşlar, totem gibi simgesel öğeler olarak görülebilir. Schmidt, Göbekli Tepe'deki betimlemelerin basit bir totem direği olmadığını, bu betimlemelerin, tanrısal bir mesajı veya dinsel bir anlatıyı ilettiğini düşünmektedir. Bazı kült binalarının içindeki *in-situ* buluntular, binada ne tür etkinliklerin gerçekleştiğine dair ipuçları vermektedir²⁸⁷. Çayönü yerleşmesinde bulunan, kafataslı yapıda birçok

²⁷⁵ Ülger 2007, şek. 71; Stordeur-Abbès 2002, fig. 7.

²⁷⁶ Ülger 2007, s. 62.

²⁷⁷ Özdoğan 2007a, s. 75.

²⁷⁸ Ülger 2007, şek. 51-52.

²⁷⁹ Hauptmann 2007, s. 146.

²⁸⁰ Stordeur-Abbès 2002, fig. 17-4; fig. 7-5.

²⁸¹ Sümer 2007, no: 240; Stordeur-Abbès 2002, fig. 16-4; Yazar 2008, şek. 6-6a; Schmidt 2007, fig. 12; Özkaya-San 2007, fig. 18.

²⁸² Hauptmann 2007, s. 146.

²⁸³ Yazar 2008, şek. 5-38e-f.

²⁸⁴ Hauptmann 2007, s. 142.

²⁸⁵ Schmidt 2007, s. 117.

²⁸⁶ Schmidt 2007, fig. 24.

²⁸⁷ Ülger 2007, s. 62- 63.

gömüt ve kafatası ele geçmiştir²⁸⁸. Bu yapı, olasılıkla birçok evrede kült binası olarak önemini korumuştur. Bu yapının “ölü kültürü” ile bağlantısı olduğu kesin görülmektedir. Hallan Çemi'nin kült binasında ise, *in-situ* durumda, çenesi olmayan büyük baş hayvan kafatası ve bir taş kap, keçi kafası biçiminde²⁸⁹ yapılmış havaneleri ele geçmiştir (Levha XXIXa; XXIXb)²⁹⁰.

Rollefson, kült binaların teşhisinde en büyük etkenin, yapı içlerinden gelen buluntular olduğunu söylemektedir. Bu buluntular; özel kaplar gibi statü eşyalarını, seki, ocak gibi mimari öğeleri içermektedir. Semboller de bu binalarda bulunmakta ve çoğunlukla ikonografik olarak tanrılarla, mitlerle ilişkilendirilmektedir²⁹¹.

Yapı kültürü, inanç sistemine bağlı olarak yapılara sembolik anlamlar yüklenmesini²⁹² ve bazı uygulamaları kapsamaktadır. Tarih öncesinden günümüze kadar birçok kültürde yapı kültürü örneği oluşturabilecek izler göze çarpar. Neolitik Dönem'de yapı kültürünü yansıtabilecek izler oldukça zengindir. Neolitik Dönem yerleşimlerinde, yapıların boynuz veya kafataslarıyla dekore edildiği görülmüştür²⁹³. Örneğin Hallan Çemi²⁹⁴ yerleşmesinde yapının içine bırakılmış büyükbaş hayvan kafatası ve boynuzları ele geçmiştir (Levha XXX)²⁹⁵. Bu yapının kült etkinliklerinde kullanıldığı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra Hallan Çemi yerleşmesinde görülen diğer yapılarda da koyun kafatasları, Jerf el Ahmar yerleşmesinde birçok büyük baş hayvan kafatası ve boynuzları²⁹⁶ duvarlardan düşmüş bir şekilde yapılarda bulunmuştur (Levha XXXb)²⁹⁷. Çatalhöyük yerleşmesinde ise, birçok yapının içinde büyükbaş hayvan kafatasları duvarlara yerleştirilmiş şekilde görülür (Levha XXX)²⁹⁸. Çatalhöyük'te görülen diğer yapı kültürü²⁹⁹ göstergesi de duvar resimleridir (Levha V; XI)³⁰⁰. Burada görülen duvar resimleri ve kabartmalarındaki zengin ikonografi şaşırtıcıdır. Ayrıca yerleşmedeki duvar

²⁸⁸ Özdoğan 2007a, s. 67.

²⁸⁹ Ülger 2007, s. 63.

²⁹⁰ Stordeur-Abbès 2002, fig. 16-5; Rosenberg 2007a, fig. 15 a.

²⁹¹ Ülger 2007, s. 62- 63.

²⁹² "Konuta yüklenen anlamlar, konutla ilgili inançlardır. Konuta sembolik işlevler yüklenmesiyle ilişkilidir. Konutların bu işlevlerin önemi tarihin değişik dönemlerinde farklı yoğunlukta olmuştur" (Ülger 2007, s. 64).

²⁹³ Ülger 2007, s. 64.

²⁹⁴ Rosenberg 2007a, s. 1.

²⁹⁵ Rosenberg 2007a, fig.11.

²⁹⁶ Ülger 2007, s. 64.

²⁹⁷ Stordeur-Abbès 2002, fig.18.

²⁹⁸ Yazar 2008, şek. 5-1a.

²⁹⁹ Hodder 2007, s. 322-323.

³⁰⁰ Yazar 2008, şek. 5-38e-f; Yazar 2008, şek. 5-44.

resimlerinin yenilenmesinin çok sık meydana geldiği anlaşılmıştır. Duvarda görülen resim çok kısa bir zaman için görülür ve hemen üstüne yenisi yapılırdı³⁰¹.

Bunun dışında, yapıların içlerinde gerçekleştirilen kült etkinliklerinden en belirgin olanı ise yapı içlerinde görülen gömülerdir. Bu tür gömüler Erken Neolitik toplumlarda çok sık görülür. Bu uygulamanın altında yatan düşünce tam olarak bilinmese de, yapı ile bu bireylerin arasında bir bağlantıdan söz edilebilir. Sonuç olarak, Neolitik Dönem yapılarının sadece barınak, yemek hazırlama ve saklama gibi ev içi etkinliklerini içermediği aynı zamanda sembolizmle zenginleştirilmiş, farklı anlamlar yüklenen yerler olduğu anlaşılmıştır³⁰²

³⁰¹ Ülger 2007, s. 64.

³⁰² Ülger 2007, s. 65.

BÖLÜM II: NATUF KÜLTÜRÜ

Neolitik Devrim'e basamak oluşturan Epi-paleolitik dönemin izleri hemen hemen tüm Yakınoğu, Kuzey Afrika ve Anadolu'da görölmektedir. Bu dönemde, İnsanlar halen avcılık ve toplayıcılık ekonomisini devam ettirmektedir. Yakınoğu'da, insan topluluklarının evriminin anlaşılması konusunda, Epi-paleolitik dönemin önemli bir yeri vardır. Epi-Paleolitik dönemin bölgedeki varlığına, burada mevcut olan çok sayıdaki yerleşim alanlarından ulaşılmıştır.

Yakınoğu'da Neolitik döneminin kökeni ve öncüleri çok tartışılmaktadır. Yakın zamana kadar bu sürecin Natuf Dönem'i ile geliştiği düşünölmüştür. Doğu Akdeniz'de Epi-paleolitik'in son aşaması olan Natuf kültürü en çok araştırılan dönemlerden biri olması nedeniyle önemli bir kültürdür. Neolitik Dönem'in ön aşaması olarak da tanımlanan Natuf Kültürü M.Ö. 12.500-11 000/11 000-10.500 yıl öncesine tarihlendirilir ve adını Filistin'deki El Natuf Vadisi yerleşmesinden almaktadır. Natuf Kültürü Kebara Kültürüne göre daha yaygın bir kültürdür.

Akdeniz'e en yakın olan Natuf Kültürü daha çok Filistin'de odaklaşmakla birlikte, bu kültüre, Kuzey Suriye'den Kahire'nin güneyindeki Helwan (Mısır) sınırına kadar uzanan topraklarda da karşılaşılr. Bu kültür, genel olarak, Beyrut'un güneyi ile Ürdün'ün batısında yoğunlaşmış olup, denizden 40 mil içerilere kadar bu kültür içine giren hiç bir yerleşim yeri bulunmamaktadır³⁰³.

Natuflular, Kebaralıların genelleşmiş, uzmanlaşmamış avcılığını sürdürürken, buna yabancı tahılları devşirip depolamayı da eklemişlerdir. Bu devşircilik etkinliklerini kolaylaştırmak için, yaşama alanlarını değiştirip, kıyı ovalarından, üzerlerinde meşe ve antepfistığı ağacı yetişen kireçtaşı dağlar üzerindeki terra rosa (kızıl toprak) bölgelerine taşındıkları anlaşılmaktadır³⁰⁴.

Natuf yerleşimlerinin dağılımı, Filistin'in günümüzde de yabancı tahılların doğal yaşam alanı olan dağlık bölgesi ile sınırlıdır, tahıl toplamayla ve işlemeyle ilgili insan yapısı olan zengin araç çeşitleri (havanlar, havaneleri, el değirmenleri, öğütme

³⁰³ Maisels 1999, s. 132.

³⁰⁴ Maisels 1999, s. 132.

kayrakları, orak bıçaklar ve tahıl depolama çukurları) Natuf Kültürü ile birlikte görülür³⁰⁵.

Belli başlı Natuf yerleşimleri; Ain Mallaha, Hayonim Mağarası, Hayonim Terası, Roş Zin, Mugharet El-Wad, Sefunim Mağarası, Usba Mağarası, Rakefet Mağarası, Erk el Ahmar, Um ez-Zuwetina, Ala Safat, Ain Sakhri, Tor Abu, Şukbah Mağarası³⁰⁶ olarak sayılabilir (Harita VII)³⁰⁷.

Doğu Akdeniz Bölgesinde Epipaleolitik'ten sonra görülen Natuf Dönemi; radyo karbon (C14) tarihlenmesine, yerleşmelerin stratigrafisine ve birkaç teknolojik özelliğe bakılarak, erken, geç ve son Natuf³⁰⁸ olmak üzere üç evreye ayrılmıştır (Harita VIII)³⁰⁹.

Erken Natuf Dönem'i: M.Ö. ca. 12.500-11.000.

Geç Natuf Dönem'i: M.Ö. ca. 11.000-10.500.

Son Natuf Dönem'i: M.Ö. ca. 10.500-10.200³¹⁰.

Bu sürede avcılık ve toplayıcılık devam eder³¹¹; ancak yapılan araştırmalarda, mimari, ölü gömme gelenekleri ve buluntu topluluğunda, farklılıkların ortaya çıkmaya başladığı görülür³¹².

Yakındoğu tarihinde önemli bir dönüm noktası olan Natuf Kültürü, göçebe beslenme, yerleşik tarım, hayvanların ve bitkilerin evcilleştirilmesi ve çobanlığa geçiş ile tanımlanır. Natufluların arkeolojik varlığı, Shukba mağarasındaki (Filistin) kazılarını sürdüren D.Garrod tarafından 1930'ların başında ortaya çıkarılmıştı³¹³. Natuf Kültürü, "anayurdu" olan Levant bölgesinde diğer kültürlerle göre daha iyi bilinmektedir. Natuf kültürünün dikkat çekici farklı özelliği, Levant'ta Epi-Paleolitik'in arkeolojik varlığından önce onun kültürel bulgularını (taş kaplar, kemik aletler, süsleme ve bezemeli objeleri ile bol sayıda takı çeşitleri) barındırmasıdır. Aynı zamanda Levant'ta önemli mimari kalıntılar sayılabilecek 400'den fazla ölünün toplandığı mezarlık alanları da ilk arkeolojik kalıntılar arasındadır.

³⁰⁵ Maisels 1999, s. 133.

³⁰⁶ Ülger 2007, s. 20.

³⁰⁷ Belfer-Cohen 1991, fig. 1.

³⁰⁸ Kuijt 2002, s. 293.

³⁰⁹ Bar- yosef 2002, fig. 5-15.

³¹⁰ Pedersen 1995, s. 17.

³¹¹ Mithen 2006, s.33.

³¹² Ülger 2007, s. 20.

³¹³ Belfer-Cohen 1991, s. 167.

Natuf alanlarına bakıldığında, yerleşimlerin çeşitli kamplara bölüdüğü anlaşılmaktadır. Büyük yerleşimlerinden ele geçen bulgular kültürün niteliklerinin çoğunu gözler önüne sermektedir. Küçük yerleşimler ise az mimarili, mezarsız, zayıf kemik ve taş buluntuluydu. Sonraki tip yerleşimlerden ele geçen bulgular başlıca taş endüstrisine dayanmaktaydı ve bu yerleşimler genellikle çeşitli işlevlere sahip geçici kamplar olarak nitelenmekte ve genellikle çevrenin sınırlarına yerleştirilmekteydiler. Son yıllarda araştırmacılar Natuf Kültürü'nün değişik çevre koşullarına göre bölünerek değişik ortamlara uyum sağladıklarına dair bilgi edindiler. Bu bölünmeler bize sedentismin ortaya çıkışı ile Natufluların sosyal yapısı arasındaki bağlantı hakkında bilgi vermektedir.

A- Yerleşim

Epi paleolitik kültürlerin sonucusu olan Natuf kültürü "başlangıç halindeki tarımsal ekonomi"nin en iyi temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Natuf yerleşikleri, tarım için gerekli bütün kriterleri sağlamaktaydı ki izleyen süreçte tarıma geçildiği anlaşılmaktadır. Yabani bitkilerin ve tahılların hasadı ve işlenmesi için kullanılan taşlara dayalı olarak Natuflularda tarımsal bir teknolojinin varlığından söz edilebilir. Tahıl stoklarının taşınmasındaki güçlükler ve öğütme taşları gibi ağır donanıma gerek duyulması, Natuf Döneminde sürekli yerleşimi gerekli kılmıştır. Yerleşmelerde ya yıl boyunca ya da yalnızca yılın belirli dönemlerinde oturulmaktaydı. Çoğu Natuf yerleşimleri küçük "avlanma kampları" idi. Bunların yanı sıra küçük köylerinde olduğu bilinmektedir. Köy ve kamplar, yabani tahılların yetiştiği yerlerde bulunur, diğer yerlerde ise av amacıyla kurulan geçici kamplar yer almaktaydı. Natufluların kendinden önceki kültürlerden farkı, artan yerleşiklik, daha büyük nüfuslar ve daha karmaşık sosyal organizasyonlardı³¹⁴.

Ele geçen birçok bulgu Natuflular'da, gelişkin bir yerleşik hayat olduğunu göstermektedir. Yerleşikliği gösteren bulgular arasında şunlar sayılabilir:

1- Barınma, depolama ve kült işlevli kalıcı yapılar.

2-Gömme işlemi; ele geçen gömütler yerleşiklik için önemli kanıtlardır. Yerel Bölgenin kültür tarihinde ilk kez olmak üzere Natuflular'da mezarlıklar bulunduğu

³¹⁴ Baskıcı 1998, s. 80.

dikkat çekilmektedir³¹⁵; İnsanların, beraber yaşadıkları kişileri öldükleri yerde bırakmayıp, cesetlerini gömmeye başlamaları, artık düşünsel dünyalarının oluşmaya başladığının ve ölümlerine ayrı bir önem vermeye başladıklarının kanıtıdır. Özellikle ölü gömme uygulaması, bir 'diğer dünya' kavramının düşünülmüş olduğunu akla getirmektedir.

3-Beslenme ile ilgili bulunan bulgular yerleşikliği gösteren bir diğer kanıtlardır. O dönemde bütün et ihtiyacı avcılıktan elde ediliyordu ve Natuf yerleşimlerindeki hayvan kemiklerinin % 80'i ceylanlara aittir. Ceylanların topluluk halindeki insanlarca avlandığı düşünülmektedir. Ayrıca, Natuf öncesine göre daha yüksek düzeyde bir bitki kullanımı vardır. Orak aletler, tahılların hasat edildiğini göstermektedir. Bazı grupların hareketliliğinin azalışı ve öğütme araçları ile depolama kolaylıkları da bitkilerin daha yoğun bir kullanımını göstermektedir³¹⁶.

B- Mimari

Kültürün merkezi alanındaki tüm temel kamplar ormanlık alanlarına yerleşmiştir. Bu alandaki fıstık ve meşe ağaçları baskın türlerdi³¹⁷. Bu açık ormanın çalılıkları, sıklıkla yüksek tahıl otlarıydı. Doğuda Suriye - Arap çölü ve Negev - Sınai bozkır alanları ile Lübnan ve Anti Lübnan'ın yüksek dağlarına, hem daha aşağı taşıma kapasiteleri hem de bu çok geniş bölgeyi sömüren diğer yabancı grupların varlığı nedeniyle sadece küçük Natuf grupları yerleşmiştir. Erken Natuf döneminde Levant'taki Natuf ana merkezindeki sürekli yerleşimlerle Natuflu olmayan avcı çiftçilerin yaşadığı Sahra-Arap orman kuşağındaki yarı sürekli yerleşimler arasında ayrım vardır. Geç Natuf döneminde ise sürekli yerleşimlerle sezonluk yerleşimler arasında ayrım yapmak zordur. Geç Natuf döneminin sonunda Negev ve Güney Ürdün'deki Geç Natuf yerleşimlerinde boyut, konum ve yayılımda önemli değişimler görülür. Bu yerleşimler kısa ömürlü olup çok az mimari kalıntılara sahiptir. Natuflular, çekirdek bölgelerindekilerini örnek alarak avcı-çiftçi yaşamlarının başında bölgelerinde bu hayata uyum sağlayarak birçok mobil yerleşim kurmuşlardır, daha sonra gruplar çeşitli yerel koşullara uyum sağlamak için bölgelerinde büyük göçebe hayatlarına

³¹⁵ Baskıcı 1998, s. 80.

³¹⁶ Baskıcı 1998, s. 81.

³¹⁷ Mithen 2006, s. 28.

dönmüşlerdir. Bu durum Negev'deki Harifian'daki aşırı sıcaklardan önceki son 500 yıldaki kısa hayatta görülür.

Mimaride bazı standartlaşmış yapı biçimleri görülmeye başlar. Taşlardan yapılmış dairesel ve eğrisel, yarı toprak altı yapılar, Güneydoğu Akdeniz Bölgesinde Ain Mallaha, Hayonim Mağarası, Hayonim Terası, Roş Zin gibi yerleşmelerde görülmüştür³¹⁸.

Natuf yerleşimleri 3 büyük kategoriye ayrılmıştır:

Küçük 15 ila 100 m²

Orta 400 ila 500 m²

Büyük 1000 m² den daha büyük³¹⁹.

Sadece Geç Natuf süresince, birkaç büyük yerleşimler, bozkırlarla çevrelenen alanlarda bulunmaktadır. Buna rağmen, büyük yerleşimlerin hiçbiri, Erken Neolitik Dönem köylerinin büyüklüğüne ulaşamamıştır³²⁰.

Natuf kampları yarı yer altı konutları olarak nitelendirilmiştir. Temelleri taşandı, üst yapı ise çalılık ve odun ile kaplı olmalıydı. Sazlık ve harç ya da kerpiç kullanımıyla ilgili kanıtlar yoktur. Natuf evlerinin en iyi örnekleri Ain Mallaha, Wadi Hammeh 27, Hayonim Mağarası ile terasında ortaya çıkmıştır³²¹.

Toplayıcı-avcı toplumların tarım devriminden önce yerleştikleri ve mimari bir çevre yarattıkları, Ain Mallaha'da kısmen taşlarla çevrilmiş ahşap direkli evlerden oluşan yerleşmelerin belirlenmesiyle de kanıtlanmıştır. Yapılar ya yuvarlak ya da kare şekilli ocaklar ile yaklaşık 3 ila 6 m çapındaydı. Benzer belirli zeminler, zengin topluluklar içeren konutların dolgusuna rağmen doğal değildi³²². Daha nadir bir durumda Ain Mallaha'da³²³ çok sayıda yarı dairesel evler bulunmuştu ki (Levha XXXIa; XXXIb; XXXIc)³²⁴, bunlar 9 m çapındadır ve buralarda bir sıra direk çukurları korunmuştur. Zeminin belirli alanlarında, obje yığını ortaya çıkmıştır. Ain Mallaha'daki küçük bir ev dikkat çekicidir ve burada kireç sıvayla kaplı dairesel

³¹⁸ Ülger 2007, s. 20.

³¹⁹ Bar-yosef, 1998a, s. 162.

³²⁰ Bar-yosef, 1998a, s. 163.

³²¹ Bar-yosef, 1998a, s. 163.

³²² Bar-yosef, 1998a, s. 163.

³²³ Valla 1998, s.186.

³²⁴ Peteson 2002, fig. 2-1; Valla 1998, fig. 5; lev. 1.1.

banklar vardır. Bu ev, diğerlerinden farklılık göstermekteydi, olasılıkla şaman gruplar ya da liderler tarafından ritüel törenler için kullanılmıştır³²⁵.

Hayonim Mağarası'nda, mağara içinde bitişik küçük oval odalar saptanmıştır, her biri 2,5 ila 3,5 m çapında ve işlenmemiş taşlardan yapılmışlardır. Biri dışında her bir odada bir ya da iki ocak bulunurdu. Her odanın daha aşağısındaki dolgusundaki buluntular, sonradan değişmiş gibi görünen fonksiyonlarına rağmen ev kullanımlarını belirtirler. Burada yer alan odalardan biri, öncelikle, yanmış kireçtaşları için bir ocak iken, daha sonra kemik alet üretiminin yerine dönüşmüştü³²⁶.

Yapılan araştırmalar sonucunda Geç Natuf yerleşimleri hakkındaki eksik bilgilere ulaşıldığını görmekteyiz. Nahal Oren yerleşimin terasında, uzun kuşatma duvarları ortaya çıkmıştır. Bu yerleşimin daha aşağı seviyesinde, bir mezarlık alanının ortasındaki büyük bir ocak, bir sıra direk çukurları ile çevrilidir³²⁷. Dairesel yapılar Rosh Zin'de de bulunmuştur. 2.5-3.5 m çapında olan bitişik yapılardır³²⁸. Bir odada bir levha yüzeyi ve kenarlarına dikilmiş 1 m uzunluğunda kireçtaşı monolitler ele geçmiştir. Bu sadece bir ev yapısıydı; fakat belirli ritüel amaçlara da hizmet etmesi de mümkün görülmüştür. Lübnan Beka vadisinde Geç Natuf yerleşim yeri olan, Jebel Saadi'de çökmüş duvar kalıntıları, modern taraçalandırma nedeniyle tahrip olmasına rağmen saptanabilmiştir³²⁹.

C- Mezarlar ve Gömütler

Gömütler Natuf kültürünün anlaşılmasında yol gösterici olan bir diğer buluntu grubunu oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalar Natuf kültürünün merkezi alanlarında ve daha küçük yerleşimlerde mezarların olduğunu ortaya çıkartmıştır. Gömütler, gömü gelenekleri ve ele geçen mezar buluntuları, kültürün tanımlanmasında önem taşımaktadır. Elde edilen sonuçlar geç Natuf gömü gelenekleri ve buluntularının erken dönem örneklerinden farklı olduğuna işaret etmektedir. Taş aletler, süs eşyaları; sayı ve tip olarak sanatsal objeler ile mimari azalır; onun yerine ikincillerin sayısı ve grup mezarları artar. Erken Natuf'ta birincil gömüler geneldir, Geç Natuf'ta ise birincil

³²⁵ Bar-yosef 1998a, s. 163.

³²⁶ Bar-yosef 1998a, s. 163.

³²⁷ Bar-yosef 1998a, s. 163.

³²⁸ Valla 1998, s. 172.

³²⁹ Bar-yosef 1998a, s. 163.

gömüye ait iskeletlerle birlikte bulunan ikincil gömülerin sayısı artar. Hayonim Mağarası genellikle basit birincil gömülerin yanında bulunan ikincillerden oluşan toplu mezarlar içermesi bakımından önemlidir. İkincil gömülerin sıklığının artması Geç Natuf yerleşimlerinde süren bir fonksiyon değişimini gösterir. Aynı zamanda bazı yerleşimlerde, daha çok insan kemikleri depolanıyordu, örneğin; Ain Mallaha'da (Eynan), Natuf'un sonunda bu yöntem, mezarlıkların yerini alan bir gelenektir. Cesetler öncelikle herhangi bir yere gömülüyordu, daha sonra kendi ev gelenekleri düzenine göre yeniden gömülüyorlardı. Bu pratik Erken Natuf özelliği olan büyük göçebelik hakkında net bir kanıttır.

Mezarlara ölü armağanları bırakılması³³⁰ Erken Natuf döneminde yaygın bir uygulamaydı; ancak bunlar daha çok deniz kabuklarıyla, hayvan dişleriyle bezeli giysiler, kemerler, başlıklar, kolyeler gibi süs eşyalarından oluşmaktadır. Ölü armağanları daha çok genç yetişkinler ve çocuklara ait mezarlara bırakılmıştır. Mezarlarda aletlere ender olarak rastlanmaktadır. Aletlerin toplu olarak mezara bırakılması Güney Akdeniz'de bilinmemektedir³³¹. Geç Natuf mezarların çoğu Eynan (Ain Mallaha), Hayonim Mağarası ve El-Wad'da bulunmuştur, bu alanda mezarların sayıları azalırken, çoğu mezarlar ikili gömme durumundadır. Geç Natuf yerleşimi olan Nahal Oren'deki mezarlarda da durum aynıdır. Ayrıca kafatasının alınarak ölümlerin gömülmesi bu dönem için bir yeniliktir. Bu uygulama Natuf'un çağdaşı ve sonrası yerleşimlerde özellikle Pınarbaşı³³², Ain Gazal, Jeriko (Eriha), Nehal Hemar, Yiftahel³³³, Çatalhöyük³³⁴, Körtik Tepe'de³³⁵ gözlenmiştir. Erken Natuf mezarlarındaki ölü hediyeleri, kişisel mücevherler ve daha çok giysi süsleridir. Burada, başlangıçtaki geleneğin biraz nadir olduğu ve ikili gömmelere eğilimin artması ile yok olduğu söylenebilir. Geç Natuf'ta da kolye ve süs eşyalarının üretimi devam etmiştir ancak bunlar da ölümler için değil yaşayanlar içindir; çünkü bunlar mezarlık alanların dışında ele geçmiştir. Bu dönemde toplu mezarların çok sayıda olması grup içi birliği gösterdiği şeklinde yorumlanabilir; fakat daha fazla özen gösterilip, özel noktalarda konumlandırılan yeniden gömmeler, kısmen sosyal eşitsizlik anlamına gelmektedir.

³³⁰ Mithen 2004, s. 25.

³³¹ Baird 2007, s. 294.

³³² Baird 2007, s. 292.

³³³ Ülger 2007, s. 40.

³³⁴ Hodder 2007, s. 320.

³³⁵ Özkaya-San 2007, s.108.

Natuf kültürünün gömü gelenekleri hakkında bilgi veren yerleşimlerden birisi Hayonim Mağarası'dır. İsrail'de Galilee'nin batısında bulunan Hayonim Mağarası'nda çok sayıda mezar gömüsü ile konut amaçlı yapıldığı düşünülen mimari kalıntılara ulaşılmıştır. Ancak mezarlar ve sözü edilen bu yapılar ayrı ayrı yerlerde, mezarların arka tarafına yerleştirilmiştir. Erken evrelere ait olan mezarlarda yapılan araştırma ve buna bağlı düzenlemeler bunların daha geç döneme ait olan konut kalıntılarının önünde yer aldıklarını ortaya çıkartmıştır. Bu durum mağaranın, geç dönemde de yaşam alanı olarak kullanıldığında yol göstericidir³³⁶.

İnsanların yaşam alanı olarak belirledikleri yerlerde, dağınık halde bulunan kemik ve diş kalıntılarında yola çıkılarak, toplam 16 mezarda 48 gömüte ulaşılmıştır. Geç döneme ait olduğu kabul edilen birçok gömüt tahrip olmuştur³³⁷.

Derin ya da sığ mezarlar nadir olarak taşlarla döşenmiştir. Hayonim Mağarası'nda bulunan mezarlardan ikisi tamamiyle kireçtaşı ile kaplıdır. Diğerleri taş levhalarla, küçük taşlarla ya da çember şeklinde dizilmiş taşlarla örtülüdür. Benzerleri Ain Mallaha (Eynan), Erg-el Ahmar'da (Mali-Afrika) gözlemlenmiştir. Nahal Oren (İsrail) ve Hayonim Terasında (İsrail) bu örneklerle sık rastlanmıştır³³⁸.

Ayrıca, Hayonim Terası'nda, bir mezarda üç insan ve üç köpek gömütüne rastlanmıştır. Bu, insanların vahşi hayatla aralarında kurmaya çalıştıkları bağa kanıt olarak gösterilebilir³³⁹.

Mezarların çoğunda birden fazla iskelet bulunmuştur. Mağarada ele geçirilen iskeletler, ya uzanmış, ya yarı bükülmüş ya da hocker şekilde ele geçirilmiştir. Levha da XXXIII' teki gömüt duruşuna bakıldığında, uzanmış halde bulunan tüm gömütlerin, Natufular'ın erken dönemlerine ait olduğu; yarı bükük ve tam bükük gömütlerin ise Natufular'ın içinden sonraki bir evreye ait olduğu anlaşılmaktadır³⁴⁰. Mağaradaki bir diğer mezarda bükülmüş durumda olan iki gömütün (H.8 ve H.10) ikinci kullanım evresine ait olduğu görülür³⁴¹.

Mezarlarda ele geçen kalıntıların zenginliği, burada yaşamış olan insanların gömü uygulamalarının çeşitliliğini ortaya koyar. Toplanan gömülerin çoğunun Erken

³³⁶ Aslan 2006, s. 86.

³³⁷ Aslan 2006, s. 87.

³³⁸ Aslan 2006, s. 87.

³³⁹ Mithen 2006, s. 34.

³⁴⁰ Aslan 2006, s. 88.

³⁴¹ Belfer-Cohen 1988, s. 300.

Natuflular'a ait olduğu, Hayonim Mağarası, Ain Mallaha ve Nahal Oren, içinde birkaç kafatası örneğinin Geç Natuf konteksi içinde rastlandığı vurgulanmıştır. İkinci gömütler, ya izole bir şekilde ya da ilk gömütlerle karışık olarak bulunmuşlardır. İkinci gömütlerin erken Natuflular'dan çok, geç Natuflular'da kullanılmış olduğu belirtilmiştir³⁴².

Mağarada bulunan 48 iskeletin yalnızca % 5'i kadındır. Kadın gömütleri oranının düşüklüğüne karşılık, Shukba'daki istisnalar hariç, yüksek bir yüzdeye sahip çocuk gömütlerinin varlığı, Hayonim Mağarası'nın karakteristiğidir³⁴³.

Hayonim Mağarası'nda ortaya çıkartılan gömütlerde pek çok sayıda ölü hediyelerinin varlığı saptanmıştır. Bunlar daha çok süs eşyalarıdır. Kadınlara nazaran erkek gömütlerinde daha çok süs eşyaları bulunmuştur. Özellikle mezar kazıları açısından süs eşyalarının taşıdığı önem, dönem insanların manevi dünyalarını anlayabilmemizi sağlar. Ölü hediyesi durumundaki bu bulgular, bileklikler, kolye uçları, dentaliumdan yapılmış boncuklar-kolyeler; dentalium kabuğu ve delinmiş fok dişleridir³⁴⁴.

Mezar 7'de, H.9 no'lu gömüt(kadın) ve sol yanında H.11 no'lu (Erkek) gömüt uzanmış pozisyondadır; H.13 (çocuk) no'lu gömüt ise bükülmüş pozisyondadır (Levha XXXII)³⁴⁵. Bu mezarda ölü hediyeleri olarak özellikle süs eşyaları bulunur. Bunlar, bilezik, kemer, tilki dişleri, kemikten pendantlar, dentaliumdan³⁴⁶ boncuklar ve kolye gibi süs eşyalarıdır. Tilki dişlerinin kemer aksesuarı olarak kullanıldıkları düşünülmektedir³⁴⁷. Mezarlarda süs eşyalarının olması ve uzanmış halde bulunan tüm gömütler, Natuf erken dönem özelliklerini gösterir. Ancak uzunlamasına yatırılmış gömütler Natuf kültüründe çok yaygın değildir³⁴⁸.

Kadınlara nazaran erkek gömütlerinde daha çok rastlanan süs eşyalarının bırakıldığı gömütlerden biri, 20-25 yaşlarında bir erkeğe aittir. Yarı hocker pozisyonda, sağ kol gerilmiş, sol eli ise vücudunun ortasına doğru bırakılmış gömütte, süsleme

³⁴² Aslan 2006, s. 97.

³⁴³ Aslan 2006, s. 88.

³⁴⁴ Aslan 2006, s. 88.

³⁴⁵ Belfer-Cohen 1988, fig. 2.

³⁴⁶ İnce ve gövdesi kıvrılarak uzayan bir deniz hayvanıdır.

³⁴⁷ Belfer-Cohen 1988, s. 302.

³⁴⁸ Baird 2007, s. 294.

eşyaları³⁴⁹ olarak bırakılmış çok sayıda dentalium kabuğu ele geçirilmiştir (Levha XXXIII)³⁵⁰.

Hayonim Mağarası'ndan ele geçen ve erken Natuf evresine ait olan yumuşakçaların, Akdeniz ve Kızıl Deniz kökenli olduğu bildirilmiştir. Erken Natuf evresine ait 530 denizel yumuşakça kabuğunun %92'si dentaliumdur³⁵¹. Bu da dentaliumların Natuf kültüründe ne derece yoğun ve beğeniyle kullanıldığını bize gösterir.

İsrail'de Hulah Havzası'ndaki Ain Mallaha'da tespit edilen mezar ve gömütler, diğer Epi-Paleolitik merkezlerle yakın ilişki halindedir. Reese'e göre, buradan ele geçen mezar buluntuları, Ain Mallaha'nın Yakınoğu'da diğer Natuf merkezlerle olan ilişkilerini ve benzerliklerini görmek açısından önemlidir. Ain Mallaha'da ele geçirilen gömütlerde, özellikle dentaliumların varlığı belirgindir. Dentaliumlar diğer Epi-Paleolitik merkezlerde olduğu gibi, başlık yapımında kullanılmıştır. Gömütlerde çok sayıda hammaddesi dentalium olan kolyeler ele geçirilmiştir³⁵².

Ain Mallaha'da insan ve köpek gömütlerinin³⁵³ aynı mezar içinde bulunduğu (Levha XXXIVa; XXIVb)³⁵⁴, özel gömüt uygulamalarına da rastlanmıştır. İnsanların vahşi hayatla aralarında kurmaya çalıştıkları bir bağ olarak yorumlanan bu gömütler içinde, diğer mezar buluntularında da sık olarak rastlanan deniz kabuğu, kemik ve diş gibi materyallerden yapılmış boncuklar ve çok sayıdaki boncuğun bir araya getirilmesiyle oluşturulan kolyeler ile başlıklar, kemerler, bilezikler ve küpelerin yer aldığı vurgulanmıştır³⁵⁵.

Ain Mallaha ve Hayonim Mağarası'ndan gelen stratigrafik kayıtlar, mezarların, kullanılan evlerin zeminine gömülmediğini, evlerin dışına gömüldüğünü; sıg ya da derin mezarlara konulan gömülerin seyrek olarak da taş ya da alçı ile örtüldüğünü göstermiştir³⁵⁶.

Yakınoğu'da İsrail'in kuzeyinde yer alan Mount Carmel, Levant Koridoru olarak bilinen bölgede yer alan Mugharet El-Wad (İsrail), Erken Natuf dönemi içeren bir mağaradır ve Epi-Paleolitik dönem buluntuları içeren, önemli bir Natuf kültür

³⁴⁹ Belfer-Cohen 1988, s. 302.

³⁵⁰ Belfer-Cohen 1988, fig. 4.

³⁵¹ Aslan 2006, s. 90.

³⁵² Aslan 2006, s. 96.

³⁵³ Mithen 2006, s. 34.

³⁵⁴ Valla 1998, lev. 2-1; 2-2.

³⁵⁵ Aslan 2006, s. 97.

³⁵⁶ Aslan 2006, s. 97.

alanıdır. Dentalialardan yapılan, bilinen en iyi bezeme nesnelерinin, El Wad' da ele geçirildiği saptanmıřtır³⁵⁷.

Süs eşyaları yapımında kullanılan deniz kabuklarının önemli bir çoğunluğunun, insan gömütleri arasından ele geçirildiği belirtilmiştir. El Wad da Erken Natuf dönemine ait olan toplam 5 toplu gömütte, dentaliumdan yapılmış olan süs objelerine ulaşılmıştır. Sözü edilen bu gömütlerden biri, yetişkin bir erkeğe ait olandır. Gömütte, dentalialardan yapılmış başlıklar, göğüs ve çene yakınında yer alan kemik boncuklar, kolyeler, sağ kolunun yukarısında, üst kısmında 8 sıra dentalia kabuğu, olasılıkla mezar hediyeleri olarak bırakılmış buluntular arasında yer alır. Diğer bir gömüt, yine yetişkin bir erkeğe aittir. 7 sıra seklinde tasarlanmıř³⁵⁸, dentalialardan yapılmış bir baslık bu gömütten ele geçmiştir (Levha XXXVa; XXXVb)³⁵⁹.

Bir çocuğa ait olan diğer bir mezarda ise, ceylan kemiklerinden ve dentalialardan yapılmış başlıklara ulaşılmıştır. Erken Natuf dönemine tarihlenen, bir kadına ait olan mezar ile cinsel kimliğinin ne olduğu konusunda kesin yargıların konulamayacağı bir mezar daha, Mugharet El-Wad buluntuları arasında kaydedilmiştir. Her iki mezarda, dentalialardan yapılmış başlıklara rastlanılması dikkat çekicidir; ayrıca ceylan kemikleri ile dentalialardan yapılmış başlıklara da ulaşılmıştır ve dentaliaların yanı sıra, kuş kemiklerinin kullanıldığı başlıklar diğer başlıklardan farklı bir özellik göstermiřtir³⁶⁰. Bunun yanında gömütlerde kemik boncuklar, kolyeler, dentalia kabuğu, kemikten yapılmış kolye uçları, tibiotarsus³⁶¹ boncukları ve az sayıda delinmiş fok dişleri ele geçirilmiřtir³⁶².

Natuf yerleşim yerlerinden olan Hilazon Tachtit (İsrail) ise Batı Celile bölgesinde yer alır. 2008 yılında burada yapılan bir kazıda (M.Ö. 12 000) ikincil gömüt evresine ait bir řaman³⁶³ mezarı bulunmuştur. Yapılan araştırmalarda 28 kişinin gömülü olduğu toplu mezardaki kadın cesedi, şaman inancına uygun bir şekilde diğerlerinden bir duvar yardımıyla ayrılmış bir bölümde bulunmaktadır. Kadının 45 yaşında ve ufak tefek yaklaşık 1.50 boyunda, bel kemiğindeki bir asimetri nedeniyle büyük olasılıkla

³⁵⁷ Aslan 2006, s. 94.

³⁵⁸ Aslan 2006, s. 95.

³⁵⁹ Bar-Yosef 1998a, fig. 5.

³⁶⁰ Aslan 2006, s. 95.

³⁶¹ Kuş kemiği.

³⁶² Valla 1998, s. 177.

³⁶³ Ruhlarla insanlar arasında aracı rolünü oynayan bir din adamıdır. Onlara göre, bütün dünya iyi ve kötü ruhların etkisi altındadır. Büyük ve özellikle insanlara ve hayvan sürülerine türlü kötülükler yapmaya hazır kötü ruhlarla ilişki kurmak kudreti yalnız şamanda bulunur.

topalladığı ya da ayağını sürüyerek yürüdüğü tespit edilmiştir. Kadın şamanın yaşadığı dönemde avcılık ve toplayıcılıkla yaşamlarını sürdüren ve bugünkü Lübnan, Suriye ve İsrail dolaylarında yaşayan Natuf halkından büyük saygı gördüğünün, birlikte gömüldüğü hediyelerden anlaşılmaktadır.

Bu mezarın diğerlerinden farkı mezarın içinde bulunan değişik cinsten birçok hayvan kemiğinin (leopar, kartal, yaban domuzu, kaplumbağa) özellikle bir arada gömülmesidir. Ayrıca, mezarın içinde bir insan ayağı kalıntısına da rastlanmıştır. İlginç olan bunun tek bir ayak olmasıdır. Munro, şaman dinine inananların, bir dönem insan organlarını parçalara ayırdıklarını ve bu mezarın da buna kanıt olduğunu; ama bu uygulamanın nedeni hakkında hiçbir bilgiye ulaşamadıklarını düşünmektedir³⁶⁴.

Grosman, şamanların gömülme ritüellerinin, yaşamlarındaki rollerini yansıttığına işaret edilerek, kabilenin, kadının bu hayvanların ruhlarıyla yakın ilişkide olduğuna inandığının düşünüldüğünü belirtmiştir. Grosman'a göre kadın, mezarına alışılmışın dışında bir biçimde yerleştirilmiştir. Sırtı, kalça kemiği ve sağ bacak kemiği, mezarın güney duvarına yaslanmış olarak yan yatırılmış, bacakları ayrılmış ve dizlerinden içeri bükülmüştür. Gömüldüğünde kadının başı, kalça kemiği ve kolları üzerine iri taşlar yerleştirilmiş. Ceset çürüdüğünde bu ağır taşların altlarındaki kemiklerin yerlerinden oynamasına ve kalça kemiğinin omurgadan ayrılmasına neden olmuştur. Bu taşlar ya ölünün vahşi hayvanlarca yenilmesini önlemek için konulmaktaydı ya da kabilenin, şamanı ve ruhunu mezarda tutmak için³⁶⁵ başvurdukları bir çözüm yöntemiydi (Levha XXXVI)³⁶⁶.

D- Alet Endüstrisi

Natuf kültürünün en tanımlayıcı bulgularını taş endüstrisi oluşturmaktadır. Natuf taş endüstrisi küçük, kısa, geniş dilgicik ve yonga üretimi ile yoğunca kullanılmış çekirdekler ile karakterize edilmektedir. Düzelteli parçalar arasında çok sık görülen ön kazıyıcılar ve taş kalemler oldukça çok değişirler. Düzelteli sırtlı dilgiler ve sırtlı dilgicikler mikrolitler gibi tanımlanmıştır. Mikrolitler ve geometrik aletler her buluntuda ⁰/₀ 40 ya da daha fazla bulunurlar. Erken Natuf döneminde geometrikler Helwan ve sırtlı yarım ay mikrolitler, trapez dikdörtgenler ve trapez üçgenler içerir;

³⁶⁴ Grosman-Munro-Belfer-Cohen, 2008, s. 4.

³⁶⁵ Grosman-Munro-Belfer-Cohen, 2008, s. 4.

³⁶⁶ Grosman-Munro-Belfer-Cohen, 2008, fig. 5.

fakat Geç Natuf döneminde genellikle sırtlı yarım ay mikrolitler yoğundur³⁶⁷ (Levha XXXVIIa; XXXVIIb)³⁶⁸.

Natuflular'da erken dönemler için oluşturulan özel aletler; kazıyıcılar ve orak dilgilerdir. Kazıyıcılar, Neolitik Dönemin balta-keser grubunun selefi olarak düşünülmüştür. Bunlar 8 ila 10 cm uzunluğunda ve iki kenarlı ya da üç kenarlı yongalardır. Orak dilgiler de, parlak parçalar olarak bilinirler. Orak dilgiler, Natuflular'ın anayurdu yerleşimlerinde bol olarak ele geçmiştirlerdir. Bunlar üzerinde yapılan deneysel ve mikroskobik araştırmalar, bunların tahıl hasadında kullanıldığını ortaya çıkartır. Orak dilgiler kemik saplıydı ve daha yoğun olarak odun saplı olanlar da vardı. Bu aletler, tahıl hasadının erken dönemlerinde³⁶⁹ kullanılan aletler olması açısından önemlidir (Levha XXXVIIIa)³⁷⁰.

Öte yandan, Natuf taş endüstrisi hakkında bilgi veren Wadi Hammeh 27 yerleşim yerinde yapılan kazılarda, ceylan kemikleri parçaları, çakmaktaşı dilgicik çekirdeği, Helwan dilgicik, kemik kabza ve orak ele geçmiştir³⁷¹ (Levha XXXVIIIb; XXXVIIIc)³⁷².

E- Öğütme Taş Endüstrisi

Natuflular'a özgü yerleşim birimlerinde (Wadi Hammeh, Ain Mallaha, Hayonim Mağarası) bol sayıda ele geçen araçlar arasında ana kayaya oyulan mortarlar, taşınabilir havanlar³⁷³, sürtülerek ve çekiçlenerek biçimlendirilmiş taşlardan yapılmış havan elleri³⁷⁴, ezgi taşları, kap delikleri ve çeşitli tiplerde kaseler sayılabilir. Ancak bunlar geçici süreli yerleşimlerde bol sayıda değildirler. Bazen, taş borular olarak da adlandırılan iri kaya parçası şeklindeki mortarlar, 100 ila 150 kg kadar ağırlığında ve 70 ila 80 cm derinliğindedir. Alt kısımları kırılarak mezarlara bırakılırdı. Arkeometrik araştırmalara göre Carmel Dağı sitelerinde bulunan bazalt objeler, yaklaşık 100 km uzaklıktaki Golan yükseltilerinden getirilmiştir. Yer taş araçları üzerinde yapılan

³⁶⁷ Bar-Yosef 1998a, s. 164.

³⁶⁸ Erdem 2006, fig. 5-1; fig. 5-2.

³⁶⁹ Bar-Yosef 1998a, s. 164.

³⁷⁰ Tomkins 1998, fig. 12.2.

³⁷¹ Bar-Yosef 1998, fig. 6.

³⁷² Edwards 1991, fig. 9; fig. 6.

³⁷³ Bar-Yosef 1998a, s. 165.

³⁷⁴ Ülger 2007, s. 20.

mikroskobik araştırmalar, bu araçların, kırmızı okr ve yanmış kireçtaşı ezmenin yanı sıra yiyecek işlemlerinde kullanıldığını gstermiřtir³⁷⁵.

Yivli taşlar arasında kumtařından³⁷⁶ ve yoğun olarak kiretařından³⁷⁷ yapılmış bileği taşları vardır ve bunlar kemik nesnelere biçimlendirmek için kullanılmıřtır³⁷⁸. Daha erken yapılan bileği taşları çeşitli ve oktu³⁷⁹. Etnografik benzerliklerin temelinde tanımlanan bileği taşları derin, paralel kenar yivli ve yanmış izlere sahiptir³⁸⁰.

F- Kemik ve Boynuz Endüstrisi

Kemik, insanoğlunun kullandığı en eski hammaddelerden biridir. Kemikten yapılmış işlevsel veya takı eşyaları erken dönemden itibaren üretilmiştir. Kemik aletler, ilk insanların avcılık geleneğinin uzantısı olarak, avladıkları hayvanların (büyükbaş hayvanlar, ceylan, kurt, alageyik, karaca, tavşan ve kuşlar) kemiklerini çok amaçlı olarak kullanmaya başlamalarıyla ortaya çıkmıştır. Avlanan hayvanın eti ve derisi alındıktan sonra, kullanılmayan boynuz, diş, omurga, pençe gibi kısımlar alet ve süs eşyası olarak değerlendirilmiştir. İnsanoğlu, avlanan hayvanların bir parçası olan kemikten boncuk yapıp, bunları üzerlerinde taşıyarak, avladığı hayvanın güç ve cesaretini kazanacaklarına inanıyorlardı.

Kemik, Natuflular'ın en sık kullandıkları aletlerden biridir. Yapılan incelemeler, bu dönemde geyik boynuzu kullanımının az olduğunu ortaya çıkartmıştır Kemik işleme teknikleri çeşitlidir. Vurma, yiv açma, kazıma, sürtme teknikleri kullanılmıştır. Natuflu'lar bu tekniklerin hemen hemen tümünde uzmanlařmıřtır³⁸¹.

Bu dönemde, önceki dönemlerde olmayan avcılık ve balıkçılıkta kullanılmış olabileceği düşünölen kemik endüstrisine ait aletler görölür ve önemli ölçüde çoğalır. Orak sapları, uç ve zıpkınlar, düz ve eğri olta iğneleri yani kancalar, dikiş iğneleri gibi aletler Natuf Dönemi'nin zengin kemik endüstrisine örnek oluřturur³⁸².

³⁷⁵ Bar-Yosef 1998a, s. 165.

³⁷⁶ Bar-Yosef 1998a, s. 165.

³⁷⁷ Belfer-Cohen 1991, s. 169.

³⁷⁸ Bar-Yosef 1998a, s. 165.

³⁷⁹ Belfer-Cohen 1991, s. 169.

³⁸⁰ Bar-Yosef 1998a, s. 165.

³⁸¹ Dosseur 2003, s. 117.

³⁸² Ülger 2007, s. 20.

Kemikten yapılmış boncuklar ve pendantlar³⁸³ delgi yöntemiyle şekillenmiştir (Levha XXXIXa; XXXIXb)³⁸⁴.

Ele geçen bulgular üzerinde yapılan analizlerin sonucuna göre kemik aletler, sepetçilik³⁸⁵, dokumacılık ve deri işlemeciliğinde kullanıldığı anlaşılmıştır³⁸⁶. Sivri uçlu maddeler, balıkçılık için boyun halkaları, olta iğneleri, orak dılgiler için kabzalar ve avcılık aletlerinin (mızrak, ok) parçaları olarak yeniden yapılmıştır. Kemik boncuklar ve kolye uçları delgi ve bileme yöntemiyle şekillenmiştir. Çoğu nesnelere belirli bezeklerle süslenmiştir. Bunların arasından Hayonim Mağarası taşıyıcı ağ örnekleri parçaları ile El Wad (Levha XLa)³⁸⁷ ve Kebara Mağarasından³⁸⁸ genç geviş getiren hayvanların kemiklerinden yapılmış kabzalar vardır (Levha XXXVIIIa)³⁸⁹.

G- Süs ve Sanat Objeleri

Süslenme amacıyla üretilen takı eşyaları, Natuf kültürünün temel üretimi durumundadır. Ele geçen bulgular dönem insanının süs ve takı anlayışı hakkında bilgiler sunarlar. İhtiyaca yönelik olarak üretilen bu türdeki nesnelere varlıklarını, daha da yoğunlaşarak, uzun bir süre devam ettirdikleri görülmektedir. Natuf süs eşyaları çok sayıda ve çeşitlidirler. Vücut süsleri ve bezekler zamanla değiştiği gibi yerleşim yerlerine göre de çeşitlilik gösterirler. Boncuk, küpe, bilezik, başlık, kemer, kolye ve pendantlar; kemik, diş, çeşitli boyutlarda deniz kabukları; malahit³⁹⁰, bazalt, kireçtaşı ve yeşil taştan yapılmışlardır Yabancı materyaller az olmasına rağmen, komşu bölgelerle olan bağlantıyı göstermesi açısından önemlidir. Bu nedenle geç bir Natuf konteksti olan Ain Mallaha'da (Eynan) bulunan obsidyen Anadolu'dan; yeşil taş Suriye, Ürdün ve Sinai'den; malahit boncukları Levant'ta henüz saptanmamış bölgelerden; deniz kabukları Akdeniz kıyıları, Nil Nehri ve nadir olarak Kızıl Deniz'den getirilmiştir³⁹¹. Ain Mallaha' da, Nil Nehrinden tatlı su çift kabuklu yumuşakçaları ve Atlantik okyanusundan fildişi bir kabuğun ele geçilmesi de ilginçtir.

³⁸³ Bar-Yosef 1998a, s. 165.

³⁸⁴ Peterson 2002, fig. 2-4; Dosseur 2003, lev. II:

³⁸⁵ Bar-Yosef 1998a, s. 165.

³⁸⁶ Belfer-Cohen 1991, s. 169.

³⁸⁷ Anati 2003, fig. 6.

³⁸⁸ Bar-Yosef 1998a, s.165.

³⁸⁹ Tomkins 1998, fig. 12.2.

³⁹⁰ Bileşiminde bakır madeni olan ve somaki gibi güzel cila kabul eden koyu ve açık damarlı yeşil bir taş.

³⁹¹ Belfer-Cohen 1991, s. 171.

Hayonim Mağarasında yuvarlak yapılardan birkaç kireç taşı plaka ele geçmiştir. Bunlar, işaret gösterimli araçlar gibi yorumlanmıştır. Üzerlerinde merdiven örneği bulunmaktaydı. Geniş plakalardan birinin üzerinde kaba bir balık derince kazılmıştı. Bazalt kaseler üzerinde de bilinen Meander örnekli levhalar, Wadi Hammeh evlerinin³⁹² birinde ele geçmişti (XLb)³⁹³.

Kemikten ve kireçtaşından yapılmış taşınabilir doğal ve şematik figürinler yalnız kemik parçaları ve kemik saplar üzerindeki oymaları kapsar. Bu figürinlerin birkaçı genç toynaklı hayvanlar muhtemelen ceylanlar betimlenmiştir. Örneğin, Ain Mallaha'da özellikle ceylan ve geyik betimlenmiştir. Karim Shahir yerleşmesinde de, oldukça biçimsiz hayvan olduğu düşünülen iki heykelcik bulunmuştur. Nahal Oren yerleşim yerinden ele geçen kireç taşı figürinde, bir ucunda baykuş ve diğerinin ucunda bir köpek başı vardı, İlave edilen parça, ucunda insan başı olan boynuz başı ve diğerinin ucunda geviş getiren hayvan başıdır. Bu, insan ve hayvan birleşimi, köpek ve insan birleşimine³⁹⁴ neden olan benzer ideolojilerden meydana gelmiş olmalıdır (Levha XLI)³⁹⁵.

Natuf Dönem'inde görülen bir diğer yenilik ise, kireç taşından yapılmış insan, hayvan ve fallik objelerin görülmeye başlanmasıdır³⁹⁶. İnsan vücudu ve yüzü betimlenen figürinler nadirdir; sadece kireçtaşından yapılmış birkaç tane bulunmuştur (El-Wad, Ain Mallaha, Ain Sakhri)³⁹⁷.

Epi-Paleolitik Natuf grupları, depolama teknikleri ve paleolitik sanatın bir geleneği olarak tanımlanan bazı figürinler konusunda, daha yerleşik bir hayat tarzıyla uzmanlaşmış avcılardır. Bu dönemde, toplanan bitkiler yoluyla artan besinler ve kadınların yiyecek toplayıcı rolü düşünülerek vulvanın³⁹⁸ giderek bitkilerle özdeşleştiğine dair dişil sembolizm örneklerinin bulunduğu yorumları yapılmaktadır. Bu yorumlara göre; bölgenin yabani buğday ve arpa toplayan yarı göçebe insanları yani Natuflular, tohumları ya da stilize edilen vulvalara benzeyen ortası oyuk düz oval taşları işlemişlerdir. İlk insan biçimli sunumlar, M.Ö. 10,000'de Natuf gruplarında

³⁹² Bar-Yosef 1998a, s. 166.

³⁹³ Edwards 1991, fig. 3.

³⁹⁴ Bar-Yosef 1998a, s. 166.

³⁹⁵ Yetilmezsoy 2006, şek. 4.8.

³⁹⁶ Ülger 2007, s. 20.

³⁹⁷ Bar-Yosef 1998a, s. 166.

³⁹⁸ Kadın cinsel organı.

ortaya çıkan phallus³⁹⁹ şeklinde oyulan çakıl taşlarından oluşmuştur. Natuf kültüründe, sıkıca birbirini kavramış çiftleşen çiftin⁴⁰⁰ iki vücudu betimleyen küçük kireçtaşı heykelcikleri de olduğuna inanılır (Levha XLIIa)⁴⁰¹. Ancak, çift betimi, Natuflulara ya da Levant'a özgü değildir. Çift betimi Anadolu'da Çatalhöyük'te de (M.Ö. 7. bin ve 6. binin ilk yarısı) görülmektedir⁴⁰². Çatalhöyük'te ele geçen ilk örnek, beyaz mermerden yapılmış olan figürin, ikiz tanrıçaları⁴⁰³ göstermektedir. İki başı, iki göğsü, yalnızca bir çift kolu işlenmiştir. Anadolu dininde daha sonraki dönemlerde görülecek olan bir inancın ilk örneğidir. Bu betim büyük olasılıkla Ana Tanrıça'nın⁴⁰⁴, anne-kadın, kız-bakire olarak iki yönünü vurgulamaktadır (Levha XLIIb)⁴⁰⁵. Diğer bir örnekte ise, plaka üzerinde, solda kucaklaşan bir çift⁴⁰⁶, sağda ise anneye bu birleşmenin meyvesi olan çocuğun⁴⁰⁷ kucaklaşması gösterilmiştir. Bu kabartma⁴⁰⁸, uygarlık tarihinin ilk kutsal evlenme sahnesidir (Levha XLIIc)⁴⁰⁹.

Natuf toplumundaki diğer değişiklikler de, ya kireçtaşından ya da kilden cinsiyet çizgileriyle insan figürinlerinin şekillendirilmesi yoluyla ifade edilir. Bu figürinler diz çökmüş ya da oturmuş durumdaki kadın tipini betimlerler. Natuf kültürünün bu özelliğinin, daha sonraki yüzyıllarda "ana tanrıça" kültüne neden olduğu düşünülmektedir. Figürinler için yapılan ortak yorum, Natuflular'da belirgin olmayan, toprağı işleyen toplumda kadınların ortaya çıkan rolünü ifade ederek, cinsiyet özelliğini inceler.

Natuf kültüründe semboller daha çok hayvan biçimindedir. Zoomorfik figürinler, kaplumbağa, diz çökmüş ceylan ve muhtemelen köpek ve babondan (Habeş maymunu) oluşur. Genç, geviş getiren hayvanların oraklar üzerinde süsleme olarak

³⁹⁹ Erkek cinsel organı.

⁴⁰⁰ Mithen 2004, s. 25.

⁴⁰¹ Schmandt-Besserat 1998, fig. 9a.

⁴⁰² Yetilmezsoy 2006, s. 197.

⁴⁰³ Buluntu Yeri: Çatalhöyük; Yapı Katı: VI A Tabaka 10 no'lu kutsal alan; Cinsi: Çift Tanrıça Figürini; Malzeme: Mermer; Boyutlar: Yükseklik: 17 cm. Genişlik: 9,7 cm; Durumu: Tamdır (Sümer 2007, s. 57.).

⁴⁰⁴ Yazar 2008, s. 72.

⁴⁰⁵ Yazar 2008, Şek. 5-11.

⁴⁰⁶ Buluntu Yeri: Çatalhöyük; Yapı Katı: VI A Tabaka, 30 no lu kutsal mekân; Cinsi: Kutsal Evlenme Konulu Kabartma Levha; Malzeme: Kalker; Boyutlar: Yükseklik: 11,6 cm; Genişlik: 11,8 cm; Durumu: Tama yakındır (Sümer 2007, s. 313.).

⁴⁰⁷ Yazar 2008, s. 72.

⁴⁰⁸ Sümer 2007, s. 313.

⁴⁰⁹ Sümer 2007, no: 257.

görünmelerine verilen emek oldukça ilgi çekicidir, burada olasılıkla totemik bir grup idolünün betimlenmiş olabileceği düşünülmektedir⁴¹⁰.

Hem taş hem de kemik nesnelere üzerinde bulunan farklı bezekler chevron (zikzak) ağ ve meander motifleri içerir. Çoğu, spatulalar, taş kaseler, bileği taşı ve Negev yerleşim yerlerinde kırılmış parçalar halinde bulunan nadir deve kuşu yumurta kabuğu üzerinde görünürler. Bunlar yerleşimden yerleşime fark gösterir⁴¹¹.

H- Geçim

Erken dönemde, Natuflular sürekli yerleşik haline gelerek yaşamlarını değiştiren avcı-toplayıcı göçebe topluluklardır. Geç Natuf döneminde, en az çekirdek alanda yerleşik avcı-toplayıcılar özel bir besin stratejisine sahiptiler, yani yoğun tahıl ve meşe palamudu ile mercimek topluyorlardı.

Natuf döneminde tahıllar, insan besinin temel öğelerinden biridir. Yiyecek elde etmek için kullanılan aletler, örneğin oraklar, hasat yapıldığına ve yiyecek işlemcileri (havan, havaneleri, kaseler) ile de yabancı tahıllar ve bakliyat işlemciliği yapıldığını gösterir⁴¹². Bunlar da Natufluların ilk çiftçiler olduğunu gösteren önemli kanıtlardır⁴¹³. Bakliyat, tahıl, badem, meşe palamutu ve diğer meyveleri destekleyen az miktarda bulunmuş taneler toplanmıştı. Türlerin listeleri, Geç Paleolitik yerleşim yeri Ohalo II'den bitki kalıntıları listesinden çıkarılabildikleri gibi, olasılıkla daha uzun sürede toplanmışlardır. Benzer bilgiler Tell Mureybet ve Ebu Hureyra'nın Epipaleolitik tabakalarından gelir. Bunlar Geç Natuf dönemine tarihlendirilmiştir⁴¹⁴.

Natufluların en erken çiftçiler olduğu fikri, ilk defa 1932'de Garrod tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonra eleştirilere rağmen fikir diğerleri tarafından gündeme getirilmiş ve orak dilgilerin deneysel çalışmaları ile kısmen desteklenmiştir. Natuf yerleşimlerinin bölgesel durumlarını gözlemlemek aynı zamanda Natufluların neden tahıl hasatlarında orak kullanmayı sepete çırpma tercih ettiklerini açıklar. Yabancı tahılları toplamanın en verimli yolunun çırpma olduğu; fakat bunun hasat zamanının sadece belli

⁴¹⁰ Bar-Yosef 1998a, s. 166.

⁴¹¹ Bar-Yosef 1998a, s. 166.

⁴¹² Bar-Yosef 1998a, s. 167.

⁴¹³ Lieberman, Bar-Yosef 1994, s. 433.

⁴¹⁴ Bar-Yosef 1998a, s. 167.

bir zamanındaki koşullarda etkili olduğu, hasadın tümünde sökme ve orakla biçmenin çırmaktan daha iyi olduğu kanıtlanmıştır⁴¹⁵.

Birçok Natuf yerleşimlerinde insanlar belli yabancı hayvan türlerini avlamaktaydı. El-Wad ve Nahal Oren'de bulunan hayvan kemiklerinin % 80'i; Fırat Nehri'nin kıyısındaki Ebu Hureyra'da bulunanların ise % 65'i ceylan kemiğıydi. Yerel ceylan soyunun tükenmesi Natuflular'ın tüketici olduklarının ve bunların yoğun olarak avlandığıının göstergesidir⁴¹⁶.

⁴¹⁵ Bar-Yosef 1998a, s. 167.

⁴¹⁶ Mithen 2006, s. 33.

BÖLÜM III: NEMRİK KÜLTÜRÜ

Yakındoğu Neolitik dönemin⁴¹⁷ önemli yerleşimlerinden biri de, Irak'ın Musul bölgesinde yer alan Nemrik'tir. (Harita VIII)⁴¹⁸. Kuzey Mezopotamya'nın en erken Seramiksiz Neolitik dönem⁴¹⁹ yerleşimi olan Nemrik bulgularından, yaklaşık olarak 30 kadar radyo karbon tarihleme sonucu elde edilmiştir. Bu tarihler Neolitik yerleşimin başından sonuna kadar yerleşimin kronolojisi hakkında sağlıklı bilgiler sunar. Tarihlerin çoğunluğu kömür ve kara salyangozu olan *Helix Salomonica*'nın kabuklarından sağlanmıştır. Tarihlendirmeye bakıldığında yerleşimin stratigrafisiyle uyumlu olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen radyo karbon tarihler, yaklaşık M.Ö. 10.150 yılından başlayıp, M.Ö. 8500 yıllarına kadar gelen kronolojinin aşamalar halinde yaşandığını ortaya koyar. Söz konusu aşamalar aşağıdaki şekildedir.

- En eski aşama 11.binincinin sonu
- Orta aşama M.Ö. 10.bin
- En geç aşama M.Ö. 9.binin ortası veya sonu ila 10. binin sonu⁴²⁰.

A-Tabakalaşma

İlk Seramiksiz Neolitik yerleşmesi olan Nemrik 9, yaklaşık 2 m kalınlığında, kendi içinde çok tabakalı bir Neolitik alandır. Kazı alanlarından ve sondajlarından elde edilen sonuçlar yerleşimde 3 ana evreden oluşan bir tabakalaşma olduğunu gösterir. Bunlar eski, orta, geç evrelerdir. Bu üç evre aşağıdan yukarıya doğru tipik bir tabakalaşma sırası özelliğini taşır. Bu tipik tabakalaşma sırası kil mimarisi kalıntıları, kül rengi veya siyahımsı kültürel tabaka ve son olarak da olasılıkla taş levhanın kalıntısı olan nehir çakıl taşı tabakasından oluşmaktadır⁴²¹.

Ayrılan tabakaların her biri az değişime uğramıştır. Yeniden yapılandırılmış kentleşme yapıları çeşitli özellikleriyle devam eder. Bu durum sürekli yerleşimin bir sonucudur. Bu duruma örnek olarak 1A evi gösterilebilir. 1A evi yangın sonucu tekrar yapılandırılmıştır. Bu yapılandırmada eski ve yeni malzemeler bir aradadır. Başka bir örnek ise, alanın kuzey tarafında bulunan avlunun yüzey kısmının sürekli yeni taş

⁴¹⁷ Karul 2008, s. 61.

⁴¹⁸ Mort 2007, fig. 1.

⁴¹⁹ Moorey 1999, s. 304.

⁴²⁰ Kozłowski 1989, s. 30.

⁴²¹ Kozłowski 1989, s. 25.

tabakalarla onarıldığının anlaşılmasıdır. Sonuç olarak, yerleşimin çeşitli dönemlerinde, tahribe uğramış yapılar ile yeni yapılar bir arada bulunmaktadır. Tahrip olmuş yapılar yerleşimin erken dönemlerine tarihlenmiştir⁴²².

Nemrik'te yapılan kazılar şu tabakalaşmayı ortaya koyar: İşlenmemiş topraklar en eski dönemin dairesel yerleşme yapılarıdır (1B ve 9A numaralı). Bu yapılar M.Ö. 9.bin yıllarına tarihlendirir. Yerleşimin geniş bir alanını kapsayan doğal yüzeyindeki kültürel K1 tabakasında bol miktarda çakmaktaşı aletleri; taş ve daha az miktarda da kemik ve kil kalıntıları ele geçmiştir. Bu seviye de aynı zamanda taş heykeller, hayvan kemikleri, yumuşakça kabukları da vardır. Bazı yerlerde seviye 30 cm kalınlığına kadar çıkmaktadır. Burada üstte yer alan KL yapısı, yerleşimin sadece kuzey bölümünde kırılmamıştır. Ama güney ve orta kısımlarda kısmen aşınmıştır. Bu tabaka, buluntu vermeyen bir kil tabakasıdır. Tabaka içinde bazen ufak çakıl parçaları kaydedilmiştir. Bu kil tabakası yerleşimin orta aşamasının yapı seviyesini oluşturan insan yapımı, kuvvetlendirilmiş zemin yüzeyidir⁴²³.

M.Ö. 8. bin olarak tarihlendirilen, bu aşamaya bağlı dairesel evler 1A, 2A, 3, 7, 8A, 9, 10 ve olasılıkla da 11 ve 12 evleridir. Bu evlerin aynı tarihlerde oluşmadığını gösteren sebepler vardır. Üstte yer alan KL tabakası ve bazen de K1 seviyesinin üst kısmı K2 kültürel yapısında uzanır ve orta aşamanın yerleşim yıkıntılarını içerir. Bu tabakanın kalıntı içeriği K1'dekine çok benzerdir ve taş endüstrisi zengindir. Yerleşimin bu aşamasında ölümler ya eve yakın yakılmışlar ya da yapıların içinde terk edilmişlerdir⁴²⁴.

K2 tabakası, KM tabakasıyla birkaç dönümlük bir alanın üzerindedir. Bu seviye M.Ö. 8.binin sonu 7.binin ilk yarısı olarak tarihlendirilen yerleşimin en geç aşamasını oluşturur. Buradan çok sayıda işlenmiş taş ele geçmiştir. Bu taşlar K1 ve K2 tabakalarından elde edilen çok sayıda ele geçen bulgulara benzer. Sert bir yüzey biçimindedir⁴²⁵.

KM tabakası en az iki alt aşamadan oluşan evlere sahiptir: Daha eski grup, sütunlu, dairesel şekilli evlerdir (1, 4, 8 numaralar). Daha sonraki grup ise sütunları da olan hemen hemen dikdörtgen şekilli yapılardan oluşur (2, 5, 13? ve 14). Daha geç

⁴²² Kozłowski 1989, s. 25-26.

⁴²³ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 349.

⁴²⁴ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 350.

⁴²⁵ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 350.

aşamaya bağılı olarak yerleşimin güney kısmında geniş oval çöp çukurları ve kötü bir biçimde zarara uğramış mezarlıklar yer alır. Sütunlu dairesel evlerin olduğu daha eski aşamada bireysel mezarlar KM tabakasında bulunmuştur⁴²⁶.

B-Kent Yapısı

Nemrik'in kuzey kesiminde odaklaşan kazı ve sondaj çalışmaları, yerleşimin güneyindeki alanın geç aşamasının durumunu belirlemeyi de sağlamaktadır⁴²⁷.

Orta ve geç aşamaların mimarları, yerleşimin kullanım alanlarından olan yapay terasların inşa edilmesini sağlamıştır. Orta aşamanın terasları küçük çakıl taşları özelliği gösteren bir kil zeminle kaplıdır. Ancak daha sonraki dönem terasları 1 m kalınlığa ulaşan sık sık onarılmış taş levhalarla kaplıdır. Doğu ve güney bölümünde bulunan bu levhaların yüzeyleri bu avlunun boyutunu sınırlayan bir basamak şeklindedir. Bu avlunun etrafı en az 3 doğal yapı (ikisi dairesel ve biri dikdörtgen) kısmen yerde bulunan bir avlu ile çağdaştır. Avlunun yüzey kısmında *in situ* el değirmeni ve havanlar, ocaklar, bir taş atölyesi, taş öğütücüler, çakmaktaşıdan oluşan aletler, salyangoz kabukları, yatay şekilde uzanan hayvan kemikleri, izole edilmiş insan mezarları bulunur⁴²⁸.

Burada geniş bir yerleşim alanı vardır. Etrafında doğal yapı sıraları bulunan iki avlu tipi bulunur. Evlerle çevrili bu avlular, kent görünümünü sağlamaktadır. Yüzeyden toplanan buluntulara dayanarak, avluların çeşitli ekonomik aktivitelerin yapıldığı, herkes tarafından paylaşılan yerler olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir merkezi öge de bütün yerleşim yeri tarafından paylaşılan çöp çukurlarıdır. Köyün şekilsel düzenlenmesinin son önemli ögesi açık bir şekilde, yerleşim yerinden başka bir yerde kurulmuş olan yaygın olan mezarlıklardır. Sonraki araştırmalar ise yerleşme yerinin güney ve doğu dış planının görünümü hakkında daha iyi bir fikir vermektedir⁴²⁹.

⁴²⁶ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 350.

⁴²⁷ Kozłowski 1989, s. 26.

⁴²⁸ Kozłowski 1989, s. 26.

⁴²⁹ Kozłowski 1989, s. 26.

C-Mimari

Nemrik yerleşimi, M.Ö. 10.150 ve 8.500 yılları arasında var olmuştur. Nemrik yerleşikleri çeşitli sebeplerden dolayı yaşadıkları alandan taşınmak zorunda kalmışlardır. Bu durum, ‘aralıklı devamlılık’ olarak adlandırılır. Kalıcı özelliklerle birlikte Nemrik’te bulunan çok çeşitli taşınabilir buluntular bu görüşü doğrulamaktadır. Yerleşildiği süreç boyunca erken döneme tarihlenen yapılar çok az değişirken daha sonraki dönemlere tarihlenen yapılar bazı değişimlere uğramıştır⁴³⁰.

Nemrik mimari kalıntıları, alanın tümünde gözlenebilir açık bir değişim ve gelişimi yansıtmaktadır. Mimaride gözle görülür bir gelişmeden söz etmek mümkündür. Bu gelişme ve değişimler, yapım tekniği, mimari biçim, çatı destek sistemi, iç kısımdaki kalıcı sabit eşya sisteminin düzeninde göze çarpar. Bu gelişim süreci bazı açılardan deneyimseldir; yani Nemrik insanı bazı yenilikleri deneme yanılma yoluyla bulmayı başarmıştı. Ancak geleneksel anlayışında devam ettiği görülmektedir⁴³¹.

Oluşum sürecinin başka bir yerde gerçekleştiği düşünülen Nemrik mimarisinin devamlılık göstermediği konusunda görüşler vardır. Ancak bu durum genel hatlarıyla Nemrik mimarisini anlamaya engel olmamıştır⁴³². Birkaç mimari yapı, yerleşimin bütün ana yerleşim tabakalarında saptanmıştır. Dairesel ve oval planlı yapılar çoğunluktadır; ancak en geç tabaka düzensiz dikdörtgen iki yapı içermektedir⁴³³.

Nemrik’te bulunan üç ana yerleşim aşamasından en erkeni birkaç küçük yapı ile açıklanır. Bu aşama üç evi kapsamaktadır. Bunlar 1B, 6 ve 9A’dır. Sonuncusu hala incelenmektedir. Erken dönem yapıların kalıntıları daha geç dönem yapı kalıntılarının yanına yapılandırılmıştır. Bu en erken evler iki tiptedir ve kulübe tipi ve tauf⁴³⁴ duvarlı evler olarak adlandırılmaktadır⁴³⁵.

Bunlar içinde sadece 1B evi A tipine aittir. Bu evin tasarlanmış zemin planı daireseldir ve yaklaşık 5,6 m çapındadır. Zemin, doğal kil içerir herhangi bir madde eklenerek sağlamlaştırılmamıştır. Bu seviye, yapıyı çevreleyen doğal kil tabakasının üst kısmının 60-75 cm altında uzanır. Bunun anlamı 1B evinin bu derinlikte zemine yerleşmesidir. Yerleşim zemini yatay değildir. Orta bölüm bir çöküntü şeklindedir.

⁴³⁰ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 350.

⁴³¹ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 352.

⁴³² Kozłowski-Kempisty 1990, s. 352.

⁴³³ Kozłowski 1989, s. 26.

⁴³⁴ Kil veya kireç kaplamalı.

⁴³⁵ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 352.

Daha dıştaki yüzeyler yaklaşık 15 cm yüksekliktedir. Evin içi havuz şeklindedir. Zeminin ölçülebilir bir kısmı, yapının kuzey ve doğu kenarları boyunca 3 geniş çukur ile sürdürülmüştür (Levha XLIIIa)⁴³⁶. Çatı destekleri veya duvarlar hakkında hiçbir iz yoktur. Bu yüzden 1B evinin üst kısmı hafif ama dayanıksız yapılmıştır. Buna bağlı olarak yapının kulübe tipinde olduğu söylenebilir⁴³⁷.

Erken aşamadaki diğer iki ev, B tipine girmektedir. 9A evinin zemin planı daireseldir, yaklaşık 5 m çapındadır⁴³⁸. Duvarlar çeşitli büyüklükte tauf⁴³⁹ bloklardan yapılmıştır. Ortalama 20 cm kalınlığındadır. İnce kil sıvalı toprak parçaları duvarların iç yüzeylerinin bazı yerlerinde bulunmuştur. Şimdiye kadar yapıyı destekleyen herhangi bir çatı izine rastlanmamıştır⁴⁴⁰.

Altıncı evin (Levha XLIIIb)⁴⁴¹ zemin planı kuzeybatı - güneydoğu yönünde daha uzun eksenlerle oval şekildedir; iç kısmı kabaca 3.0 - 2,0'm'dir. Sadece tauf duvarlarının alçak kısımları korunmuştur. Bunlar da 30 cm kalınlıktadır ve zemin yüzeyine doğrudan dikilmiştir. Yapının batı bölümünde bir direk izi bulunmasına rağmen burada kullanılan çatı destek sistemi hakkında kesin bir şey söylenemez. Bu evin sınırlarında iki gömü bulunmuştur, biri kuzeyde diğeri de güneydedir⁴⁴².

Çoğu ev, yerleşimin orta dönemine tarihlendirilmiştir. Stratigrafik kanıtlar bu aşamada en az 7 yapı sunar ve olasılıkla 11 ve 12 numaralı evlerde buraya aittir⁴⁴³.

Yerleşimin kuzeyindeki orta bölüm (1A evi) daha büyük çapta (ca 6 - 8 m), yerde silindirik tuğladan yapılmış duvarlı kille sıvanmış dairesel evlerden oluşur. Evin içindeki elemanlar kil ve taşla desteklenmiş olup, dört adet direk çukurları, duvarlar boyunca yerleştirilmiş banklar, genellikle düz taşlarla çevrili çukurlardan oluşmuştur. Bu mimari birimlerin kille sıvandığı gözlenmektedir. Mezarlar zemin altında bulunmuştur⁴⁴⁴.

1A evi (Levha XLIIIc)⁴⁴⁵, C tipinin tipik bir örneğidir. Zemin planı yaklaşık 7,0 - 8,0 metre ölçüsünde düzensiz dairesel biçimdedir. Bu yapı 1B evinin üzerine

⁴³⁶ Kozłowski-Kempisty 1990, fig.1.

⁴³⁷ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 352.

⁴³⁸ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 352.

⁴³⁹ Moorey 1999, s. 304.

⁴⁴⁰ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 352.

⁴⁴¹ Kozłowski-Kempisty 1990, fig. 2.

⁴⁴² Kozłowski-Kempisty 1990, s. 352.

⁴⁴³ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 353.

⁴⁴⁴ Kozłowski 1989, s. 26.

⁴⁴⁵ Kozłowski-Kempisty 1990, fig. 3.

temellendirilmiş; ancak daha büyüktür ve sadece iki yapının doğu kesimleri birbirleriyle çağdaştır. Yani, evin kuzey, güney ve batı duvarları 1B evinin kenarlarının yaklaşık olarak 1 m uzağında yer alır. 1A evinin duvarları puro şekilli güneşte kurutulmuş kerpiçler tek bir kalınlıktadır. Ortalama olarak 51 x 12 x 6 cm ölçüsündedir ve Choga Mani ve Quelli gibi Mezopotamya yerleşimlerinden bilinen tuğlalara benzer. İçerideki duvarlar 1 - 3 cm' lik bir kil sıva tabakasıyla kaplıdır. Kil, hem sabit donanımlarda hem de evin zeminini kaplamasında kullanılmıştır. Böylelikle evin içinin düzgün ve planlı bir görünüm alması amaçlanmıştır. Sabit donanımları olmayan bütün yerlerde zemin hemen hemen yataydır; ana seviyeden yerel değişiklik birkaç santimi geçmez⁴⁴⁶.

Evin güney bölümündeki zemin seviyesinin üzerinde 12 cm yükselen ölçülebilir iki parçalı platformlar yer almaktadır, bunlar bölünmemiş platformların kuzey duvarlarına karşı inşa edilmiştir. Kuzey platformlarının boyut ve biçimleri bir insanın uyuyabileceği büyüklüktedir. Güney platformlar ise daha karmaşıktır. Burada uyku yerlerinin yanındaki tek ilave sabit donanımlarla birlikte birleştirilmiş yatakları (doğudaki ve batıdaki) seçilebilmektedir. Bu platformda özellikle oturma yerleri ayırt edilebilir. Oturma yerlerinin doğusunda bir bank ve batısında bir tabure yer alır. Bu platformların sistemi çatı destekleme direklerini içerir. Asıl fonksiyonlarına ek olarak bu direkler aynı zamanda iç kısmı bölmek için de kullanılmıştır. Olasılıkla aralarına kumaş veya deri asılmıştır. Nemrik'teki en geç yapısal aşamalarda da bilinen kalıcı bölme duvarlarının prototipi görevini görür. Çeşitli ekonomik küçük işler orta aşama evlerinin güney bölümünde yapılmış gibi görünmektedir. Bu kaniya, zeminlerde kalıcı olarak kurulmuş özel aletlerden ve çöpten üretilmiş yığılmalardan varılmıştır. Bunların hiçbirine evlerin kuzey bölümünde rastlanmamıştır⁴⁴⁷.

Bu evlerin duvarları, bölme duvarlardan biraz fazladır. Bir çatıyı destekleme açısından çok güçsüzdür. Destekleme işlevi ağaç direkler tarafından yapılmaktadır. Ağaç direklerin çukurları taşlarla desteklenmiştir ve bu direkler 1A evinin kuzey ve güneyinde bulunur. Evde, bu şekilde 4 direk yer almaktadır, bu direkler kuzey güney çiftlerine hemen hemen eşit uzaklıktadır (ca 2,0 m) (Levha XLIIIc: 12, 13, 14, 16 numaralı çukurlar)⁴⁴⁸. Bu uzaklık doğudan batıya 4 metredir. Geriye kalan direk çukurlarından hareketle direkler 20 cm kalınlıktadır. 1A ve 5 evlerinin zemininde

⁴⁴⁶ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 353.

⁴⁴⁷ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 354 -355.

⁴⁴⁸ Kozłowski-Kempisty 1990, fig. 3.

yanmış materyalden oluşan bir tabaka vardır. Bu tabaka çöken bir çatıya ait kömürleşmiş kil topanlarını kapsar. Bu topanların çoğu çatı yapısının ağaç bölümlerinin iyi korunmuş etkilerini sunar. Buradan hareketle 2 - 3 cm'den 12 cm'ye kadar çeşitlilik gösteren çaplarla çatının, dalların ve sııkların (direk) kafes şekline koyulduğu düşünülür. Kafes, olasılıkla hasırla kaplı olup içerden ve dışardan kille sıvanmıştır. Çatının tam olarak günümüze kalan parçaya dayanarak kalınlığı en az 13 cm'dir. Çatı Mezopotamya'nın bu bölümünde bugün bile yaygın olarak kullanıldığı bilinen örneklerde olduğu gibi düz veya eğimli bir şekildedir. Ağırlığı 9 veya 10 ton olarak ölçülmüştür. Kabaca 25 cm çapında 4 direk ve 2 ila 4 kirişle desteklenmiştir⁴⁴⁹.

Evlere giriş şekillerinin nasıl olduğu ve içlerinin aydınlatma konuları hakkında kanıt yoktur. Giriş ve çıkışı sağlayan kalıcı ev eşyalarına ait izler olmadığı için buradaki insanların hafif taşınabilir merdivenler kullandıkları düşünülmektedir⁴⁵⁰.

Stratigrafik kanıtlar B tipindeki iki evin orta aşamada da var olduğunu gösterir. Bunlar sırasıyla 4,7 m ve 2,3 m iç çapıyla ve tauf duvarlarıyla düzensiz dairesel 3 ve 10 numaralı evlerdir ve iki veya daha fazla gömü kapsarlar. Gömülerden birisinin içinde, çakmaktaşı, öğütme taşları, havaneleri gibi taş aletlerden oluşan mezar hediyeleri yer alır⁴⁵¹.

Tauf duvarlı dairesel evler genelde yerleşimin güney bölümünde yer almaktadır. Bu yapılar ortalama 5 - 6 m çapındadır. Radyo karbon tarihlerinden ve tabakalarının incelenmesinden yola çıkarak bu yapıların daha eski olduğu düşünülmektedir (ca M.Ö. 7500. 3 No'lu ev). Yerleşimin kuzey bölümünde bulunan 2A evi bu konutlarla benzerdir ve M.Ö. 8000-7200 yıllarına tarihlendirilmiştir. Hem tauf evleri hem de 2A evi, benzer yapısal öğeler içerir. Ayrıca bunlar da kille sıvanmıştır. Bazılarının zemininin altında mezarlar bulunur⁴⁵². Diğer gömüler ise, bu evin doğusunda, yaklaşık olarak 1 m uzağında bulunmuştur. Bu yüzden yapının lahit işlevli olduğu düşünülür. Bu teori, yapının küçük boyutuyla ve içindeki bazı mimari elemanların eksikliğine dayanarak desteklenmiştir. Diğer taraftan 3 numaralı ev, yerleşme yapılarıyla aynı ölçüdedir; ama kapsadığı kalıntılar açık bir fikir vermez⁴⁵³.

⁴⁴⁹ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 355.

⁴⁵⁰ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 355.

⁴⁵¹ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 355.

⁴⁵² Kozłowski 1989, s. 27.

⁴⁵³ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 356.

Daha önce vurgulandığı gibi yerleşimin stratigrafisi en geç aşamanın iki alt aşamaya bölündüğünü doğrular. Bunlar 14 ve 4 numaralı evlerdir (Levha XLIVa)⁴⁵⁴. Ayrıca bu iki yapının arasında çok açık tipolojik farklılıklar da vardır. Daha eski alt aşama yapıları da 1,4 ve 8 numaralı evlerdir⁴⁵⁵. Bunlar D tipindedir (Levha XLIVb)⁴⁵⁶.

Tümü dairesel taban planına sahiptir. Duvarlar (4 no'lu evde olduğu gibi) güneşte kurutulmuş kerpiçlerden ya da kil ile tuğlaların birleşiminden inşa edilmiştir. Evlerin ikisi C yapı tipindeki gibi kil platforma sahiptir. Ancak D tipindeki 3 ev daha yeni bir yapı özelliğine sahiptir. Sıkıştırılmış kireçli topraktan yapılmış sütun içeren bir destek yapısı D tipi evlerdeki bu beton benzeri sütunları, daha önceden çatı desteklemede kullanılan ağaç sütunların yerine tamamen veya kısmen geçmiştir. Bu farktan hareketle D tipi evleri 2 biçime ayırabiliriz. D₁ evi, 4 numaralı evde gözlemlenmiştir. Kuzeyde yer alan bu evdeki desteklerin bir çifti kil ve taşla sağlamlaştırılmış, direk çukurlarına yerleştirilmiş geleneksel ağaç direklerden oluşur. D₂ evinin çatısı ise 'marl'dan⁴⁵⁷ oluşan 4 sütundan oluşur (1 ve 8 numaralı evler)⁴⁵⁸.

Bu sütunların düzenlenmesi daha önceki ağaç direklerinininkiyle aynıdır. Bir D tipi ev, daha eski bir evin üstüne inşa edildiğinde (1 ve 1A evlerinde olduğu gibi) sütunlar daha önceki yapının direk çukurlarında durur. Alt tip olan D₁ ve D₂ arasındaki farklılıklar, kronolojik sıranın yanı sıra yapı sanatında sütunların sunumunu yansıtır. Sütunlar oldukça geniştir. Bu sütunlar, 1,2 - 0,7 m yükseklikte yamuk ya da alt dikdörtgen şeklinde kireçli topraktan oluşmuş blokları kapsar. İç yapıları, yaklaşık 20 cm kalınlığında düzenli tabakalardan oluşur. Sütunlar, suda bekletilmiş kireçli toprak molozunun ardışık tabakalarının sıkıştırılmasıyla yapılmıştır. Bu özelliğiyle maden betona benzetilebilir. Sütunların çok düzenli biçimleri ve özellikle dikey tarafları bir tür biçimin kullanıldığını göstermektedir. Daha geç alt aşamadaki bir sütunda hasır izine rastlanmıştır. Sütunlar duvar yüzeylerine benzer bir şekilde sıvanmıştır. İki tür sıva bulunmuştur; kil ve kireç. D₂ yapılarından birisi başka bir yapısal yenilik sunar. Bu,

⁴⁵⁴ Kozłowski-Kempisty 1990, fig. 4.

⁴⁵⁵ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 356.

⁴⁵⁶ Kozłowski-Kempisty 1990, fig. 5.

⁴⁵⁷ Kil ve kalsiyum karbonattan, değişik oranlarda doğal olarak meydana gelmiş karışım (Beyaz Toprak).

⁴⁵⁸ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 357.

sütunların güneyine eklenen katı bir tuğla duvardır. Bu duvar 50 - 60 cm⁴⁵⁹ kalınlığında ve muazzam bir yapıdadır (Levha XLIVb)⁴⁶⁰.

Nemrik'teki daha geç yerleşimin alt aşaması E tipi evlerde anlaşılır. Bu evlerin taban planı hemen hemen dikdörtgen şeklindedir. Çatı destekleme sistemi sıkıştırılmış kireçli toprak sütunlarından oluşur. Duvarlar, kerpiçlere ek olarak kireçli topraktan oluşmuştur ve evin güney kısmında bir bölme duvarı vardır⁴⁶¹. Bu şekilde üç tane ev vardır: 2,5 ve 14 (Levha XLV)⁴⁶² ölçüleri sırasıyla 8 x 7,7 x 6 ve 6,5 x 5,5 m'dir ve daha uzun eksenleri daima yaklaşık olarak kuzey - güney yönündedir. Dördüncü bir evde (13 numaralı ev) bu kategoriye aittir ama onunla ilgili araştırmalar tamamlanmamıştır⁴⁶³.

E tipi evlerde çatı destekleme sistemi 4 sütun içerir. Bu sütunlar aşağı yukarı düzenlidir. En iyi korunan evde sütunlar 120 cm yüksekliğe ulaşmıştır. Bu da boyutları, biçimleri ve iç yapıları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu yönüyle D tipi evlere benzediği gözlenir. Bölme duvarları 1 - 2 ve 5 numaralı evlerde de bulunmuştur. Bu duvarlar kilden, çamur tuğladan ya da her ikisinden oluşmuştur. Sütunların güneyinde, batı - doğu yönünde yer alırlar. Her iki durumda da küçük alanlar evlerin güney bölümlerinde duvarla kaplanmıştır. 1 ve 2 nolu evlerin duvarları diğerlerine göre daha kalındır. 1 nolu evde duvarlar sadece kerpiçten yapılmıştır. 2 nolu evde de durum aynıdır; ancak diğerleri kireçli toprak tuğlalarından yapılmıştır. Ayrıca sıkıştırılmış kireçli topraktan yapılanları da vardır. 14 numaralı ev sadece sıkıştırılmış kireçli topraktan oluşur⁴⁶⁴.

5 numaralı ev, kil platformla döşenen tek evdir. 2 ve 5 numaralı evler iyi yapılmış kil ve kireçli topraklı zemine sahiptir; ancak 1 no'lu ev bu özelliğe sahip değildir ve bu evin tabanı sadece ayak altında çığnenmiş zemin şeklindedir. 5 numaralı evin zemini kırmızıya boyanmıştır. 2 numaralı evde de kırmızı boya izlerine rastlanmıştır. İki evin duvarları da boyanmıştır. 2 numaralı evde siyah, kırmızı ve sarı

⁴⁵⁹ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 358.

⁴⁶⁰ Kozłowski-Kempisty 1990, fig. 4-5.

⁴⁶¹ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 358.

⁴⁶² Kozłowski-Kempisty 1990, fig. 6.

⁴⁶³ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 359.

⁴⁶⁴ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 359.

renkler korunmuştur. Aynı boyama izleri sütunların sıva kaplamasında da bulunmuştur⁴⁶⁵.

D- Mezarlar

Nemrik 9'da, özellikle üst tabakada tahrip olmuş birçok iskelet ele geçmiştir.. Mezarlarda kemik kalıntıları çeşitlilik gösterir. Yapılan kazılarda hem tam iskelet hem de sadece kafatası veya kemik parçalarına ait bulgular ele geçmiştir. İskelet parçaları çeşitli şekillerdedir. Bazıları taş plakalar altında iken, diğerleri ise çöken evlerin kalıntıları arasında bulunmuştur⁴⁶⁶.

İskelet mezarları yerleşimin güney tarafıyla bağlantılıdır ve buradaki iskeletlerin çoğu hocker pozisyonundadır. Yapılan araştırmalar mezarlığın olasılıkla yerleşimin en geç dönemi sonlarına ait olduğunu ortaya çıkartmıştır. İskeletlerin bazıları oval çukurlara bırakılmış, bazıları da kille sıvanmıştır⁴⁶⁷. Mezarlardan ele geçen az sayıda çakmaktaşıdan yapılmış ok uçları⁴⁶⁸, gömülen insanların şiddetli bir ölüme maruz kaldığını gösterir. Bulunan kafataslarında şimdiye kadar hiç sıva izi bulunmamıştır. Yerleşimin yanında bir mezarlığın bulunması, son aşamada Nemrik yerleşiklerinin oldukça düzenli bir şekilde yaşadığını göstermektedir⁴⁶⁹.

E- Alet Endüstrisi

Nemrik yerleşiminde yapılan kazılar, burada yer alan taşınabilir bulguların tanımlayıcı olduğunu ortaya çıkarttığı gibi bunların birçoğunun tahrip olmadan günümüze değin ulaştığını da göstermiştir⁴⁷⁰. Söz konusu özellik büyük ölçüde zengin çakmaktaşı endüstrisinde görülmüştür. Çakmaktaşı endüstrisi tek platform dilgi çekirdeklere dayandırılmıştır. Öncelikle dilgiler bir delgi yardımıyla kesilmişlerdir; daha sonraları, Orta dönemde dilgiler baskı tekniğiyle üretilmiştir. Bunların sonucunda oluşan parçalar genellikle bilinçli olarak bölümlere ayrılmıştır. Bu parçalar saplı uçlar, mikrolitler, ön kazıyıcılar, budanmış rötüşlü dilgiler ve çeşitli delgiler yapmak için kullanılmışlardır. Dilgiler çeşitli yollarla rötüşlanmışlardır. Bu objeler, en geniş alet

⁴⁶⁵ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 359.

⁴⁶⁶ Kozłowski 1989, s. 27.

⁴⁶⁷ Kozłowski 1989, s. 27.

⁴⁶⁸ Moorey 1999, s.62.

⁴⁶⁹ Kozłowski 1989, s. 27.

⁴⁷⁰ Kozłowski-Szymczak 1989, s. 32.

grubunu oluşturmaktadır. Genel olarak Nemrik alet endüstrisi Yakın Doğu Erken Neolitik (Jarmo, Mureybet, Jericho) alet endüstrisi ile hem tipolojik hem de teknolojik olarak birbirleriyle uyum gösterir⁴⁷¹.

Yonga aleti kategorileri de Nemrik'te iyi bir şekilde tanımlanabilmektedir. Yongalar, yan kazıyıcılar, dişlemeli parçalar, Kaz ayakları (raclette) ve ön kazıyıcıları yapmak için kullanmışlardır. Bu biçimler dönemin standart Orta Doğu repertuarına uygundur. Taş endüstri envanteri makrolitik delicilerin (kazıyıcılar) katkılarıyla tamamlanmıştır. Bunların karşılıkları cilalanmamış balta ve keserler, bölgenin Neolitik seramik öncesi döneminde her zaman var olmuştur⁴⁷².

Açık yerel özellikler bir kenara bırakılırsa, Nemrik endüstrisi 2000'in üzerinde ki kalıntıları (Nemrik tipi saplı uçlar, ince sırtlı parçalar, Khiam uçları, kazıyıcılar) bünyesinde barındırarak kendisine özgü bir yapı sergiler. Sonraki dönemde alet morfolojisi Levant'tan bilinen klasik Sultanian-Tahunian sırasının aksine çok yavaş gelişmiştir. Ayrıca temel istatistiksel içeriklerde değişiklik olmamıştır. Burada asıl Nemrik nüfusundan bahsedilir. Bu nüfus, yoğun olarak Irak'ın kuzeyinde odaklanmıştır. Kendine özgü bir kültürel gelişim düzeni vardır ve bu düzen bazı yönleriyle tüm bölgenin kültüründen etkilenmiştir⁴⁷³.

Çakmaktaşı endüstrisi içinde el değirmenleri, havanlar, ince - uzun cilalı plakalar ve aynı zamanda ama daha az olarak kaplar, öğütücüler, havanelleri, perdahlayıcılar, perdahlı baltalar ve taş toplar, çeşitli taş aletler yer almaktadır. Nemrik'teki kazılarda az miktarda kemik buluntular (bızlar, uçlar), birkaç taş takı eşyası ve küçük kil simgelere rastlanmıştır⁴⁷⁴.

F- Öğütme Taş Endüstrisi

Öğütme taş endüstrisi morfolojik olarak çok çeşitlidir. El değirmenleri, el değirmeni öğütücüleri, havanlar, havanelleri, öğütücüler ve cilalı taşlar, taş toplar, plakalar, asa başları, uçlu objeler, perdahlı minyatür baltalar bulgular arasında sayılabilir.

⁴⁷¹ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 350-351.

⁴⁷² Kozłowski-Kempisty 1990, s. 351.

⁴⁷³ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 351.

⁴⁷⁴ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 351.

Nemrik'te çok az taş kap bulunmuştur (Levha XLVIa-b)⁴⁷⁵, kaplardan biri mermerden yapılmıştır. Bütün buluntuların üretimi yerel hammadden yapılmıştır ve endüstri Çanak çömleksiz Neolitik bölgenin tamamında diğer taş endüstrileri ile mükemmel bir şekilde uygunluk taşır⁴⁷⁶.

Yüzdürmeden sağlanan bitkilerin makro kalıntılarının analizi Nemrik'te (bakla, mercimek, nohut) tahıl tanelerinin yaygın olduğunu gösterir. Tahıl bitkisinin varlığına dair tek bir iz vardır. Şimdiye kadar bu bitkilerin muhtemel evcilleştirmesi hakkında bir bilgi bulunmamıştır⁴⁷⁷.

G- Taş Kaplar

Bu güne kadar gerçekleştirilen araştırmalar sırasında taş kapların dört parçası ele geçmiştir. Bunlardan biri (Taş kap 1) 1985'te diğerleri ise 1986'da bulunmuştur⁴⁷⁸. Beyaz mermerden yapılmış yarı küresel, derin kasenin küçük bir parçasıdır. Dıştaki ve içteki yüzeyler⁴⁷⁹ çok dikkatli bir şekilde parlatılmıştır (Levha XLVIIa)⁴⁸⁰.

İkinci örnek kaidesi düz, dışa çekik ağız kenarlı ve kısmen tahrip olmuş bir çanaktır (Levha XLVIIa)⁴⁸¹. Gövde ve alt kesim arasındaki geçiş belirgin değildir. İç ve dıştaki yüzeyler yoğun perdahlıdır. Kap pembe kumtaşı çakıllardan yapılmıştır. Kenar çapını belirlemek mümkün değildir⁴⁸².

Üçüncü örnek, dışa doğru genişleyen kenarları olan, kalın cidarlı yarı bir kasedir⁴⁸³. Kap cidarının yüzeyi çok iyi düzeltilmiştir (Levha XLVIIb)⁴⁸⁴.

Son örnek düz dip konik bir çanak parçasıdır⁴⁸⁵. Kısmen hasar görmüştür (Levha XLVIIb)⁴⁸⁶. Dış ve iç yüzeyler düzeltilerek parlatılmıştır; ama iç yüzeyindeki gözenekli çentik yerlerin özellikleri benzer olarak esas dış yüzey yapar. Bu buluntu yumuşak beyaz kireçtaşı, ya da çakıl taşından yapılmıştır⁴⁸⁷.

⁴⁷⁵ Kozłowski 1989, fig.4; 5.

⁴⁷⁶ Kozłowski 1989, s. 27.

⁴⁷⁷ Kozłowski 1989, s. 30.

⁴⁷⁸ Mazurowski 1990, s. 141.

⁴⁷⁹ Buluntu Yeri: Sondaj B, KM seviyesi; Çapı: ca. 140 mm'dir.

⁴⁸⁰ Mazurowski 1990, s. 142, fig. 57.

⁴⁸¹ Buluntu Yeri: 87 / B KM seviyesi.

⁴⁸² Mazurowski 1990, s. 142.

⁴⁸³ Duvar kalınlığı 39 mm; Kenar çapı: 400 – 450; Buluntu Yeri: 77 / B, KM seviyesi.

⁴⁸⁴ Mazurowski 1990, s. 142, fig. 58.

⁴⁸⁵ Buluntu Yeri: 87 / B KM Seviyesi; Kenar çapı: 265 mm; Kaide çapı: 178 mm; Kap ağırlığı: 89 mm.

⁴⁸⁶ Mazurowski 1990, fig. 58.

⁴⁸⁷ Mazurowski 1990, s. 142.

Benzer kap biçimleri Jarmo'da Seramiksiz Neolitik tabakalarında ele geçer. Bunlar da kumtaşı, kireçtaşı ya da mermerdir. Bu taş cinslerinin bölgede Tell Magzelia'da kullanıldığı bilinmektedir. Nemrik kaplarının çoğunun benzerleri hem morfolojik hem de hammadde konusunda, Seramiksiz Neolitik B yerleşim yeri olan Ürdün ve Suriye'de de bulunmuştur⁴⁸⁸.

H- Karma Nesnelere

Çeşitli formlardaki kolye uçları, malahit boncuk, mağara damlataşında oluşan değişik şekillerdeki ilginç nesnelere, fallik objeler, nehir kabuğu süsleri, kemik mızrak uçları, kemik bızlar, kemik perdahlayıcılar, kemik bıçaklar, kil plakalar, kil figürinler, kireçtaşı objeler, kemer ve çiviler⁴⁸⁹ bu buluntular arasındadır (Levha XLVIII; XLIX)⁴⁹⁰. Tüm bu sanat ürünleri Nemrik kültürünün çeşitliliğini göstermesi bakımından önemlidir.

I- Heykelcikler

Nemrik buluntuları arasında bazı nesnelere özellikle işlevsellikten çok sanatsal kaygılarla şekillendirildiklerini, estetik anlayış doğrultusunda üretildiklerini görmekteyiz. Bunlar kil ve taş objelerdir. Kil nesnelere; yaban domuzu başları, hayvan şekilli objenin parçaları ve bir adet antropomorfik objeden oluşur. İkinci grup ise, kuş kafaları, kedigiller ve insan biçimli objelerden oluşan 16 adet taş heykeldir. Heykelcikler üzerinde yapılan incelemeler onların tüm yapım aşamaları hakkında bize bilgi sunmaktadır. Figürinler yerel kültürün özelliklerini gösterir⁴⁹¹.

Nemrik'te, 10 adet bulgu ele geçmiştir. Hepsisi ya yarı tamamlanmış formlardır, ya da bütünü büyük parçaları olan hayvan başı parçalarıdır. En ilginç ve orijinali 5 adet kuş başlı taş heykeldir. İkinci grup ise memelileri betimleyen 5 adet pişmiş kil figürinlerden oluşur⁴⁹².

Heykelciklerin üretilmiş oldukları hammaddeye baktığımızda yerel kaya çeşitlerinin kullanıldığını görmekteyiz. Söz konusu hammaddenin kaynağı yerleşimden

⁴⁸⁸ Mazurowski 1990, s. 142.

⁴⁸⁹ Kozlowski 1989, s. 28.

⁴⁹⁰ Mazurowski 1990, fig. 59; fig. 63.

⁴⁹¹ Kozlowski 1989, s. 30.

⁴⁹² Kozlowski 1989, s. 30.

uzak olmayan Dicle terasının aşağısındaki nehir vadisidir. Ele geçen buluntuların çok azı mermere benzer bir hammaddeden yapılmıştır⁴⁹³.

Tanımlanan bütün heykelcikler için kullanılan hammadde, yaklaşık 40 mm kalınlığında ve 80 mm genişliğinde oval düz çakıl kütleleridir. Çakılların uzunluğu olasılıkla 150 - 200 mm'dir. Bulguların baş ve gaga ayrıntılarının, matkap ile şekillendirildiği anlaşılmaktadır (Levha LIb; LIIf)⁴⁹⁴. Bir diğer aşama ise, baş ve gaganın daha iyi şekillendirilmesini sağlayan yüzeyin ilk düzleminde gerçekleştiriliyordur (Levha LIa)⁴⁹⁵. Gaga ve baş ayrıntıları olasılıkla taş kalem ve zımba gruplarının çakmaktaşı aletleri ile kazıma yöntemiyle yapılmıştır. Son aşamada ise yüzey düzeltilerek⁴⁹⁶ parlak görünüm sağlanmıştır (Levha L)⁴⁹⁷.

Yarım ve bitmiş üretimler, yerleşimin çoğu yerinde bulunmuştur. Heykeller, hammadde, biçimsel özellikler ve uygulama teknikleri ile benzer özelliktedirler. Sadece bitmiş üretimler görkemli bir duruşun yanı sıra korku ve gizemi çağrıştırmaktadır (Levha L)⁴⁹⁸. Son derece etkileyici olan bu heykeller, Çatalhöyük geç dönem kuş betimleriyle bu açıdan benzerlik gösterirler. Bu stilin en belirgin biçimsel özelliği uzun silindirik bir boyun üzerinde bulunan, genellikle keskince yukarı kalkık, bir kuş başı düzeni içerir. Ayrıntılar, özellikle gagaları fazlaca vurgulanmıştır⁴⁹⁹.

Nemrik'te ele geçen heykelciklerden ilki krem renkli sert kireçtaşı kayadan (mermer?) yapılmıştır⁵⁰⁰. Kuşun boynunun tabanı kırıktır. Heykelin bütün yüzeyi özenle parlatılmıştır. Kuş kafası yukarı kalkıktır, gaga az açık, gaganın dışı çok belirgindir, göz oyukları, çanak biçimli çukurlar ile seçilebilmektedir ve boyun ile oksiput arasındaki sınır bellidir. K.A.Dobrowska'ya göre bunlar toy kuşları ve karga ya da kuzgun başlarına çok benzerdir. Her iki kuş familyasının da Nemrik yerleşim yerindeki doğal ortamda⁵⁰¹ bulunmuş olabileceği düşünülmektedir (Levha L)⁵⁰².

⁴⁹³ Kozłowski 1997, s. 33.

⁴⁹⁴ Kozłowski-Kempisty 1990, fig. 66; 68.

⁴⁹⁵ Kozłowski, 1989, fig. 8.

⁴⁹⁶ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 159.

⁴⁹⁷ Kozłowski 1997, fig.1.

⁴⁹⁸ Kozłowski 1997, fig.1.

⁴⁹⁹ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 160.

⁵⁰⁰ Buluntu Yeri: 3 dolgu özellikli üst katman.(= PT yapısı) 77 kare; C.Yüzey seviyesinin 25 cm altı; Kayıt No: NK / 531; Tam ağırlık: 104 mm; Boyun çapı: 31 mm; Gagayla ile baş: 75 mm.

⁵⁰¹ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 156.

⁵⁰² Kozłowski 1997, fig.1.

İkinci heykel düzgün gri kumtaşı çakıllarından yapılmıştır⁵⁰³. Boyunun tabanı kırıktır. Boyunun daha aşağı kısmında küçük üçgen düzeyi dışında, bütün yüzey çok az cila ve matkap tekniği ile işlenmiştir. Baş yukarı kalkıktır, gaga geniş ve aşağı doğru eğimlidir⁵⁰⁴, iyi hatlı kafa şekli, boyundan farklıdır (Levha LIa)⁵⁰⁵.

Üçüncü heykelcik, beyaz noktalı düz gri-mavi çakıllardan yapılmıştır⁵⁰⁶. Boyun yüzeyi, boyun ensesindeki bir şerit dışında matkap tekniğiyle işlenmiştir. Yüzeyin kalanı doğal bırakılmıştır. Kafa kalkıktır (Levha LIB)⁵⁰⁷.

Dördüncü heykelcik oldukça geniş, düz gri - mavimsi çakıllardan yapılmıştır⁵⁰⁸. Boyun, bir yanın dışında matkap tekniği ile işlenmiştir; diğer yüzeyler doğal bırakılmıştır. Eğik boyun zarar görmüştür. Baş güçlü bir şekilde kalkıktır (Levha LIIa)⁵⁰⁹.

Beşinci heykelcik ise pembe, düz, oldukça geniş kumtaşından yapılmıştır⁵¹⁰. Ön boyun kısmı, gaga yüzeyinin bir yanı ve başın ucu matkap tekniği ile şekillendirilmiştir. Gaga kısa, geniş ve yataydır (Levha LIIb)⁵¹¹.

Nemrik'ten ele geçen heykelcikler erken neolitik sanatının anlaşılması açısından önem taşırlar. Taşıdıkları anlamlar ve işlevleri konusunda farklı değerlendirmeler olmuştur. Heykelcikler üzerinde ele alınan hayvan figürleri, bunların temsil ettikleri ifadeler, Nemrik yerleşiklerinin duygu ve düşüncelerinin de yansımasıdır. Kuş figürleri biçiminde karşımıza çıkan heykelcikler aynı zamanda, Yakındoğu'da, Toros dağ sırasının her iki tarafında görülen plastik anlayışında temsilcisidir. Nemrik stili olan ornitomorfik⁵¹² semboller; örneğin Seramiksiz Neolitik A (Ürdün) ve Seramiksiz Neolitik B'nin (Beidha ve Ain Ghazal) antropomorfik⁵¹³ sembolleri gibi aynı türün

⁵⁰³ Buluntu Yeri: Taş levha tabakası (= KM yapısı) 96, Kare D; yüzeyin 10 -15 cm altı; Kayıt No: NK/1087; Toplam ağırlık: 1140 mm; Boyun çapı: 47 mm; Gagayla başın uzunluğu: 89 mm.

⁵⁰⁴ Kozlowski-Kempisty 1990, s. 156.

⁵⁰⁵ Kozlowski 1989, fig. 8.

⁵⁰⁶ Buluntu Yeri: Taş levha katmanı(= KM yapısı) 96; Kare C, Yüzeyin 40-50cm altı; Kayıt No: NK/1530; Toplam ağırlık: 158 mm; En büyük boyun çapı: 54 mm

⁵⁰⁷ Kozlowski-Kempisty 1990, s. 157, fig. 66.

⁵⁰⁸ Buluntu Yeri: Taş levha tabakası (= KM yapısı) 96; Kare D, Yüzeyin 10 – 20 cm altı; Kayıt No: NK (1086); Toplam ağırlık: 94 mm; Boyun çapı: 44 mm; Gagayla birlikte başın uzunluğu: 69 mm

⁵⁰⁹ Kozlowski-Kempisty 1990, s. 157, fig 67.

⁵¹⁰ Buluntu Yeri: Taş levha tabakası (= KM yapısı) 85, Kare C; Zemin yüzeyinin 30 – 40 cm altı.

Kayıt No: NK/528; Toplam ağırlık: 97 mm; Gagayla başın uzunluğu: 70 mm; Boyun çapı: 44 mm.

⁵¹¹ Kozlowski-Kempisty 1990, fig. 68.

⁵¹² Kuş Biçimli.

⁵¹³ İnsan Biçimli.

yerel fonksiyonel inanç sistemlerinin yansımasıdır. Bu, değişik inanç sistemlerinin olasılıkla küçük alanlara özgü varlığını doğrulamaktadır⁵¹⁴.

Dünya tarihinde bilinen en eski kuş betimlemesi Fransa'daki Chauvet Mağarası'ndadır. Yaklaşık 30-35.000 yıl öncelerine ait Üst Paleolitik Çağ mağara sanatının bir örneği olan bu kuş pek çok yerde bir baykuş olarak tanımlanır (Levha LIIIa).

Kuş figürleri neolitik dönem ikonografisinde daha yoğunlaşarak devam eder. Göbekli Tepe'deki taş stellerin üzerinde de kuş betimlemeleri vardır. Kuşların belki bir ağ ile yakalanmasının betimlendiği sahne oldukça ilginçtir (Levha LIIIb)⁵¹⁵. Yine Göbekli Tepe'de bulunan stellerin üzerinde çeşitli hayvanlarla birlikte bir de "olası" leylek betimi vardır (Levha LIIIc)⁵¹⁶. Anadolu'da çanak çömleksiz Neolitik Dönemde Nevali Çori'de insan kuş karışımı heykeller bulunmuştur (Levha XXIIIb)⁵¹⁷. Körtik Tepe'de, farklı taşlara işlenmiş kuş biçimli havanelleri, gündelik işlevleri dışında ritüel amaçlı olarak da kullanılmıştır. Körtik Tepe'de yalnızca kuş biçimli değil, değişik hayvan formlu havanelleri de ele geçmiştir (Levha LIIId)⁵¹⁸. Hayvan başı biçiminde bitirilmiş benzeri havanellerine Nemrik 9'un Neolitik yerleşimlerinde de rastlanmıştır⁵¹⁹.

Doğadaki leşleri yiyerek, bulaşıcı hastalıkların yayılmasına engel olan akbabalar, çoğunlukla ölümle ilgili olarak düşünülür. Seramikli Neolitik Dönem'de Çatal Höyük mabetlerindeki akbaba betimlemeleri olasılıkla ölümün sembolü olarak duvarlara çizilmiştir. Burada, kara akbabalar başsız insanlara saldırıyormuş gibi betimlenmiştir. Muhtemelen ölü atayla ilgili ayinlerde, cesedin üzerindeki etlerin önce akbabalar tarafından temizlendiğini ve cesedin ondan sonra gömüldüğünü anlatılmak istenmiştir. Akbabanın, Ana Tanrıça'nın ölüm özelliğinin bir tasviri olduğu düşünülürse o zaman bu sahne ölüm tanrıçasını temsil etmektedir. Diğer taraftan yeniden doğuşun⁵²⁰ simgesi olarak da gösterilmiş olabilir (Levha XIa; XIb)⁵²¹.

⁵¹⁴ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 160.

⁵¹⁵ Yazar 2008, şek. 6-11.

⁵¹⁶ Yazar 2008, şek. 6-18d.

⁵¹⁷ Hauptmann 2007, fig. 14a-b.

⁵¹⁸ Özkaya-San 2007, fig. 12.

⁵¹⁹ Özkaya-San 2007, s. 27.

⁵²⁰ Yazar 2008, s. 262.

⁵²¹ Yazar 2008, şek. 5-44; şek. 5-43.

Tarih öncesine genel olarak bakıldığında, insanın betimlediği yaklaşık on tür kuş kuş olduğunu, bunlardan altısının sulak alanlarda yaşayan kuşlar; üçünün ise yırtıcı kuşlar oldukları görülür. Paleolitik Çağ için şimdilik bilinen yalnızca bir kuş betimi olsa da, betimlenen kuş türü sayısının Neolitik Çağ'la birlikte arttığı söylenebilir. Böylece, Neolitik Çağ'ın simge kullanımı konusunda da yenilikler getirdiğini düşünülmektedir.

Hem zoomorfik hem de antropomorfik pişmiş kil figürinler ise Zagros bölgesinde (Ganj Dareh E) çağdaş Karim Shahir evresinin yanı sıra, Levantta, Seramiksiz Neolitik A'da (Tell Aswad, Mureybet) ele geçmiştir. Onlar Seramiksiz Neolitik çağın daha geç döneminde ve erken seramik Neolitik'te Orta Doğu boyunca yayılmışlardır⁵²².

J- Nemrik Tanrıları

Nemrik'ten ele geçen 20'den fazla hayvan ve insan biçimli taş heykelcik oldukça önemli bulgular arasında yer alır. Tanınmış örneklerin çoğu S. K. Kozlowski ve A.Kempisty tarafından yayımlanmış, J. Cauvin, M. Roaf, A. Invernizzi ve J.Hout tarafından yeniden ele alınmıştır. Seramiksiz Neolitik dönemde tam olarak belirlenemeyen dini inançların açıklanmasında Nemrik figürinlerinin önemli oldukları düşünülmektedir⁵²³

Eldeki örnekler aşağıdaki şekilde tanımlanabilir⁵²⁴:

- (a) 5 tam örnek,
- (b) 21 kırık örnek, şunları içerir:
 - Kafası korunmuş örnekler (üst kısımlar)
 - Kalan üst ile figürin gövdeleri (alt kısım)
 - Üstsüz figürin gövdeleri (orta kısımlar)
 - 9 adet farklı bölümleri olmayan yarım bırakılmış eserler⁵²⁵.

Yarım bırakılmış, parçalanmış eserler ve yeniden biçimlendirilmiş figürinler yerel özelliktedir ve büyük ihtimalle, çok iyi nitelikli sanatçıların çalıştığı özel atölyeler de yapılmışlardı. Yapılan kazılar bu atölyelerin varlığını da ortaya koymuştur. Heykelcikler, yerel özelliği tamamiyle yansıtır. Yakındoğu'nun bir parçası

⁵²² Kozlowski-Kempisty 1990, s. 162.

⁵²³ Kozlowski 1997, s. 33.

⁵²⁴ Kozlowski 1997, s. 33.

⁵²⁵ Kozlowski 1997, s. 33.

durumundaki Güneydoğu Anadolu bölgesinde yapılan kazılar sonrasında Körtik Tepe, Halan Çemi gibi yerleşimlerden de stilize hayvan figürlü nesnelere ele geçmiştir ki, bunlarda bölgenin kültürel zenginliğini ortaya koymaktadır⁵²⁶.

Tam ve eksik Nemrik figürinleri ile parçaları arasındaki ayırım, bu buluntuların neden eksik olduklarının yorumuna dair bir sorun ortaya koymaktadır. Diğer taraftan üretimde ya da daha sonraki kullanım sürecinde zarar gören örnekler vardır. Bu tür nesnelere, yerleşim yerlerinde sıkça bulunmuştur⁵²⁷.

Bu heykelciklerin simgelediği bazı nesnelere ve anlamlar vardır. Bunlar çoğunlukla zoomorfik ya da antropomorfik nesnelere dir. Zoomorfik olanlar şunları içerir; kuş başı, kartal başı, akbaba, bilinmeyen bir av kuşu başı (yarım bırakılmış) (Levha LIV; LIIa; LIIb)⁵²⁸, bir dişi aslan veya panter başı, kürklü küçük memeli hayvan kafası, Avrupa bizonu (yaban öküzü) bacağı (Levha LV)⁵²⁹, yılan betimi (Levha LVI)⁵³⁰; antropomorfik figürinler arasında dövmeli yanakları ile bir erkek başı ile bir kadın figürini (ya da hayvan figürini ?)⁵³¹.

Nemrik heykelciklerindeki betim zenginliği ve stilistik ayrıntılar, taşıdıkları anlamları açıklamada yol göstericidir. Bireyselleşmiş konular, Nemrik'te tek bir ev (aile) ile bağlantılı bireysel tanrıların hatta sadece tek bir kişiye ait olan tanrıların var olduğunu düşündürür. Böylesi bir görüş kabul edilirse, bir ev panteonundan söz etmek gerekecektir. Bu kültürün özellik ve heykelciklerle bunların özel ev ve kişilerle olan bağlantıları 2A - 5 ve 6 numaralı evlerden ele geçen buluntulara dayanarak belgelenmiştir⁵³².

Nemrik figürinleri, kafa ile dairesel bir gövdeden oluşmaktadır. Gövdenin diğer ucu, kırılmayı sağlayacak şekilde biçimlendirilmiş bir alet veya öğütücü olarak kullanılmıştır. Baş yukarıya doğru eğik ya da yatay bir biçimde şekillenmiştir. Boynuzgiller (sığır, antilop, geyik, keçi, öküz) bacağı, başta yer alan toynaklar gibi yapılmıştır. Yılan figürinleri de bu geleneğe uyar; fakat bu durumda gövde daha çok oyulmuştur ve bunun orta bölümü dış bükey bir biçimde oluşturulmuştur⁵³³.

⁵²⁶ Kozłowski 1997, s.33.

⁵²⁷ Kozłowski 1997, s.33.

⁵²⁸ Kozłowski 1997, fig. 3; Kozłowski-Kempisty 1990, fig. 67; fig. 68.

⁵²⁹ Kozłowski 1997, fig. 2.

⁵³⁰ Kozłowski 1997, fig. 1.

⁵³¹ Kozłowski 1997, s. 33-34.

⁵³² Kozłowski 1997, s. 35.

⁵³³ Kozłowski 1997, s. 35.

Stilistik ve anlam bakımından irdelendiğinde figürinlerin taşıdıkları ortak ifadeler aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- 1- Konu benzerliği
- 2- Figürin yapılarındaki benzerlikler
- 3- Teknik uygulamada benzerlikler
- 4- Tüm ayrıntılarıyla figürinin doğal özelliklerini gerçekçi bir şekilde betimlenmesi ⁵³⁴.

Nemrik heykelcikleri yüksek kalitedeki sanatsal anlayışı yansıttıkları gibi tamamen yerel özellikleri de yapılarında barındırır. Söz konusu bulgular M.Ö. 7800-6500' e tarihlenen ayrı bir 'Nemrikli heykel ekolunun' varlığını ortaya koyar. Yerleşimin erken evrelerinde bu tür uygulamaların olmadığını, daha sonraki dönemlerde heykelcik üretiminin başladığını görmekteyiz. "Nemrik Heykel Ekolunun" devamlılığı M.Ö. 9. binden 7.bine kadar Irak'taki yerleşme ve demografik gelenekle benzerlik gösterir. Bu buluntulardan çıkarılan başka bir sonuçta Nemriklilerin izole bir şekilde yaşadığıdır. Benzer tarihlerdeki benzer heykelcikler adeta Orta Doğu'nun diğer bölümlerinde de bilinmemektedir. Benzerlikler M.Ö. 9.bin de Levant'ın Natuf kültüründe de görülmektedir. Bu olgu, Anadolu'yla (Hallan Çemi, Nevali Çori, Göbekli Tepe, Körtik Tepe) birtakım benzerlikler taşır ve buradaki ekol açık bir şekilde stilize olarak üretilmiş figürinlerin varlığı nedeniyle farklılık gösterir. Nemrik'teki material kültür, Zagros bölgesiyle benzer bir biçimdedir ve buradaki materyaller Suriye ile Türkiye'den daha az üretilmiştir. 2 A - 5 ve 6 no'lu evlerde bulunan 3 özellik heykelciklerin işlevi ile ilgili birtakım ipucu sağlar ⁵³⁵.

2A-5 ve 6 numaralı evlerden ele geçen buluntulara dayanarak, Nemrik kültürünün, heykelcik ve kült özelliklerinin özel ev ve kişilerle olan bağlantıları aşağıda açıklanmıştır.

2A no'lu ev, III. evreye aittir. Bu yerleşim yerindeki dairesel yapıda, tamamiyle yanmış bir akbaba heykelciği bulunmuştur. Evin mimari öğelerinden biri olan bankın burun kısmı kuzeye uzanmaktadır. Bu heykelciklerin 60 cm batısında aynı sıra üzerinde, kuzey - güney yönlü ciddi bir şekilde yanmış ve elleri heykelciğe doğru uzatılmış insan iskeleti görülmüştür. İskelet, evin tabanını oluşturan iki tabakanın altında gömülmüştür. Kemikler üzerinde kırmızı bir kil tabakası bulunur ve bu, çok kömürleşmiş kil tabakasıdır. Bu değerlendirmeler, evin bir yangında ciddi bir şekilde tahribata uğradığını

⁵³⁴ Kozłowski 1997, s. 35.

⁵³⁵ Kozłowski 1997, s. 35.

gösterir. Sıvanmış ince bir tabaka, iki kil tabakayı birbirinde ayırır. Bu tabakalardan birisi yıkılmış bir duvar, diğeri ise çatı oyuğudur⁵³⁶.

2A evinde oturan, evin içinde korunan heykelcikleri kurtarmak için çabalamıştır. Kişi bu çabası sonucunda ölmüş ve yanmış kemikleri⁵³⁷ zeminde heykelcikle birlikte kalmıştır (Levha LVII; LV)⁵³⁸.

Burada iki şey önemlidir: Birincisi, heykelcik ve ev arasında organik bir bağlantı olduğuna doğrudan kanıtların olmasıdır. İkincisi ise, 2A evinde gerçekleşen kişinin heykelciği kurtarması sonucunda ölmesi, Nemriklilerdeki heykelciklerin önemine işaret etmektedir⁵³⁹.

Mezarlardan elde geçen eksik örneklerin tersine tam olan figürinler büyük ihtimalle ev içiyle bağlantılıdır. Heykelcikler özel olarak adak yerlerinde saklanmaktadır; fakat bu yerler büyük ihtimalle tabanda değildi. Heykelcikler ya duvarlara asılıdır ya da duvarların içine gömülmektedir⁵⁴⁰.

5 no'lu ev, V.evreye aittir. En geç yerleşime ait bir yapıdır. Yerleşimde dikdörtgenimsi yapı dolgusunda yani tabanın 63 cm üstünde ve doğu duvarının sağ bitişiğinde bulunan bütün bir yılan heykelciği ele geçmiştir. Bu heykelcik, olasılıkla kültürel tabakalar ile taşınmıştır ve yapıyla aynı tarihlidir. Söz konusu buluntu, bir şekilde orada biriken bir duvarın çöküşüyle engellenmiş de olabilir. İkinci durum geçerliyse duvarda bu heykelciğin içinde duracağı bir oyuğun ya da rafın olması gerekirdi. Bu da heykelciğin, 2A evinden sonra, 5 no'lu evin sakinleri tarafından da kutsanmış olduğunu ve onun için özel olarak hazırlanmış ayrı bir yerde⁵⁴¹ heykelciğin korunduğu izlenimine varılır (Levha LIV)⁵⁴².

6 no'lu ev ise II. Evreye aittir. Yerleşimde olan oval yapı, mezarlığın kuzeydoğu bölümünde zeminin hemen üstünde bir duvarın karşısında dik bir biçimde yer alan iki iskelet gömütü içermektedir. Bu zeminde 15 no'lu mezar ve duvar arasında, kafatasından 15 cm mesafede antropomorfik bir heykelcik bulunmuştur. Phallus başı şeklindeki kafada kaşlar, burun, dudak ve dişler oyulmuştur ama gözler yoktur; ayrıca yanaklar dövmelerle kaplıdır. Heykelcik zarar görmüş, alt tarafı kaybolmuştur. Bu

⁵³⁶ Kozłowski 1997, s. 35.

⁵³⁷ Kozłowski 1997, s. 35.

⁵³⁸ Kozłowski 1997, fig. 6; Kozłowski 1997, fig.2.

⁵³⁹ Kozłowski 1997, s. 35.

⁵⁴⁰ Kozłowski 1997, s. 35.

⁵⁴¹ Kozłowski 1997, s. 36.

⁵⁴² Kozłowski 1997, fig.1.

heykelciğin 15 no'lu mezarla ya da daha genel olarak gömütle bağlantısı vardır. Bu heykelcik açıkça bu mezara aittir ve olasılıkla sahibi hayattayken ona eşlik etmiştir⁵⁴³. Sahibi öldüğünde ise kırılmıştır (Levha LV)⁵⁴⁴.

Sonuç olarak, heykelciklerin Nemriklilerin hayatında özel bir önemi vardır. Ev 2A 'yı yok eden yangında ölen kişiye heykelcik adanması bunu kanıtlamaktadır. Heykelcikler, evlerle orijinal olarak bağlantılıdır. Bu evlerde heykelciklerin saklandığı, korunduğu özel sunaklar vardır (ev 2A ve belki 5 no'lu ev). Ev sakinlerinin kendi evlerini terk ederken bu heykelciklerin yerlerini değiştirdikleri de iddia edilebilir. Bu sadece evlerin ciddi bir biçimde tahrip olduğu ve bu nedenle heykelciklerin korunamadığı evler (2A) için geçerli değildir. Bu şartlarda 5 no'lu evde bulunan heykelciğin açıklanması gerekir. Tam heykelcikler, 2A ve olasılıkla 5 numaralı evlerle bağlantılıdır. Oysa bilinçli zarar görmüş eksik örnekler ise mezarlarla (6 no'lu ev) bağlantılıdır. Bu da şunu gösteriyor ki, tanrılar sahibiyle birlikte yaşayıp ölmektedir. Bu bilgilere göre heykelciğin kırılan bir araca dönüşmesi 'yaşayan' heykelciklerin pratik amaçlardan çok ritüel amaçlar için kullanılan araçlar olduğunu göstermektedir. Bu belki de her ev ve aile için tek bir ilah ya da heykelcik olduğu ya da pantheonun oldukça çeşitli olduğunu gösterir. Nemrik'teki heykelciklerin sayısı yerleşimdeki evlerin sayısına oranla şaşırtıcı derecede yakındır ve bu büyük olasılıkla rastlantı değildir. Heykelcikler mezarlara özellikle önemli insanların mezarlarına (6 no'lu ev) bilinçli bir şekilde kırıldıktan sonra bırakılmaktadır. Onun yerine gelecek oğul için tanrı olarak yerini alması için mezarlara bu şekilde bırakılıyordu⁵⁴⁵.

Genel olarak, burada kişiselleştirilmiş bir pantheonun ya da ev tanrılarının söz edilebilir; ancak Erken Neolitikle bağlandırmak mümkün değildir. Pek çoğu oldukça muhtemel olan yukarıdaki olasılıklar Erken Neolitik Dönemin yerleşik hayata geçmiş Orta Doğu insanlarının dinsel kültürleriyle ilgili yeni bakış açıları sağlamaktadır. Güney Irak'a kadar olan alanlarda ev içi tanrılar, aile reisinin kişisel tanrıları gibi dinsel öğeler gözlenmekteydi. Bu bilgiler o dönem kültürlerinde işlevli olan pek çok heykelciği daha iyi anlaşılır kılar; fakat bunlar, Nemrik'tekilerle aynı amaca hizmet etmek zorunda değildir⁵⁴⁶.

⁵⁴³ Kozlowski 1997, s. 36.

⁵⁴⁴ Kozlowski 1997, fig. 2.

⁵⁴⁵ Kozlowski 1997, s. 36.

⁵⁴⁶ Kozlowski 1997, s. 35.

BÖLÜM IV: ERKEN NEOLİTİK'TE NATUF VE NEMRİK KÜLTÜRLERİ VE BÖLGESEL ETKİLEŞİMLERİ

Yakındoğu'da, erken dönem insan topluluklarının evriminin anlaşılması konusunda, Epi-Paleolitik dönemin önemi büyüktür. Bu konuda iklimin önemi üzerinde duran araştırmacılar, bölgede Epi-Paleolitik yerleşim alanlarının, genellikle bugünün Akdeniz bitki kuşağı içinde yer aldığını belirterek, insanların bu bölgeleri yaşam alanları olarak belirlemelerinin nedenini, uygun iklim koşullarına bağlamışlardır.

Son zamanlarda gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar, Yakındoğu kültürünün tanımlanmasında Akdeniz Levanten'i olarak bilinen bölgenin önemini bir kez daha göstermiştir. Akdeniz Levanten'i Sina Yarımadası'ndan Türkiye'nin Toros Dağları'nın güneyine kadar olan bir alanı kapsar (Harita I)⁵⁴⁷. Bölgede yer alan pek çok sayıdaki yerleşim burada yaşanan Epi-Paleolitik kültürün varlığının kanıtıdır. Yapılan çalışmalar, Epi-Paleolitik'in çeşitli aşamalar şeklinde yaşandığını ortaya koymuştur. Yakındoğu'da Epi-Paleolitik'in aşamaları olarak nitelendirilen her bir kompleks, dönemlerin kültürel özellikleri ile taş alet endüstrisinde yaşanan gelişmelerin sonucu olarak adlandırılmıştır. Taş endüstrisine dayalı olarak adlandırılan bu kültürler şunlardır: Kebaran, Mushabian, Geometrik Kebaran, Erken Natuf, Geç Natuf ve Harifian'dır.

Yakındoğu'da çok geniş bir yaşam alanı bulan bu kültürlerin salt taş endüstrisine dayalı olarak tanımlamak yetersiz kalacaktır. Taş endüstrisinin yanı sıra, maddi kültür kalıntıları olarak değerlendirilen çok çeşitli türlerden yapılmış bezeme objelerinin varlığı, bölgenin zengin kültürel varlığını ortaya koymaktadır.

Epi-Paleolitik dönem; doğayı denetim altına almaya başlayan insanın, besi üretimine geçişinin hemen öncesinde görülen insan kültürlerinin kapsamında yer alır ve önceki döneme göre daha fazla kültürel farklılık ve değişim gösterir. Geometrik mikrolitlere ayrılan buluntu topluluklarında egemen olan dilgiler ile Üst Paleolitik dönemdeki geçim kaynağındaki değişimi ifade eden küçük memeliler ve kuşları avlamak için çengelli ok başları dönemin belli başlı buluntularıdır. Ayrıca, yerleşim alanlarında havanlar, havanelleri ve öğütme taşlarının artan kullanımı da göze çarpar.

⁵⁴⁷ Bar-Yosef 1998, fig. 10.

Büyük hayvan avcılığı devam ederken, küçük hayvan avcılığı da (kuşlar, balık ve kabuklu deniz hayvanına dayanan) yapıldığı düşünülmektedir⁵⁴⁸.

Doğu Akdeniz Epi-Paleolitiğinin son aşaması ve en önemli aşaması olarak Natuf'u tanımlayan araştırmacılar, Natuflular'ın özelliğini, esas itibariyle mikrolit teknolojisiyle belirlemektedirler. Radyo karbon tarihlerinden ulaşılan sonuçlar ile yerleşim yerlerinin stratigrafisi ve birkaç teknolojik özellikten elde edilen sonuçlar, Natuflular'ın zaman içinde iki aşamalı olarak geliştiğini ortaya çıkartmıştır. Henry, Natuf'un erken evresi için M.Ö. 12.360-11.510 yıl öncesini; geç ya da son evresi için ise, M.Ö. 10.845-10.389 yıl öncesi tarihlerini kabul eder (Harita VII)⁵⁴⁹. Araştırmacılar, Natuf yerleşimlerinde bulunan tüm teknolojik, tipolojik ve ritüel özelliklerin, önceki bin yılda da mevcut olduğunu belirterek, Natuf yerleşimlerin yine de yenilik gösterdiğinin altını çizmişlerdir. Natuf yerleşimlerin coğrafi dağılımına bakıldığında, ilk olarak Akdeniz kıyı bölgesiyle, daha sonra da Ürdün Yaylası ve Rift Vadisi'nin eteklerine doğru artan bir eğilim içinde olduğunu, yerleşim alanlarının da daha çok su alanlarında toplandığı ifade edilmektedir. Epi-Paleolitik buluntuları içeren yerleşim alanları, genellikle bugünün Akdeniz Bitki Kuşağı içinde iskan edilmiştir. Hayonim, Ain Mallaha, Wadi Hammeh, El-Wad, Kebara, Shukbah bunlar arasında yer alan en önemli yerleşme alanlarıdır.

Özdoğan, Çayönü, Demirköy, Hallan Çemi ve Körtik Tepe gibi İlk Seramiksiz Neolitik dönem ile Epi-Paleolitik dönemde derin kökleri olan ilk Neolitik yerleşimlerinin Doğu Toroslar'ın eteklerinde yoğunlaştığını belirtmiştir. Araştırmacılar, Yukarı Dicle Bölgesi'nde, Jebel Sincar'ın güneyinde Nemrik kazılarında Bereketli Hilal'in doğu kanadında (Harita X)⁵⁵⁰, Levant'tan bağımsız bir kültürel gelişimin söz konusu olduğunu gösteren önemli bir buluntu topluluğu ortaya çıkartmıştır⁵⁵¹. Kempisky, Nemrik kazısı mimari buluntuları ile ilgili yapı malzemesindeki çeşitlilikte Nemrik'teki teknolojinin oldukça gelişkin; yapı ustaları malzemenin farklı kullanımı konusunda oldukça bilgili olduklarını belirtmiştir⁵⁵².

İlk Seramiksiz Neolitik A aşaması olan Nemrik 9 kültürünün izleri, maddi kültürde belirgin olarak izlenebilmekte ve önceki kültürlerden etkilenip kendinden sonra

⁵⁴⁸ Yetilmezsoy 2006, 159.

⁵⁴⁹ Belfer-Cohen 1991, fig. 1.

⁵⁵⁰ Ötümlü 2006, şek. 1-3.

⁵⁵¹ Hauptmann 2007, s. 135.

⁵⁵² Özdoğan 2007a, s. 62.

ki kültürlerle öncülük ettiği anlaşılmaktadır. Nemrik, Dicle Vadisi'nden Irak'ta Zagros dağlarının güneyine uzanır (Harita IX)⁵⁵³. Erken Neolitik yerleşimi olan bu yerleşim Kozłowski tarafından M.Ö. 10.500-8400 yıllarına tarihlendirilmiştir⁵⁵⁴.

Natuf ve Nemrik Kültürlerinin yapısında bunların öncesi ve çağdaşı olan kültürlerin özelliklerini bulabilmek mümkündür. Ayrıca izleyen dönem kültürleriyle de bağlantılarının süregeldiği anlaşılmaktadır. Bu kültürlerin, mimari yapılanma anlamındaki yayılımı ve etkileşimi güney kesimde Güneydoğu Anadolu bölgesine kadar gözlenebilmektedir.

Natuf döneminde, mevsimlik kamp yerleri olan yerleşmeler, İlk Seramiksiz Neolitik A dönemi yerleşimlerinden biri olan Nemrik 9'da daha büyük yerleşmeler olarak gözlenmiştir. Natuflular'da yapılar taşlardan inşa edilmiş olup dairesel ve yamuk şekilli, yarı toprak altı yapılar olarak belirtilmiştir. Temelleri taştandır, olasılıkla üstleri çalılık ve odun ile kaplıydı. Kerpiç kullanımıyla ilgili kanıtlara ulaşamamıştır. Bu tür yapılar Ain Mallaha, Hayonim Mağarası, Hayonim Terası, Rosh Zin gibi yerleşmelerde görülmüştür (Levha XXXIb; XXXIc)⁵⁵⁵. Nemrik 9'da ise, taş temelli, yığma kerpiçle yükseltilmiş, yuvarlak planlı ve çoğunluğu yarı dairesel planlı yapılar bulunmuştur⁵⁵⁶. Kendinden önceki dönemlerdeki barınaklar gibi, yuvarlak planlı ve hafif malzemedен inşa edilmiştir. Yapıların bazıları taş temellidir ve yapılar yuvarlak bir çatki sisteminin üzeri dal, saz, kamış gibi malzemeye kaplanmıştır ve ardından da üzerleri çamurla sıvanmıştır. Bu yapıların görüldüğü yerler, Abu Hureyra, Mureybet, Jerf el Ahmar (Suriye), Jericho (Filistin), Netiv Hagdud, Nahal Oren, Abu Salem, Abu Madi I ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Hallan Çemi, Körtik Tepe ve Çayönü Tepesi'dir. Jeriko'daki yapılar 4-5 m. çapında ve toprağa yarı yarıya gömülü bir şekilde yapılmıştır. Jerf el Ahmar yerleşmesinde de yuvarlak planlı ve içinde bölmeleri bulunan yapılar toprağa yarı yarıya gömülüdür. Nemrik'teki yapılar bazen yuvarlağa yakın, bazen de yuvarlak ve dörtgen arası bir şekilde görülür. Bunlar, toprağa yarı gömük şekilde yapılmışlardır (Levha XLIVa-b; XLV)⁵⁵⁷.

⁵⁵³ Mort 2007, fig. 1.

⁵⁵⁴ Molleson 2006, s. 5.

⁵⁵⁵ Valla 1998, fig. 5; lev. 1-1.

⁵⁵⁶ Bar-Yosef 1998b, s.192.

⁵⁵⁷ Kozłowski-Kempisty 1990, fig. 5; fig. 6.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise Çayönü, erken dönemlerde yuvarlak planlı olan yapılar, daha sonra dikdörtgen planlı bir yapı haline gelmiştir⁵⁵⁸. Çayönü'ndeki erken dönem yapıları küçük, yuvarlak, çukur tabanlı, saz ve dal-örgü kulübelerdir. Zamanla iç hacimleri büyüyerek söbeleşen kulübeler ince ağaç ve dallardan sepet şeklinde örülmüş ve üzeri kil ile sıvanmıştır⁵⁵⁹. Yuvarlak planlı yapılar evresinin üstünde yer alan ızgara planlı yapı evresinde, ızgara benzeri paralel duvarlardan oluşan dörtgen biçimli taş platformlar dallarla örtülüp kil ile kaplanmaktaydı⁵⁶⁰. Körtik Tepe'de yapılar, yuvarlak tasarıdır. Açık bir alan etrafına dizili, çukur tabanlı yuvarlak biçimli, barınağı andıran yapılar içeren Körtik Tepe'nin, göçebe avcı-toplayıcıların geçici bir süre için kaldıkları yer olmaktan çok, kalıcı yerleşim gören bir merkez olduğu anlaşılmaktadır. Tek sıra halinde, işlenmemiş taşlarla çevrili toprak zeminli tabana sahip konutlar, bazı birimlerde belirgin yüksekliğe kadar korunmuş; çoğunluğunda ise, üst katmanlardaki yapılanmalar nedeniyle, dokusal bütünlük tahrip olmuştur⁵⁶¹. Hallan Çemi'de, yapılar daire biçiminde ve toprağa yarı gömülü olarak yapılmıştır⁵⁶².

Bu dönemde Yakındoğu mimarisiyle ilgili önemli bir başka gelişme de "kamu yapıları" denilen, ortak kullanıma yönelik özel bir yapı tipinin ortaya çıkışı olmuştur. Kült amaçlı kullanılan ve tapınak olarak adlandırılan yapı tipinin öncüleri olan bu yapılar geniş, tek bir mekândan oluşmaktadır. Tapınak olarak adlandırılan yapılar plan tipleri, yapım teknikleri, iç düzenlemeleri ile konutlardan farklı özellikler gösterirler⁵⁶³. Bu yapılar Güneydoğu Anadolu'da Hallan Çemi⁵⁶⁴, Çayönü, Nevali Çori, Göbekli Tepe gibi yerleşmeler ile Jerf el Ahmar gibi Kuzey Suriye ve Levant Bölgesi'ndeki bazı yerleşimlerdeki kült yapılar için geçerlidir (Levha VIII; XXVIIa; XXVIIb; XXVIIc)⁵⁶⁵. Çatalhöyük ve Höyücek başta olmak üzere tüm Ege ve Balkanlar'da kült amaçlı olarak kullanılan mekanlar ile sıradan konutların arasında yapım tekniği, plan tipi ve iç düzenleme de hiçbir fark yoktur. Yani Orta Anadolu'dan itibaren, bir yapının kült amaçlı kullanıldığı ancak içindeki buluntularla saptanabilmektedir. Özel yapılar, inanç

⁵⁵⁸ Özdoğan 2007a, s. 66.

⁵⁵⁹ Özdoğan 2007a, s. 65.

⁵⁶⁰ Ülger 2007, s. 33.

⁵⁶¹ Özkaya-San 2003, s. 430.

⁵⁶² Rosenberg 2007, s. 3.

⁵⁶³ Özdoğan 2007c, s. 453.

⁵⁶⁴ Rosenberg 2007, s. 2.

⁵⁶⁵ Schmidt 2007, fig. 24; Ülger 2007, şek. 67; şek. 68; şek. 71.

sisteminin mimari ve yerleşme düzenine yansımalarının en eski örnekleri olarak görülmektedir⁵⁶⁶.

Konutlardan farklı olarak konumlandırılan kült binaları yerleşmenin merkezine yapıldığı gibi, yerleşmenin çok farklı yerlerine de inşa edilmekteydiler. Çayönü yerleşiminin erken dönemlerinde, güneydoğu kesimi özel bir öneme sahiptir. Bu özel alan, yerleşmenin tüm doğu alanını kaplar. Bu alanda, hemen hemen her evrede bir kült binasına rastlanır. Hallan Çemi' de de benzer yapılandırma söz konusudur. Bunlar da konutlardan farklı olarak meydanın diğer ucuna, yerleşmenin güneyine inşa edilmiştir. Jerf el Ahmar (Suriye) yerleşmesinde ise, yerleşmenin merkezinde yer alan kült binaları, konutlarla çevrilmiştir. Çayönü'ndeki kadar belirgin olmasa da, Nevali Çori, Beidha (Ürdün), Magzalia (Irak) yerleşmelerinde, kült alanları için özel alanlar ayrılmıştır⁵⁶⁷.

Çayönü'ndeki özel yapılar, Yakınoğu'daki bağımsız en eski kutsal mimari yapı grubu içinde görülmektedir. Bu yapıların öncülleri olarak Tell Abr, Dja'de al Mughara, Jerf el Ahmar, Mureybet, Nemrik 9 ve Qermez Dere'nin⁵⁶⁸ özenli yapılmış yuvarlak yapıları bunların en önemlileridir. Bu yapıların çoğunlukla duvara dayalı yarım daire biçimli taş sekileri ve ritüel törenlerini akla getiren özel düzenlenmiş dikilitaşları olmasa, toplumsal ve hatta konut işlevleri oldukları düşünülebilir. Ayrıca bu yapılar, yerleşim yaşamında tapınmanın yanı sıra, ekonomik çıkarları da simgeleyen katmanlaşmış bir toplum düzenini yansıtan özellikleri nedeniyle, bunları Obeid ve Uruk kültürlerinden bilinen ilk Mezopotamya tapınaklarının öncülleri veya prototipi olarak öngörülmüştür⁵⁶⁹.

Ölü gömme gelenekleri her kültürde olduğu gibi Natuf ve Nemrik yerleşiklerinin dinsel inançlarının algılanmasında büyük rol oynamıştır. Benzeri uygulamalar Yakınoğu'da geniş bir alanda görmek olasıdır. Yenilikleriyle karşımıza çıkan ölü gömme geleneklerinde ölülerin, genellikle ev tabanlarının altına, ana rahmindeki bebeğin durduğu gibi büzülmüş durumda konulmuş olduğunu ve yanlarına ölü armağanlarının bırakıldığını görmekteyiz. Ancak bu dönemde bazı ölülerin başka yerde etleri çürüyüncüye kadar bekletildiği ve daha sonra kemiklerin toplanarak dizildiği,

⁵⁶⁶ Özdoğan 2007c, s. 453.

⁵⁶⁷ Ülger 2007, s. 59-60.

⁵⁶⁸ Watkins-Baird-Betts 1989, s. 19-20.

⁵⁶⁹ Hauptmann 2007, s. 143.

bazılarının kafataslarının iskeletin diğer kısmından ayrı olarak özel bir konumda, bazen toplu olarak gömüldüğü görülmektedir.

Yakındoğu kültürleri, ölülerini yerde bırakmayıp belli bir bilinçle gömmüşlerdir ki, bu da düşünsel dünyalarının oluştuğunu ve ölülerine verdikleri önemi göstermektedir. Yakındoğu yerleşimlerinin ölü gömme uygulamaları arasında benzerlikler bulunmaktadır. Birincil ve İkincil ölü uygulamaları, mezarlara bırakılan ölü hediyeleri bunlardan bazılarıdır. Natuf kültürünün erken dönemlerinde görülen birincil gömüler kültürün tipik bir özelliğidir. Konut içindeki gömülerin yanlarına da ölü hediyelerinin bırakıldıkları görülmektedir. Bu eşyaların sadece süs eşyalarından oluşması dikkat çekicidir. Bu hediyeler, özellikle erkek mezarlarında yoğun bir şekilde ele geçmiştir. Çeşitli deniz kabukları, hayvan dişleri, takılar gibi süs eşyaları oluşturur.

Geç Natuf döneminde ise süs ve sanat objelerinde azalma olmuştur. Mezarlarda aletlere rastlanmamıştır ve bu durum Güney Akdeniz’de mezarlara alet bırakılma geleneğinin olmadığını gösterir⁵⁷⁰. Mezar sayıları azalmakla birlikte ikili gömme uygulaması gözlenmiştir. Ayrıca bu dönemde yeni bir uygulama ile karşılaşmıştır. Kafatasların alınarak ölülerin gömülmesi geleneğidir⁵⁷¹. Bu, çağdaşı ve sonraki yerleşimlere öncülük eden bir gelişmedir.

Seramiksiz Neolitik A aşamalarının ilk yerleşimlerinden olan Nemrik’te yerleşme içi gömütler yoğun olarak görülmektedir. Benzer şekilde Anadolu’da da bu tür gömütlere rastlanmıştır. Körtik Tepe⁵⁷², Aşıklı Höyük, Çayönü, Çatal Höyük gibi önemli yerleşimler bunlardan bazılarıdır. Genel olarak bakıldığında gömütler sıvanarak konutlarda ya taban veya sekilerin altına ya da konut içinde açılan çukurlar içine ve duvar diplerine yarı ve tam hocker pozisyonunda gömülmüşlerdir. Gömütlerin yanına ölü hediyeleri bırakılması önceki dönemlerden devam eden bir gelenektir. Devam eden diğer bir gelenek, kafatasının bedenden ayrılarak ölülerin gömülmesi uygulamasıdır. Bu uygulama, yalnızca mezar gelenekleriyle sınırlı kalmayıp sanatlarına da yansımıştır. Örneğin, Ain Gazal⁵⁷³, Jeriko, Çatalhöyük’ten ele geçen figürinler⁵⁷⁴ kafa olmadan ele geçmiştir (Levha XIXc; XXI)⁵⁷⁵. Bunun yanında Çatalhöyük yapı duvarlarında

⁵⁷⁰ Baird 2007, s. 294.

⁵⁷¹ Baird 2007, s.292.

⁵⁷² Özkaya 2004, s. 110. Özkaya-San 2007, s. 23.

⁵⁷³ Rollefson 1983, s. 32.

⁵⁷⁴ Ülger 2007, s. 40.

⁵⁷⁵ Sümer 2007. No. 25; Yetilmezsoy 2006, şek. 4.21.

kafatasının bedenden ayrılmasının⁵⁷⁶ sembolik betimleri de bulunmaktadır (Levha XIa; XIb)⁵⁷⁷.

Yakındoğu’da yapılan araştırmalarda elde edilen arkeolojik veriler, daha önceki çağlarda hiç rastlanmayan ilginç bir ölü gömme uygulamasını ortaya çıkarmıştır⁵⁷⁸. Bu uygulama, kafatasların kille sıvanarak yeniden canlandırılmasıdır. Bununla, iskelet haline dönen ölen bireyin yüzü şekillendirilerek, tekrar canlanması sağlanmıştır⁵⁷⁹. Yakındoğu’da özellikle Levant Bölgesinde Jeriko, Beisamoun, Nehal Hemar, Ebu Hureyra, Tell Aswad, Tell Ramad, Ain Gazal⁵⁸⁰ gibi yerleşmelerde, kafatası kültürünün varlığını gösteren birtakım bulgulara da rastlanmıştır⁵⁸¹. Son yıllarda Güneydoğu Anadolu’da Körtik Tepe, Çayönü; Doğu Anadolu’da Cafer Höyük ile Orta Anadolu’da Köşk Höyük ve Çatalhöyük’te de (Harita VI)⁵⁸² alçı maskeli kafatasların bulunmuş olması, önceleri Levant Bölgesi ile özdeşleştirilen bu uygulamanın Anadolu’yu da içine alacak şekilde yaygın olduğunu göstermiştir⁵⁸³. Körtik Tepe’de, başsız korunan iskeletlerin, aşı boyası ya da kireçle kaplanması ölü gömme törenlerinin farklı boyutlarını gösterir⁵⁸⁴. Cafer Höyük’te, kafatasları olmayan gömütler yapı dışında görülmüştür. Kafataslarının alınması onların başka bir yerde saklandığını gösterir. Bu da Cafer Höyük’te bir çeşit " Kafatası Kültü’nün" olduğu varsayılır⁵⁸⁵. Çayönü’nde de ilk kez yuvarlak planlı yapılar evresinde rastlanan ve diğer evrelerde de devam eden, adını içinde ele geçen çok sayıda kafatasından alan “Kafataslı Yapı” ortaya çıkartılmıştır. Muhtemelen “ölü kültürü”⁵⁸⁶ ile bağlantısı olan bir yapıdır (Levha X)⁵⁸⁷.

Sürtme ve Yontma taş endüstrisi, Natuf kültürünün en tanımlayıcı bulgularını arasında yer almaktadır. Bunlar küçük, kısa, geniş dilgicik ve yonga üretimi ile yoğunca kullanılmış çekirdeklerdir. Düzeltili parçalar arasında ön kazıyıcılar ve taş kalemler oldukça yoğun olarak kullanılmıştır. Düzeltili sırtlı dilgiler ve sırtlı dilgicikler mikrolitler gibi tanımlanmıştır. Mikrolitler ve geometrik aletler buluntu topluluklarında

⁵⁷⁶ Hodder 2007, s. 321.

⁵⁷⁷ Yazar 2008, şek. 5-44; 5-43.

⁵⁷⁸ Ülger 2007, s. 40.

⁵⁷⁹ Öztan 2007, s. 226.

⁵⁸⁰ Griffin-Grissom-Rollefson 1998, s. 60.

⁵⁸¹ Ülger 2007, s. 40.

⁵⁸² Ülger 2007, tablo 1.

⁵⁸³ Özdoğan 2007b, s. 454.

⁵⁸⁴ Özkaya 2004a, s. 105; Özkaya- San 2007, s. 24.

⁵⁸⁵ Cauvin-Aurenche-Cauvin- Athl 2007, s. 100.

⁵⁸⁶ Ülger 2007, s. 38.

⁵⁸⁷ Erdem 2006, fig. 33.

daha yoğundur. Erken Natuf'ta geometrikler Helwan ve sırtlı yarım ay mikrolitler, trapez dikdörtgenler ve trapez üçgenler içerir⁵⁸⁸; Geç Natuf'ta ise, sırtlı yarım ay mikrolitler yoğundur (Levha XXXVIIa; XXXVIIb)⁵⁸⁹.

Nemrik'te çakmaktaşı endüstrisi yoğun olarak görülmüştür. Çakmaktaşı endüstrisi tek platform dilgi çekirdeklere dayandırılmıştır. Önce delgiyle kesilerek üretilen dilgiler; sonraları, Orta dönemde baskı tekniğiyle üretilmişlerdir. Bunların sonucunda oluşan parçalar özellikle bilinçli bir şekilde bölümlere ayrılmıştır. Bu parçalardan, saplı uçlar, mikrolitler, ön kazıyıcılar, budanmış rötuşlu dilgiler ve çeşitli delgiler yapmak için kullanılmıştır. Genel olarak Nemrik alet endüstrisi Yakın Doğu Erken Neolitiği (Jarmo, Mureybet, Jericho) alet endüstrisi ile hem tipolojik hem de teknolojik olarak birbirleriyle benzerdir⁵⁹⁰.

Nemrik kültüründe yonga aletler en iyi tanımlanabilen objeler arasında yer alır. Yongalardan, yan kazıyıcılar, dişlemeli parçalar, kaz ayakları ve ön kazıyıcıları yapmak için yararlanılmıştır. Bunlar, dönemin Orta Doğu'da bulunan standart alet topluluğuna uygundur. Yüzeyi düzeltili balta ve keserler de, bölgenin Seramiksiz Neolitik döneminde her zaman var olmuştur⁵⁹¹. Rosenberg ve Davis; yapıların özelliklerine; yontma taş aletlerin tipolojik ilişkilerine bakarak; Hallan Çemi ile Kuzey Irak'taki Qermez Dere⁵⁹² ve Nemrik 9 yerleşme yerleri⁵⁹³ ile ilişki kurmaktadır (Harita IX)⁵⁹⁴.

Nemrik endüstrisi, Nemrik tipi saplı uçlar, ince sırtlı parçalar, Khiam uçları, kazıyıcılar gibi zengin aletleri bünyesinde barındırarak kendisine özgü bir yapı sergiler. Çakmaktaşı endüstrisine el değirmenleri, havanlar, ince-uzun cilalı plakalar ve aynı zamanda; ama daha az olarak kaplar, öğütücüler, havanelleri, perdahlayıcılar, perdahlı baltalar ve taş toplar, çeşitli taş aletler bulunur. Nemrik'teki kazılarda az miktarda kemik buluntular (bızlar, uçlar), birkaç taş takı eşyası ve küçük kil simgelere de rastlanmıştır⁵⁹⁵.

Ok uçlarının Hallan Çemi'de nadir olmasına karşın, varlığı büyük oranda Toros-Zagros yayı ile sınırlı olan, kolaylıkla Nemrik türünün çeşitlemeleri olarak

⁵⁸⁸ Bar-Yosef 1998a, s. 164.

⁵⁸⁹ Erdem 2006, fig. 5-1; 5-2.

⁵⁹⁰ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 350-351.

⁵⁹¹ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 351.

⁵⁹² Watkins-Baird-Betts 1989, s. 20.

⁵⁹³ Rosenberg 2007, s. 5.

⁵⁹⁴ Mort 2007, fig. 1.

⁵⁹⁵ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 351.

sınıflandırılabilir önemli sayıda örnek vardır. Daha güneyde, Musul bölgesindeki aynı döneme ait yerleşmelerde rastlantısal olarak bulunan yan çentikli türde (Kham) uçlar, Levant Seramiksiz Neolitik A döneminde hiç yoktur. Bunun nedeni, Yukarı Dicle yöresini sınırlayan Toros Zagros yayının en azından o bölümü boyunca Levant etkilerinin en alt düzeyde olduğu gösterilebilir⁵⁹⁶.

Dönemsel eğilimlere ilişkin beklentilere uygun olarak, Nemrik uçlarını da içeren ok uçları Demirköy'de, Hallan Çemi'de olduğundan daha yaygındır⁵⁹⁷. Göbekli Tepe'de de Bibylos, Nemrik ve Helwan uçlarına⁵⁹⁸ rastlanmıştır (Levha LIX)⁵⁹⁹.

Natuf yerleşimlerinden ele geçen ve sürtme taş endüstrisiyle yapılan öğütme taşların arasında ana kayaya oyulan mortarlar, taşınabilir havanlar⁶⁰⁰, sürtülerek ve çekiçlenerek biçimlendirilmiş taşlardan yapılmış havanelleri⁶⁰¹, ezgi taşları, kap delikleri ve çeşitli türlerde kaplar sayılabilir. Ancak bunlar mevsimlik kamp yerleşimlerinde yoğun değillerdir. Seramiksiz Neolitik A döneminde sürtme taş alet teknolojisinde bir gelişim izlenebilmektedir. Natuf Dönemi'nde görülen havan ve havanelleri yerini, el değirmenleri, öğütme taşları ve taş kaplara bırakır⁶⁰². Nemrik'te öğütme taş endüstrisi zengin ve çok çeşitlidir. Bunlar, el değirmenleri, el değirmeni öğütücüleri, havanlar, havanelleri, cilalı taşlar, taş toplar, plakalar, asa başları, uçlu objeler, perdahlı baltalardır. Taş kaplara bakıldığında bunların sayıca az oldukları dikkat çekmektedir⁶⁰³.

Henüz pişmiş topraktan çanak çömleğin yapılmadığı bu dönemde çeşitli taşlardan biçimlendirilmiş taş kaplar, hem günlük kullanıma hem de dinsel bazı işlevlere hizmet etmiştir. Taşın formlandırılması ve bazen üst kesiminin bezenmesi Neolitik Dönem insanının gelişkin sanat anlayışını, sanat kaygısını gözler önüne sermektedir.

Bölgede Nemrik 9⁶⁰⁴ yanı sıra Beidha⁶⁰⁵ ve Abu Hureyra⁶⁰⁶ özellikle nitelikli örnekleriyle bulgu veren merkezlerdir. Anadolu'da ise Çayönü⁶⁰⁷, Hallan Çemi⁶⁰⁸,

⁵⁹⁶ Rosenberg 2007a, s. 6.

⁵⁹⁷ Rosenberg 2007b, s.14.

⁵⁹⁸ Schmidt 2007, s. 115.

⁵⁹⁹ Schmidt 2007, fig. 3.

⁶⁰⁰ Bar-Yosef 1998a, s. 165.

⁶⁰¹ Ülger 2007, s. 20.

⁶⁰² Ülger 2007, s. 20.

⁶⁰³ Kozłowski 1989, s. 27.

⁶⁰⁴ Mazurowski 1989, s. 106.

⁶⁰⁵ Kirkbride 1966, s. 32-34.

Demirköy⁶⁰⁹, Körtik Tepe⁶¹⁰, Cafer Höyük⁶¹¹ yanı sıra Mezraa Teleilat⁶¹² taş kap konusunda bulgu veren merkezler arasında sayılabilir.

Taş kapların, Anadolu'da benzer üretim örneklerine Körtik Tepe, Hallan Çemi, Demirköy, Çayönü gibi yerleşimlerde rastlanmıştır. Körtik Tepe taş kaplarının, başta malzeme ve işçilik olmak üzere, birçok yönden yakın benzerleri Hallan Çemi ve Demirköy'de görülür. Farklı taşlara işlenmiş olmakla beraber, bölge kapsamında Cafer Höyük ve Mezraa Teleilat'tan da taş kapların varlığı görülür⁶¹³.

Körtik Tepe'de, çok sayıda örneği çıkarılan taş kapların, az sayıdaki örneği hariç, büyük bir çoğunluğu, Anadolu'nun da dahil olduğu Yakınoğu coğrafyasında Epi-Paleolitik ve Seramiksiz Neolitik dönem topluluklarında yaygın olarak görülür; bu kaplar dönemin dini inançlarının ölü gömme ritüelleriyle bağlantılı olası bir uygulamasına yorumlayacak nitelikte, genelde kırılarak mezarlara konulmuştur ve bunlar restore edildiklerinde biçimin bütünselliği konusunda ayrıntılı bilgi verir. Kapların yapım malzemesi çoğunlukla klorittir. Ayrıca kireçtaşı, kumtaşı örnekleri de bulunmuştur⁶¹⁴. Demirköy'de de cilalı taş kapların, biçim verilmiş havanelerinin ve asa başlarının bulunduğu örneklerin tümü parçalar halindedir ve klorit taşından yapılmışlardır⁶¹⁵. Çayönü'nün erken evrelerinde taş kap azdır. Kaba ve kaliteli yapım olarak iki grupta değerlendirilmiştir. Kaba kapların yapım malzemeleri genellikle kireç taşıdır. Kumtaşı, bazalt ve granit kapları nadirdir. Kapların çoğu kırıktır. Az sayıdaki kaliteli kireçtaşı ya da mermer kapların bir örneği hariç, hepsi parçalar halindedir. Zamanla gelişim gösteren taş kapların çoğu, yerleşmenin doğu kesiminde bulunması bu kapların özel bir öneminin olduğunu gösterir. Rosenberg, taş kap ve asaların, işlevleri bilinmemekle birlikte, benzer malzemeden üretildiklerini dolayısıyla birlikte kullanıldıklarını ve sembolik anlam taşıdıklarını vurgular. Taş kapların çoğunluğunun kırık olmasının nedenleri çeşitlidir. Nesilden nesile geçen bu objeler, bazı araştırmacılar, ya "anlamalarını yitirdikleri için" ya da "özellikle kırıldı" veya "gömülen

⁶⁰⁶ Moore 1975, s. 122.

⁶⁰⁷ Özdoğan 1999a, fig. 61.

⁶⁰⁸ Rosenberg-Davis 1992, fig. 7.1; 5. 9; 8. 1.

⁶⁰⁹ Rosenberg-Peasnell 1998, fig. 3.2.

⁶¹⁰ Özkaya-San 2007, s. 26.

⁶¹¹ Cauvin-Aurenche 1986, s. 70.

⁶¹² Karul-Ayhan-Özdoğan 1999, s. 150.

⁶¹³ Özkaya 2004b, s. 588; Özkaya-San 2007, s. 29.

⁶¹⁴ Özkaya 2007, s. 42; Özkaya-San 2007, s. 27.

⁶¹⁵ Rosenberg 2007b, s. 15.

bir yapıda bırakıldı" ya da "çukura gömüldü" gibi düşünceler öne sürdüler. Son dönemlerde değerlerde "çöküş" sürecinin yaşandığı göz önüne alındığında sembollerin de ölmesi doğaldır. Bunların yerleşmenin doğu kesiminde yoğunlaşmaları da, büyük olasılıkla bu kesimin "ayrıcalıklı kesim" olmasıyla ilişkilidir⁶¹⁶.

Buna benzer uygulamalara Nemrik'te de rastlanmıştır. Özellikle yapı içindeki mezarlarla bağlantılı, bilinçli zarar görmüş eksik figürinler bulunmaktadır. Olasılıkla, sahipleri öldüğünde bu figürinler kırılmıştır. Figürinin kırılması, ritüel amaçlar için kullanıldığını gösterir⁶¹⁷.

Sanatsal ve kültürel açıdan yetkin bir anlayışın temsilcisi olarak algılanabilecek özelliklere sahip taş kaplar, dönemin inanç sistemlerine ve geleneklerin getirdiği yeni yaklaşımların yanı sıra, Körtik Tepe yerleşiklerinin Hallan Çemi gibi erken, Demirköy gibi daha geç Seramiksiz Neolitik merkezlerle ilişkili; ancak daha gelişkin ve çağdaşlarına oranla ileri düzeyde bir kültürel birikime sahip olduklarını kanıtlar⁶¹⁸.

Çayönü'deki kapların malzeme ve biçim olarak benzerlerine Hallan Çemi, Demirköy, Cafer Höyük, Beidha, Nemrik 9 ve Abu Hureyra'da rastlanır. Her ne kadar tarihlendirme sorunları olsa da, Körtik Tepe kaplarının yapım tekniğinin gelişkinliği ve bezeme zenginliği, özellikle Yakınoğu Erken Neolitik kültüründe, bu sanatın oldukça gelişkin olduğuna işaret eder⁶¹⁹.

Sürtme taş grubunun ileri yapım teknikleriyle dikkati çeken ve aynı zamanda ritüel amaçlı olarak da kullanılmış çok sayıdaki taş kaplar gibi, farklı taşlara işlenmiş zoomorfik havaneleri de ritüel amaçlı olarak kullanılmıştır. Çoğunluğu kloritten yapılmıştır. Havanelerinin, diğer örneklerden farkı, ayrıntılı ve özenli işlenmiş olmalarıdır. Özenle işlenmiş gövdeleri ve daha çok bir dağ keçisini anımsatan hayvan başı ile sonlandırılmış üst betimleriyle ölü armağanı amaçlı değerlendirilmiş zoomorfik biçimlileri Hallan Çemi (Levha XXIXa; XXIXb)⁶²⁰ ve Çayönü örnekleriyle çarpıcı benzerlikler sunar. Benzer zoomorfik havanelerine ve özellikle kuş biçimli olanlarına Körtik Tepe ve Nemrik 9'un Neolitik yerleşiminde de rastlanmıştır⁶²¹.

⁶¹⁶ Özdoğan 2007a, s. 89.

⁶¹⁷ Kozłowski 1997, s. 36.

⁶¹⁸ Özkaya-San 2007, s. 29.

⁶¹⁹ Özdoğan 2007a, s. 89.

⁶²⁰ Stordeur-Abbès 2002, fig.16-5; Rosenberg 2007a, fig. 15 a.

⁶²¹ Özkaya-San 2007, s. 29.

Tüm bu veriler ışığında Toros- Zagros yayı boyunca yer alan, aşağı yukarı aynı döneme ait yerleşmelerin birbirleriyle bağlantıları olduğu görülmektedir. Bunlardan en çarpıcı olanı, Hallan Çemi'nin ve Körtik Tepe'nin stilize havanelleriyle, Nemrik 9'un benzer anlayışla biçimlendirilmiş taş nesnelere arasındaki açık benzerliktir. Bu türdeki buluntulara, ne çağdaşı olan Levant koridorundaki yerleşiklerde rastlanır, ne de bu döneme ilişkin tip ile Levant türü nesnelere Hallan Çemi'de ortaya çıkar⁶²².

Hallan Çemi'de bulunan türdeki biçimlendirilmiş havanellerinin ve bezemeli taş kapların, Yukarı Dicle Havzası boyunca yer alan ve daha geç bir döneme, özellikle Demirköy, Körtik Tepe ve Çayönü gibi Seramiksiz Neolitik yerleşmelerinde tek tük bulunmaları, Hallan Çemi'nin bu yerleşmeler ile olan kültürel bağları gösterir⁶²³.

Yakınoğu Epi-Paleolitik ve Neolitik Dönem alet endüstrilerinde kemik aletler, önemli bir yere sahiptir. Kemik aletler, ilk insanların avcılık geleneğinin uzantısı olarak, avladıkları hayvanların kemiklerini çok amaçlı olarak kullanmaya başlamalarıyla ortaya çıkmıştır. Avladıkları hayvanların boynuz, diş, omurga, pençe gibi kısımları, alet ve süs eşyası olarak değerlendirmiştir. Kemik endüstrisine ait aletler yoğun ve çeşitlidir. Orak sapları, mızrak uçları ve zıpkınlar, düz ve eğri olta kancalar, bızlar, plakalar, perdahlayıcılar, boncuk ve pendantlar, figürinler gibi objeler gösterilebilir. İşlevsel olarak bu aletlerden avcılıkta, balıkçılıkta ve dokumacılıkta yararlanılmıştır. Bu aletler, delgi ve bileme yöntemiyle şekillenmiş olup bazılarının üzerleri bezeklerle süslenmiştir.

Süslenme amacıyla yapılan takılar, dönem insanının süs ve takı anlayışı hakkında net bilgiler verir. Süs eşyaları çok sayıda ve çeşitlidir. Yerleşim yerlerine göre takı eşyaları çeşitlilik gösterir. Boncuk, küpe, bilezik, başlık, kemer, kolye ve pendantlar; kemik, diş, çeşitli hayvan kabukları; malahit, bazalt, kireçtaşı ve yeşil taştan yapılmışlardır. Yabancı hammaddeden yapılan az sayıdaki takılar, komşu bölgelerle olan bağlantıyı göstermesi açısından önemlidir. Ain Mallaha'da (Eynan) bulunan obsidyen Anadolu'dan; yeşil taş Suriye, Ürdün ve Sinai'den; malahit boncukları Levant'tan; deniz kabukları Akdeniz kıyıları, Nil Nehri ve nadir olarak Kızıl Deniz'den getirilmiştir⁶²⁴.

Geçmişteki kültürlerin açıklanması için yapılan çalışmalarda yardımcı olan materyallerden biri de figürinlerdir. Figürinlerin eski yerleşimlerde, aynı zamanda pek

⁶²² Rosenberg 2007a, s. 5.

⁶²³ Rosenberg 2007a, s. 6.

⁶²⁴ Belfer-Cohen 1991, s. 171.

çok bölgede bulunması kronolojik veri olarak, yerleşimler arası ilişkiler, inançsal uygulamalar, ekonomik ilişkiler, ticaret ve birçok kültürel davranış için kullanılan yararlı bilgilere dönüşmesini sağlar. Yakınoğu'da ilk sanat objeleri Natuf kültüründe ortaya çıkmıştır. Natuf Dönemi'nde insandan çok hayvan heykelcikleri daha yoğun görülür. İnsan betimlemeleri, Üst Paleolitik Dönem boyunca vardır. Yakınoğu'da insan betimlemelerinin erken tarihlerden itibaren görülmelerine karşın, zaman içinde daha belirgin ve daha temel bir rol oynadıkları anlaşılır.

Güneydoğu Anadolu'daki Göbekli Tepe'de de insan betimlemelerine benzeyen yapılar görülür. Bunlar, Nevali Çori'deki biraz daha geç tarihli heykeller kadar belirgindirler. Nevali Çori yerleşimindeki dişil ve eril şekillerin çok büyük kısmında heykelcilik yönünden benzerlikler yoktur. Oysa, kireçtaşından yapılan küçük figürinlerin çoğunluğu, büyük heykeller gibi aynı modellemeyi gösteren minyatürize modeller olarak düşünülebilir. Bu yerleşmede, kil heykelcikler çok büyük boyutlardaki kireçtaşı heykellerle bağlantılı olarak düşünülmektedir⁶²⁵.

Avcılık ve toplayıcılığın terk edilmediği dönemde, Natuf yerleşmeleri, kireç taşından yapılmış çeşitli eşyaları kullanmışlardır. Bunların içinde hem hayvan ve insan, hem de fallik nesnelere göze çarpar⁶²⁶.

Neolitik Dönem yerleşim yerlerinde saptanan ortak bezemeler de kurumsallaşmış ya da tek elden yönetilen dini seremonilerin varlığını düşündürmektedir. Tüm merkezlerde görülen kuş ve yılan bezemesi bu benzerliğin örneğidir. Bu da, yılan ya da kuşun, bu toplumlar için aynı amaca hizmet ettiğini, belki de aynı anlamı taşıdıklarını düşündürmektedir. Yerleşimlerin çoğunda görülen yılan motiflerinin birbirlerine çok benzemesi onların aynı anlam taşıdıklarını akla getirmektedir. Bazı araştırmacılara göre yılan, yeraltı tanrılarının sahip olduğu güçlere sahip bir hayvandır. Bereketin, gücün ve penisin sembolüdür. Ama en önemli ikonografik özelliği, felaketleri uzaklaştıran bir sihir aracı olarak tanımlanmasıdır⁶²⁷.

Nevali Çori Yerleşmesi'ndeki inançsal fikirlerin kökenleri, yeraltının ve gökyüzünün temsilcileri olduğu düşünülen, yılan ve akbaba gibi sembollerde görüldüğu üzere, Natuf ve Seramiksiz Neolitik A dönemlerine dayandırılabilir⁶²⁸.

⁶²⁵ Yetilmezsoy 2006, s. 146.

⁶²⁶ Yetilmezsoy 2006, s. 159.

⁶²⁷ Sümer 2007, s. 356.

⁶²⁸ Yetilmezsoy 2006, s. 162.

Yukarı Fırat havzasının Seramiksiz Neolitik döneminde, yılan bezeği, çok yaygın olarak kullanılmıştır. Bu, kemikten oyulmuş yılanların olduğu Hallan Çemi buluntularında⁶²⁹, Göbekli Tepe (Levha XXIIId; XIVb-c)⁶³⁰, Körtik Tepe⁶³¹, Jerf el Ahmar⁶³² ve Tell Qaramel, Nemrik 9 (Levha LV)⁶³³ gibi Seramiksiz Neolitik A yerleşmelerinden ele geçen yılan betimlemeli buluntularda kendini gösterir. Yılan ile bezenmiş gerçek boyutunda bir insan başının kireçtaşından heykelinin dinsel törene ilişkin bir yapının duvarında bulunduğu Seramiksiz Neolitik A yerleşmesi olan Nevali Çori de bilinmektedir (Levha XXIIa)⁶³⁴. Göbekli Tepe A,B,D mekanlarında yılan betimleri (Levha XXIIc)⁶³⁵ yoğundur, C mekanında yılan betimi yoktur, yaban domuzu betimi (Levha XXIIIc)⁶³⁶ altı kez ele alınmıştır⁶³⁷. Yılan betimi dönemin dini inanış biçimlerinin yansıması olarak yorumlanmaktadır⁶³⁸.

Jerf el Ahmar⁶³⁹ türü plaket (Levha IV)⁶⁴⁰ ve Körtik Tepe⁶⁴¹ kaplarında (Levha XXIIIa)⁶⁴² kazıma bezek olarak, yılanlar, dört ayaklılar, kuşlar, akrepler gibi hayvan gruplarıyla oluşan özenle yapılmış bezemeler sergiler. Jerf el Ahmar türü plaketler, Yukarı Mezopotamya'nın Suriye'deki ve Türkiye'deki buluntu yerlerinden bilinir; Tell Qaramel, Tell Abr, Göbekli Tepe'den bir örnek, Körtik Tepe'de, bir böceğin krizalit evresi⁶⁴³ betimlenmiş gibi görünen hayvan bezekli iki örnek bulunmuştur. Göbekli Tepe'de, dikilitaşlar üzerindeki örümcek ve böcek bezekleri, bu yerleşimler arasındaki simgesel etkileşimi gösterir⁶⁴⁴.

Neolitik dönemle birlikte sanatta kuş betimleri yaygınlaşır. En yaygın görülen kuş türü akbabadır, öte yandan baykuşlara, turnalara ve olasılıkla başka bir su kuşuna da rastlanılmaktadır. Yerleşmelerin, su bulunan yerlerde bulunması nedeniyle

⁶²⁹ Rosenberg 2007a, s. 6.

⁶³⁰ Schmidt 2007, fig. 12; Sümer 2007, no: 233.

⁶³¹ Özkaya 2007, s. 40; Özkaya-San 2007, s. 29

⁶³² Özkaya-San 2007, s. 29

⁶³³ Kozłowski, 1997, fig. 2.

⁶³⁴ Sümer 2007, no: 240.

⁶³⁵ Yazar 2008, şek. 6-6a.

⁶³⁶ Schmidt 2007, fig. 14.

⁶³⁷ Schmidt 2007, s. 121.

⁶³⁸ Özkaya-San 2007, s. 29.

⁶³⁹ Schmidt 2007, s. 115.

⁶⁴⁰ Cauvin 2000, fig. 19.

⁶⁴¹ Özkaya 2004a, s. 110; Özkaya-San 2007, s. 28.

⁶⁴² Özkaya-San 2007, fig. 18.

⁶⁴³ Bazı böceklerde tırtılın kendi çevresine ördüğü koza içindeki devinimsiz, kelebeğe ya da böceğe dönüşme evresindeki durumu.

⁶⁴⁴ Schmidt 2007, s. 115.

yerleşmelerde su kuşlarının kemiklerinin çokluğu şaşırtıcı değildir. Yerleşim alanlardaki hayvansal kalıntılarda bulunan kuş kemiklerinin çoğu kaz ve ördek gibi su kuşlarına aittir. Bununla birlikte kuşlar arasında akbabaların yoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır. Kuş figürleri, yapı duvarlarında, çeşitli nesnelere üzerinde betim olarak; sürtme taş aletlerde (havan, kap gibi), figürin ve heykellerde biçim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Seramiksiz Neolitik dönem sanatının anlaşılması açısından Nemrik'te ele geçen kuş betimli heykelcikler önemlidir. Taşıdıkları anlamlar ve işlevleri konusunda değerlendirmeler farklıdır. Bunlar, Nemrik yerleşiklerinin duygu ve düşüncelerinin de yansıması olarak kabul edilmektedir. Kuş figürleri biçiminde karşımıza çıkan heykelcikler aynı zamanda, Yakınoğu'daki, plastik anlayışında temsilcisi durumundadır. Nemrik stili olan kuş biçimli semboller (Levha L)⁶⁴⁵; Seramiksiz Neolitik dönemin (Ürdün, Beidha, Ain Ghazal) antropomorfik sembolleri gibi aynı türün inanç sistemlerinin yansıması olarak yorumlanırlar⁶⁴⁶.

Kuş, Erken Neolitik sanatı için neredeyse standartlaşmış bir ikonografidir. Nevali Çori (Levha XXIIIb)⁶⁴⁷, Çatalhöyük (Levha XIa; XIb)⁶⁴⁸, Göbekli Tepe (Levha LIIIb; Levha LIIIc)⁶⁴⁹ gibi önemli yerleşim yerlerindeki kült uygulamalarında kuşlar ile gizemlerin özel bir anlam ifade ettiğini pek çok betim örneği ortaya koymuştur⁶⁵⁰.

İnsan vücutlarına saldıran yırtıcı kuş betimleri Çatalhöyük yapı duvarlarında bulunur. Bu resimler, Çatalhöyük yerleşiklerinin gömü adetlerinin ilk aşamasını, yani ölünün gömülmeden önce yumuşak dokularının akbabalar tarafından temizlendiğini göstermektedir. Fark edilenden çok daha yaygın olabilecek bir uygulamayı aydınlattıkları için bu betimler⁶⁵¹ çok büyük öneme sahiptir. Akbabalar, doğadaki leşleri yiyerek, bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engelledikleri için, akbabaların özellikle ölümle bağlantısı olduğu düşünülür. Bunun yanında Ana Tanrıça'nın ölüm özelliğini nitelediği düşünülürse o zaman bu betim ölüm tanrıçasını temsil etmekle birlikte yeniden doğuşu da⁶⁵² göstermiş olabilir (Levha XIa; XIb)⁶⁵³.

⁶⁴⁵ Kozłowski 1997, fig. 1.

⁶⁴⁶ Kozłowski-Kempisty 1990, s. 160.

⁶⁴⁷ Hauptmann 2007, fig. 14a-b.

⁶⁴⁸ Yazar 2008, şek. 5-44; şek. 5-43.

⁶⁴⁹ Yazar 2008, şek. 6-11; 6-18 d.

⁶⁵⁰ Sümer 2007, s. 344.

⁶⁵¹ Yazar 2008, s. 84.

⁶⁵² Yazar 2008, s. 262.

⁶⁵³ Yazar 2008, şek. 5-44; şek. 5-43.

Göbekli Tepe'deki dikili taşlar üzerinde kuş betimleri bulunmaktadır (Levha LIIIb; Levha LIIIc)⁶⁵⁴; ayrıca kuşların ayaklarının insana dair özellikler içermesine dayalı olarak bu dönemde şamanizmin inanç dünyasında yer aldığı öne sürülmüştür⁶⁵⁵. İnsan benzeri betimlemeler, hayvan ruhlarıyla, belki de sosyal varlıklarla ve öteki dünyalarla ilişkili olarak gösterilmiştir⁶⁵⁶.

Bunun yanında kuş betimlerine, Nevali Çori heykellerinde (Levha XXIIIb)⁶⁵⁷ ve dikili taşlarında⁶⁵⁸, Körtik Tepe' de kazıma bezek olarak kap üzerlerinde (Levha XXIIIa)⁶⁵⁹ ve havanellerinde, Çatalhöyük'te duvar resimlerinde (Levha XI)⁶⁶⁰; Jerf el Ahmar dikili taşlarında (Levha XXVIIIc; XXVIIIId)⁶⁶¹ ve Nemrik heykelciklerinde (Levha L; LI; LII;)⁶⁶² kuş betimlerine rastlanır⁶⁶³.

Yakındoğu genelinden Natuf ve Nemrik kültürleri özeline inildiğinde, bu kültürlerin dönemin sosyo-kültürel, sanatsal ve dinsel yapısının tanımlanmasında büyük önem taşıdıkları ortaya çıkmaktadır. Çevresel faktörler ve kültürler, Natuf ve Nemrik bulgularının oluşumunda etkindir. Neolitik dönemle birlikte insan hayatında yaşanan değişimlere, inanç sistemindeki gelişime söz konusu kültürlerin kalıntı ve bulgularında tanık olunmaktadır. Bu bulgular ışığında kökenini Epi-Paleolitik'ten alan erken Neolitik'ten Kuzey Irak, Suriye ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin yerel ve etkili kültürünü tanımlamak mümkündür.

⁶⁵⁴ Yazar 2008, şek. 6-11; 6-18 d.

⁶⁵⁵ Yazar 2008, s. 153.

⁶⁵⁶ Sümer 2007, s. 356.

⁶⁵⁷ Hauptmann 2007, fig. 14 a-b.

⁶⁵⁸ Hauptmann 2007, s. 144.

⁶⁵⁹ Özkaya-San 2007; fig. 18.

⁶⁶⁰ Yazar 2008, şek. 5-43; şek. 5-44.

⁶⁶¹ Stordeur-Abbès 2002, fig. 17-4; fig. 7-5.

⁶⁶² Kozłowski 1997, fig.1;fig. 8; Kozłowski-Kempisty, 1990, fig. 67;fig. 68.

⁶⁶³ Özkaya-San 2007, s. 28.

SONUÇ

Neolitik Dönem, genel tarihsel çerçeve içinde M.Ö 13.000-7.000 yıllarına tarihlendirilmektedir. Bu dönem insanların avcılık ve toplayıcılığa dayalı bir yaşamdan, besin üretimine, çiftçiliğe dayalı yerleşik köy yaşantısına geçtikleri önemli bir süreçtir. Bazı araştırmacılar, bu dönemi *devrim* olarak nitelendirmiştir. Ancak Neolitik Dönem, dünyanın her yerinde farklı zamanda farklı şekilde yaşanmıştır.

Neolitik Devrim’le birlikte sürekli yerleşim yeri olan ilk köylerin M.Ö. 7000 civarlarında ortaya çıktığı düşünülmektedir. Ancak bu tarihten önce varlık gösteren yerleşim yeri kalıntıları mevcut olsa da, bunlar yerleşik hayatın unsurları olmayan geçici nitelik taşıyan yerleşim olarak kabul edilmektedir. Maisels, M.Ö. 7000 yıllarında kurulan köyleri, geçici köylerden ayırmak amacıyla "gelişmiş köy topluluğu" olarak adlandırmıştır; ayrıca bu köylerin tarımsal nitelikli kültürlerin en erkeni olduğunu da belirtmiştir⁶⁶⁴.

Neolitik Dönemin başlangıcı sayılan Yakındoğu Bölgesi; Anadolu, Levant (İsrail, Filistin, Ürdün, Suriye ve Lübnan); Mezopotamya ve İran Platosu’nu (İran, Afganistan ve Batı Pakistan) kapsamaktadır⁶⁶⁵. Yakındoğu Bölgesi, toplayıcılık ve hayvancılıktan, çiftçiliğe geçişin en net görüldüğü yerdir.

Yakındoğu’da, Neolitik Devrim’e basamak oluşturan Epi-paleolitik dönemin izleri görülmektedir. Bu dönem M.Ö. 10.000-9000 yıllarına tarihlendirilir. Bu dönemde, insanların, avcılık ve toplayıcılık ekonomisi devam etmektedir. Kültürün bölgedeki varlığı, burada var olan çok sayıdaki yerleşim alanlarından ele geçen materyaller ışığında anlaşılmıştır.

Bazı araştırmacılar, Yakındoğu’da Neolitik dönemin kökeni ve öncülerinin Natuf Dönem’i ile geliştiğini savunmaktadır. Doğu Akdeniz Epi-Paleolitığının son aşaması olan Natuf kültürü M.Ö. 12.500-11.000/11.000-10.500 yıl öncesine tarihlendirilmiştir ve bu kültür, adını Filistin’deki El Natuf Vadisi yerleşiminden almıştır (Harita VII)⁶⁶⁶. Yaşam biçimine yenilikler getirmeleri açısından önemli bir kültürdür. En önemli yerleşim alanları; Hayonim Mağarası ve Terası, Ain Mallaha, Wadi Hammeh, El-Wad, Kebara, Shukbah’dır.

⁶⁶⁴ Ötümlü 2006, s. 15.

⁶⁶⁵ Yetilmezsoy 2006, s. 196.

⁶⁶⁶ Belfer-Cohen 1991, fig. 1.

Özdoğan, Epi Paleolitik ve erken Seramiksiz Neolitik dönem yerleşimlerinin Doğu Anadolu Toroslar'ın eteğinde yoğunlaştığını belirtmiştir. Ayrıca Yukarı Dicle Bölgesi'nde, Irak çevresindeki Erken Seramiksiz Neolitik Dönem yerleşimi olan Nemrik'te, Levant Bölgesi'nden bağımsız bir buluntu topluluğu, araştırmacılar tarafından bulunmuştur. Burada bulunan buluntu topluluğu ve mimariyle ilgili yapı malzemesindeki çeşitlilik, Nemrik'teki teknolojinin çağdaşlarına göre daha gelişkin olduğunu ortaya çıkartmıştır. Nemrik yerleşimi M.Ö. 10.500-8400 yıllarına tarihlendirilmiştir.

Neolitik Dönem yaşantısını büyük ölçüde etkileyen Natuf ve Nemrik kültürlerinin izlerini Yakınoğu'nun tüm yerleşim yerlerinde görmek mümkündür. Özellikle Levant Bölgesi'nde Abu Hureyra, Mureybet, Jerf el Ahmar (Suriye), Jericho (Filistin), Netiv Hagdud, Nahal Oren, Abu Salem, Abu Madi I ve Anadolu'da Hallan Çemi, Körtik Tepe, Cafer Höyük ve Çayönü Tepesi bu yerleşimlerden birkaçıdır. Özellikle bu izler, mimaride, ölü gömü uygulamalarında, sanatta, yaşam mücadelesindeki her türlü ihtiyacı karşılama alanında (avcılık ve hayvancılık) büyük oranda hissedilir.

Avcı ve toplayıcı yaşam sürdüren gezgin insan toplulukları Paleolitik dönemde, mağaralar ve kaya kovuklarına sığınıyorlar veya bir mevsim geçirmek için elverişli yerler arıyorlar ve bulunca da küçük geçici kamp yerleri kuruyorlardı. Mevsimlik kamp yerlerinde, kazdıkları çukurların üstlerini dallarla kapatarak, yuvarlak küçük kulübeler yapıyorlardı. Özellikle mevsimlik kamp, Natuf döneminde yaygın bir yerleşim biçimiydi. Yarı toprak altı yapılar dairesel ve yamuk planlıydı. Yapılarda malzeme olarak taş, dal, çalı kullanılmıştır. Ancak kerpiç kullanımıyla ilgili bilgilere ulaşamamıştır. Natuf dönemindeki çoğu yerleşim yerlerinde bu yapılar bulunmaktadır (Ain Mallaha, Hayonim, Rosh Zin).

Neolitik dönemle birlikte geçici yerleşim biçimi yerini kısmen kalıcı yerleşim biçimine bırakmıştır. Yerleşmelerde büyüme gözlenmiştir. Erken Neolitik dönemde yapılar yarı toprak altı olup yuvarlak ve yarı dairesel planlıdır. Yapı malzemesi olarak dal, saz, kamış ve üzerinin sıvanması için çamur, kil kullanılmıştır. Bu tür yapılara Netiv Hagdud, Mureybet, Jericho (Filistin), Abu Hureyra, Nahal Oren, Abu Salem, Jerf el Ahmar'da (Suriye); Anadolu'da ise Körtik Tepe, Hallan Çemi ve Çayönü'nde rastlanmıştır.

Geç Neolitik dönemde daha geniş dörtgen planlı yapılar ortaya çıkmıştır. Önceki dönemlerde görülmeyen besin hazırlama ve saklama etkinliklerin artması sonucunda bu dörtgen planlı yapıya ek bölümler getirme gereği ortaya çıkartılmıştır. Ayrıca bu plan şekli temel, köşe bağlantısı, taşıyıcı duvarlar, kapı, çatı, baca gibi mimari öğelerin yapılmasını da zorunlu kılmıştır. Sonraki dönemlerde dörtgen planlı, işlevlerine göre ayrılmış çok odalı yapılar artmıştır. Sonuç olarak mimari, Yakındoğu'da barnaktan konuta dönüşmüştür. Yakındoğu Neolitik Dönem geleneksel mimarinin temelini oluşturmuştur. Ayrıca Neolitik dönem insanları taştan duvarlar yaptıktan sonra, dökme kerpici tuğlaya dönüştürmüşlerdir.

Mimaride bir diğer önemli gelişme, tapınak olarak adlandırılan yapı tipinin öncüleri olarak da bilinen ortak kullanıma yönelik özel bir yapı tipinin ortaya çıkışıdır. Bu yapılar, inanç sisteminin mimariye ve yerleşme düzenine yansıyan en eski örnekleri olarak görülür. En erken örnekleri, Tell Abr, Dja'de al Mughara, Jerf el Ahmar, Mureybet, Nemrik 9 ve Qermez Dere'de bulunan yapılardır ve bunlar tapınakların öncüleri olarak gösterilir. Bu yapılar, yapım teknikleri, iç düzenlemeleri ve plan tipleri gibi özellikleri ile konutlardan farklıdır. Bu tür yapılara Güneydoğu Anadolu'da Hallan Çemi⁶⁶⁷, Çayönü, Nevali Çori, Göbekli Tepe gibi yerleşmeler ile Jerf el Ahmar ve Levant Bölgesi'ndeki bazı yerleşim yerlerinde rastlanır. Anadolu (Çatalhöyük, Höyücek gibi) ve Balkanlar'daki bazı yerleşim yerlerindeki kült yapıları ile konutlar arasında hiçbir ayırım yoktur. Buralardaki yapıların kült amaçlı olarak kullanılıp kullanılmadığı içindeki buluntular veya mimari öğelerle açıklanabilmektedir. Bunlar, insanların hem sosyal açıdan gelişmişliğini, hem de ortak amaçlar adına bir arada hareket ettiklerini gösteren önemli unsurlardır. Nerede yapılması konusunda da yerleşimden yerleşime değişiklik görülür. Bu yapılar, bazı yerleşim yerlerinde merkezde, bazılarında da yerleşimin farklı yerlerinde inşa edilirler. Özellikle Çayönü yerleşiminin erken dönemlerinde, güneydoğu kesimi özel bir öneme sahiptir. Bu alanda, her evrede bir kült binasına rastlanır. Hallan Çemi, Jerf el Ahmar (Suriye), Nevali Çori, Beidha (Ürdün), Magzalia'da da (Irak) kült alanları için özel alanlar ayrılmıştır.

Paleolitik dönemde Yakındoğu kültürlerinde inanç sistemine ilişkin birtakım belirtiler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de ölü gömme geleneğidir. Ölü gömme, ölmüş bireylere olan bağlılığın bir anlatımıdır. Ancak erken dönemlerde ölü gömmeyle ilgili

⁶⁶⁷ Rosenberg 2007, s. 2.

değişik düşünceler ortaya atılmıştır. Bunlardan biri, ölümlerin ipile bağlandıklarıyla ilgili bulunan izlerdir. Bu uygulamanın nedeni, ölümlerin yeniden dirilmesinden korkulduğu için ölümlerin bağlanarak gömüldüğünün düşünülmesidir. Diğeri ise, çıkardığı kokular yüzünden yırtıcı hayvanların insan gruplarını bulmasını sağlayabilecek ölümlerden kurtulma isteğinin olmasıdır. Neolitik dönemde Anadolu (Körtik Tepe, Köşk Höyük, Aşıklı Höyük) ve Yakındoğu'da yerleşim içi hatta yapıların içinde bulunan gömütler görülmüştür. Ancak Kfar Ha Horesh gibi yerleşimlerde bir yerleşim dışı gömü bulunmuştur. Ölümler yapı tabanlarının veya duvar diplerinin altlarında tam ve yarı hocker pozisyonunda bazen tek bazen de toplu olarak gömülmüştür. Ölümlerin yapılarda özel konumlara yerleştirilmesi, ölmüş bireyler ve yaşayan ev halkı arasındaki birlikteliği işaret etmektedir. Bununla da ölümlün, ev halkıyla doğrudan bir bağlantısı olduğu düşünülmektedir. Ölü gömmeye ilgili bir olgu da ölüme mezarında sunulan hediyelerdir. Bu da, bir diğeri dünyanın varlığına inanıldığını gösterir.

Erken Neolitik dönemde önceki dönemlerde görülmeyen bir ölü gömme uygulaması ile karşılaşmıştır. Bu, ölmüş bireyin kafatasının kille veya alçıyla sıvanıp şekillendirilerek yeniden canlandırılması uygulamasıdır. Jeriko, Beisamoun, Nehal Hemar, Ebu Hureyra, Tell Aswad, Tell Ramad, Ain Gazal⁶⁶⁸, Körtik Tepe⁶⁶⁹, Çayönü, Cafer Höyük, Köşk Höyük ve Çatalhöyük gibi Yakındoğu ve Anadolu yerleşim yerlerinde bu ölü gömme uygulaması yapılmıştır. Bu uygulama ile ilgili birçok yorum yapılmasına rağmen o dönemin düşünsel dünyasının açıklanmasıyla ilgili net bilgiler elde edilmemiştir. Özellikle Wright, sıvalı kafatasların dinsel ya da büyüsel içerikli bir kült olabileceğini ileri sürer ve bunları "asil baş" olarak nitelendirir. Ayrıca, sıvalı kafatasının yerleşimin saygın kişilerine uygulandığı görüşündedir. Yakar ve Hershkovitz ise, düşmanı yendikten sonra bu zaferi canlı tutmak için ölen kişinin kafatasının sıvandığı görüşündedir. Bunun yanında özel bir yere bırakılmalarıyla bir ailenin tapınma kültü olabileceğini de belirtirler.

Natuf ve Nemrik kültürlerinde yontma ve sürtme taş endüstrisinde çeşitlilik görülür. Natuf kültüründe kısa, geniş dilgicik, ön kazıyıcılar, taş kalemler, sırtlı yarım ay mikrolitler, trapez dikdörtgenler ve trapez üçgenler; Nemrik kültüründe ise yan kazıyıcılar, dişlemeli parçalar, Khiam uçları, kaz ayakları, saplı uçlar, ön kazıyıcılar, ok uçları yontma taş endüstrisini oluşturur. Özellikle Nemrik ok uçları az sayıda Demirköy,

⁶⁶⁸ Griffin-Grissom-Rollefson 1998, s. 60.

⁶⁶⁹ Özkaya 2004a, s. 105; Özkaya- San 2007, s. 24.

Hallan Çemi ve Göbekli Tepe’de ele geçmiştir. Sürtme taş endüstrisine ilişkin buluntular arasında ise havanlar, ana kayaya oyulan mortarlar, havanelleri, öğütücüler, baltalar, ezgi taşları, çeşitli taş aletler, taş kaplar sayılabilir.

Sürtme taş teknolojisiyle biçimlendirilmiş taş kaplar, çeşitli dönemlerin sosyal, ekonomik ve kültürel yaşantılarını günümüze yansıtan önemli arkeolojik veriler arasında yer alırlar. İşlevsellik açısından biçimsel farklılıklar gösterirler. Malzeme olarak da genelde bölgede bulunan malzemelerden yararlanılır. Bunun yanında bölgede bulunmayan farklı malzemelerden yapılan kaplara da rastlanmıştır. Bu da bölgeler arası ticaretin varlığını gösteren önemli izlerdir. Kapların malzeme, işçilik, biçim ve bezemeleri bakımından benzerleri değişik yerleşim yerlerinde rastlanılmıştır. Anadolu’da Körtik Tepe, Hallan Çemi, Demirköy, Çayönü, Cafer Höyük ve Mezraa Teleilat bu yerleşimlerin başlıcalarıdır⁶⁷⁰. Anadolu dışında da Beidha, Nemrik 9 ve Abu Hureyra’da benzer uygulamalara rastlanmıştır.

Taş kaplar, günlük gereksinimlerde kullanıldıkları gibi, mezarlara ölü armağanı olarak da bırakılmaktaydılar. Özellikle mezara bırakılanlar estetik kaygıyla yapılmış özenli işçilikleri ve bezemeleriyle dikkat çekmektedirler. Günlük kullanılan kaplar ise oldukça yalın ve kaba olarak nitelendirilirler. Mezarlara bütün bırakılan kapların yanı sıra kırılarak bırakılanlarda bulunmaktadır. Taş kapların kırılarak mezarlarda ölünün yanına bırakılması, Anadolu’nun da bulunduğu Yakınoğu yerleşimlerinde Epipaleolitik ve Seramiksiz Neolitik dönemlerinde yaygın bir gelenektir. Ayrıca bu uygulamanın dönemin dini inançlarının ölü gömme ritüelleriyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

Sürtme taş grubunun bir diğer aleti olan havanelleri de, taş kaplar gibi aynı amaca hizmet etmekteydiler. Çeşitli malzemelerden yapılan çoğunlukla zoomorfik biçimli havanelleri, günlük gereksinimlerde kullanıldıkları gibi ritüel anlamda ölü armağanı olarak mezarlara bırakılmışlardır. Özellikle ölü armağanı olarak değerlendirilmiş zoomorfik havanellerinin benzerleri Körtik Tepe, Hallan Çemi, Çayönü ve Nemrik 9 yerleşim yerlerinde vardır. Nemrik 9 ve Körtik Tepe’nin kuş biçimli havanelleri, şaşırtıcı biçimde benzerlikler gösterir. Bu, bölgeler arası bir etkileşimin varlığını yansıtan önemli bir arkeolojik veridir.

⁶⁷⁰ Özkaya 2004b, s. 588; Özkaya-San 2007, s. 29.

Dönemlerin ekonomik, sosyal, kültürel ve dini uygulamalarını gösteren bir diğer arkeolojik veri, figürin ve heykellerdir. Geçmiş toplumların inanç sistemlerinin göstergeleri olarak insan, hayvan ve nesne figürinleri örneklendirilir. İlk sanat objeleri, Natuf dönemiyle ortaya çıkmıştır. Biçimsel olarak çoğunluğu hayvan heykelcikleri oluşturmuştur. Az sayıda insan betimli figürinler de ele geçmiştir. Seramiksiz Neolitik dönemden itibaren insan betimli figürinler yaşama paralel olarak artmıştır ve belirgin biçimde yaşamda daha temel rol oynamıştır. İnsan betimli figürinlerin sayısal çokluğu tarımın ortaya çıkışı ve gelişimi ile doğrudan bağlantılı olduğu bilinmektedir.

Soyut düşünceler oldukça ileri yapım tekniğiyle yapılmış figürin ve heykellerle ifade edilir. Bunun en belirgin özelliği de geç dönemlerde ortaya çıkan "Ana Tanrıça" inancından çok farklı bir inanç olan "Baba Tanrı" inancının varlığını gösteren buluntulardır. Ve bunlar erken dönemin düşünsel yaşantısını göstermektedir. M.Ö. 9. binlerde henüz tarımsal üretime geçiş aşaması yaşandığından, Ana Tanrıça inancını yansıtan buluntular yaygın değildir. Daha çok doğumun ve yaşamın eril gücünü simgeleyen İthyphallic⁶⁷¹ tanrı buluntular ve birbirinden bağımsız phallus kabartmaları başat ve yaygındır. Göbekli Tepe'deki 40.5 cm'lik abartılı phalluslu figürin, "Baba Tanrı" inancını gösteren önemli buluntular arasındadır. Benzer örnekler Nevali Çori ve Mezraa Teleilat'ta da bulunmaktadır. Erkek egemen toplumu yansıtan figürinlerin yanında, az sayıda kadın figürinleri de ele geçmiştir. Yakınoğu'da, Ain Gazal (Ürdün), Mureybet; Anadolu'da Köşk Höyük, Cafer Höyük, Çayönü, Çatalhöyük kadın figürinlerin olduğu yerlerdir. Seramikli Neolitik döneme gelindiğinde önceki dönemlerden farklı bir gelişme yaşanmıştır. Tarımsal üretimin önemi ile beraber bitki bereketini ve insan neslinin devamı olarak da doğurganlığı simgeleyen kadın figürinlerinde artma, erkek figürinlerinde belirgin bir azalma görülmüştür. Ancak bu dönemde, erkek figürinler, ekonomiye yansımaları olan hayvanların efendisi ya da Ana Tanrıça'ya bereket veren phalluslar olarak yardımcı anlamlarıyla betimlenirler⁶⁷². En eski kadın figürinleri şişman, tahtta oturan, otoriter kadın heykelcikleri olarak bilinir. Bunlar da çekik gözlü, düz burunlu, ağzı olmayan ve birbirine benzeyen heykelciklerdir. Neolitik Dönem'den sonra kadın heykelcikleri ince belli, geniş kalçalı, daha zayıf görümlü olarak üretilmişlerdir. Tunç çağında ise figürin ve idol⁶⁷³ formları vardır.

⁶⁷¹ Erkeklik organı.

⁶⁷² Dökü 2002, s. 10.

⁶⁷³ Yassı, soyut, kafa, boyun, omuz çıkıntısı ve gövdeden oluşan ana tanrıça formu.

Figürinlerde kırılmalar göze çarpmaktadır. İnsan figürinlerinin başlarının kırık olarak ele geçmesi, ölümle ilgili bir büyüün ritüeli olarak görülür. Ancak yapılardan küçük kırıklar halinde diğer figürün parçalarıyla birlikte bulunması, daha çok günlük yaşam sırasında nazarlık gibi sıkça kullanılmış olmalarına bağlanmaktadır. Bunların Seramiksiz Neolitik dönemdeki kafatası kültürüyle bağlantılı olarak özel bir birime bırakıldıkları düşünülmektedir⁶⁷⁴. Hayvan figürinlerinde görülen kırılmalarda, benzer biçimde büyü amacı taşımaktadır. Bu objeler olasılıkla av ritüelinde öldürülen veya yaralanan avı temsil etmişlerdir. Her dönemde hayvan figürlü betimler yoğun olarak görülmekte olup, genellikle bu figürinlerin bereket ve av büyüü için yapıldıkları varsayılmıştır.

Neolitik dönemin bezeme ikonografisi çok sayıda değişik hayvan ve geometrik betimleri kapsar. Yerleşimlerde görülen ortak bezemeler, dini inancın varlığının simgesel etkileşimleri olarak düşünülmektedirler. Özellikle kuş ya da yılan bezemesi bu dönemde görülen ortak bezemeler arasındadır. Phallus biçimindeki kuşlar, doğum ve bereketle ilintiliyken; Melaart'ın akbaba olarak yorumladığı kuş figürleri, ölüm ve yeniden doğumla bağlantılı bulunmuştur⁶⁷⁵. Yılan ise, kötülükleri uzaklaştırılan bir büyü aracı olmasının yanında, bereketin, penisin, gücün ve ölümün sembolü olarak gösterilir. Bu da, yılan ve kuş motifinin, Neolitik Dönem kültürlerinde aynı amaca hizmet ettiğini, belki de aynı anlamı taşıdıklarını düşündürmektedir⁶⁷⁶. Yeraltının ve gökyüzünün temsilcileri olduğu düşünülen yılan ve kuş sembollerinin inançsal kökenleri, Natuf ve Seramiksiz Neolitik A dönemlerine kadar gitmektedirler. Dönemin dini inanış biçimlerini yansıtan bezemelerden biri olan yılan betimi Hallan Çemi, Körtik Tepe, Jerf el Ahmar, Tell Qaramel, Nemrik 9 gibi Seramiksiz Neolitik A yerleşimlerinde; bir diğeri olan kuş bezemesi de Nevali Çori, Çatalhöyük, Göbekli Tepe, Körtik Tepe ve Nemrik yerleşimlerinde ele geçen değişik türlerdeki buluntularda ve duvar resimlerinde kendini gösterir.

Neolitik Dönem, bütün yenilikleri ile insan düşün biçimini ve yaşantısını yeniden biçimlendirmiştir. Özellikle Epipaleolitiğin en önemli ve son kültürü olan Natuf ve Seramiksiz Neolitik A'nın ilk yerleşimlerinden olan Nemrik kültürünün bu biçimlendirme de katkıları yadsınmaz.

⁶⁷⁴ Sümer 2007, s. 260.

⁶⁷⁵ Dökü 2002, s. 9.

⁶⁷⁶ Sümer 2007, s. 356.

KAYNAKÇA

- Anati 2003,** E. Anati, "The Prehistory of the Holy Land", *History of Israel and the Holy Land*, (ed. M. Avi-Yonah, S.Peres), Çin, 2003, 9-36.
- Akkermans-Schwartz 2003,** P.M.M.G. Akkermans; Glenn M. Schwartz, *The archaeology of Syria: from complex hunter-gatherers to early urban Societies (ca. 16.000-300 BC.)*, Cambridge. 2003, 467.
- Aslan 2006,** T. Aslan, *Öküzini Mağarası Epi-Paleolitik Süs Objeleri*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2006.
- Asouti 2006,** E. Asouti, *Beyond the Pre-Pottery Neolithic B interaction sphere*, J World Prehist. 2006, 20: 87-126.
- Aytek 2008,** Ö. Aytek, *Mezraa-Teleilat Kazısı Bulguları Işığında; Güneydoğu Anadolu Ve Kuzey Suriye İlk Çanak Çömlekli Neolitik Dönem Bitkisel Katkılı Çanak Çömlek Sorunu*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi), İstanbul, 2008.
- Bard 2007,** D. Bard, "Pınarbaşı: Orta Anadolu'da Epi-Paleolitik Konak Yerinden Yerleşik Köy Yaşamına", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Neolitik Dönem, Yeni Kazılar ve Yeni Bulgular*, (Ed. M.Özdoğan, N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, 285-311.

- Bar-Yosef 1998a,** O.Bar-Yosef, "The Natufian Culture In The Levant, Threshold To The Origins Of Agriculture", *Evolutionary Anthropology*, vol. 1998, 159-177.
- Bar-Yosef 1998b,** O.Bar Yosef, "Earliest Food Producers-Pre Pottery Neolithic (8000-5500)", *The Archaeology of society In The Holy Land*, (Ed. Thomas E. Levy), Newyork, 1998, 190-205.
- Bar-Yosef 2002,** O, Bar Yosef, "Natufian: A Complex Society of foragers", *Beyond foraging and collecting: Evolutionary change in hunter-gatherer settlement systems*, (Ed. B. Fitzhugh, J. Habu), Newyork, 2002, 91-149.
- Baskıcı 1998,** M.M. Baskıcı, "Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt 53. 1998, 73-94.
- Belfer-Cohen 1988,** A. Belfer-Cohen, "The Natufian Graveyard in Hayonim Cave", *Paléorient, Année*. 1988, 297-308.
- Belfer-Cohen 1991,** A. Belfer-Cohen, "The Natufian in the Levant", *Annual Review of Anthropology*, 1991, 167-186.
- Cauvin 2000,** J.Cauvin, *The Birth of the Gods and the origins of Agriculture*, (Ed. T. Watkins), Cambridge, 2000.
- Cauvin-Aurenche 1986,** J. Cauvin- O. Aurenche, "Les Folles 1985, a Cafer Höyük", *Kazı Sonuçları Toplantısı/I*. 1986, 89-49.

- Cauvin-Aurenche-Cauvin-Atlı 1999,** J. Cauvin- O. Aurenche- M.C. Cauvin, "Pre-Pottery Site of Cafer Höyük", *The Cradle of civilization, New Discoveries*, (Ed. M.Özdoğan, N. Başgelen), İstanbul, 1999, 87-103.
- Cauvin-Aurenche-Cauvin-Atlı 2007,** J. Cauvin- O. Aurenche- M.C. Cauvin- N.B. Atlı, " Cafer Höyük: Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Ait Bir Yerleşme ", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Neolitik Dönem, Yeni Kazılar ve Yeni Bulgular*, (Ed. M.Özdoğan, N. Başgelen), İstanbul,2007, 99-114.
- Childe 1993,** G.Childe, "*Tarihte Neler Oldu*", İstanbul, 1993.
- Çelik 2007,** B. Çelik, "Şanlıurfa Yeni Mahalle-Balıköl Höyüğü", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Neolitik Dönem, Yeni Kazılar ve Yeni Bulgular* , (Ed. M.Özdoğan, N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, 165-178.
- Dökü 2002,** F.Eray Dökü, *Anadolu'da Eril Bereket, Koruyucu Kültler, ve Tanrılar: Phallic Sembol ve Ritüeller*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Antalya, 2002.
- Edwards 1991,** Phillip C. Edwards, "Wadi Hammeh 27: An Early Natufian Site at Pella, Jordan". *The Natufian Culture in the Levant*, (Ed. O. Bar-Yosef-F.R. Valla), Research Projects. 1991, 123-148.

- Erdem 2006,** D.Erdem, *Social Differentiation in Çayönü and Abu Hureyra Through Burial Customs and Skeletal Biology*, (Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara, 2006.
- Esin-Harmankaya 2007,** U. Esin – S.Harmankaya, "Aşıklı Höyük" , *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Neolitik Dönem, Yeni Kazılar ve Yeni Bulgular* , (Ed. M.Özdoğan, N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, 255-272.
- Griffin-Grissom-Rollefson 1998,** P.S. Griffin; C.A. Grissom; G.O. Rollefson, "Three late eighth millennium plastered faces from 'Ain Ghazal, Jordan", *Paléorient, Année* . 1998, 59-70
- Grosman-Munro-Belfer-Cohen 2008,** L. Grosman; N.D. Munro; A. Belfer-Cohen, *A 12,000-year-old shaman burial from the southern Levant (Israel)*, Proceedings of the National Academy of Sciences, 2008.
- Goring-Morris 2000,** N.Goring-Morris, "Fundamental Issues in Archaeology, Life in Neolithic Farming Communities, Social Organization, Identity and differentiation", *The Quick and the dead, The Social Context of Aceramic Neolithic Mortuary Practices as seen from Kfar Hahoresht*, (Ed.Ian Kuijt), Newyork, 2000, 103
- Hauptmann 1999,** H. Hauptmann, "The Urfa Region", *The Cradle of civilization, New Discoveries*, (Ed. M.Özdoğan, N. Başgelen), İstanbul, 1999, 65-86.

- Hauptmann 2007,** H. Hauptmann, " Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış ", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Neolitik Dönem, Yeni Kazılar ve Yeni Bulgular*, (Ed. M.Özdoğan, N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, 131-164.
- Hodder 2007,** I. Hodder, "Çatalhöyük: Yeni Çalışmalar", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Neolitik Dönem, Yeni Kazılar ve Yeni Bulgular*, (Ed. M.Özdoğan, N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, 313-329.
- Karul-Ayhan-Özdoğan 1999,** N. Karul- A. Ayhan- M.Özdoğan,"1999 yılı Mezraa – Teleilat Kazısı", *İhsu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi*, (Ed. N. Tuna), 1999, 162-182.
- Karul 2008,** N. Karul, "Kerpiçten Tarih", *Atlas*, Mayıs 2008, sayı 182.
- Kirkbride 1966,** D. Kirkbride, "Five Seasons at the Prepottery B Neolithic Village of Beidha", *Palestine Exploration Quaterly*, 8, 1966, 32-44.
- Kleiner 2008,** F. S. Kleiner, *Gardner's Art Through the Ages: A. Global History*, Cengage Learning, 2008: 1088.
- Kozlowski 1989,** S.K. Kozlowski, "Nemrik 9, A PPN Neolithic site in Northern Iraq", *paléorient*, 15/1, 1989, 25-31
- Kozlowski 1997,** S.K. Kozlowski, "The Gods From Nemrik", *Warsaw, Al-Rafidan*, vol. XVIII, 1997.

- Kozłowski-Szymczak 1989,** S.K. Kozłowski; K. Szymczak, "Flint Industry from house 1/1A/1B at the PPN site in Nemrik 9, Northern Iraq", *paléorient*, 15/1, 1989, 32-42
- Kozłowski- Kempisty 1990,** S.K. Kozłowski; A.Kempisty, "Architecture of the Pre-Pottery Neolithic Settlement in Nemrik, Iraq", *World Archaeology*, 1990, 348-362.
- Kozłowski-Kempisty 1990,** S.K. Kozłowski; A.Kempisty "Objects of Art", *In Nemrik 9: Pre-Pottery Neolithic Site in Iraq*, (Ed S.K. Kozłowski), Varşova, 1990, 155-162.
- Kuijt 2002,** I.Kuijt, "Pre-Pottery Neolithic A and Late Natufian at Iraq ed-Dubb, Jordan", *Journal of Field Archaeology*, Boston, 2002, 291 -308.
- Le Dosseur 2003,** Gaëlle Le Dosseur, " Bone Objects in the Southern Levant from the Thirteenth to the Fourth Millennia ", *Bulletin du Centre de recherche français de Jérusalem*, 2003.
- Le Dosseur 2008,** Gaëlle Le Dosseur, "Migrations and Intercultural Relations in the Levant during PPNB", *Troisièmes Rencontres Doctorales du CRFJ*, 2008.
- Le Mort 2007,** Françoise Le Mort, "Développements récents dans l'étude des premières populations néolithiques du Proche-Orient ", *Bulletin du Centre de recherche français de Jérusalem*, 2007.

- Lieberman,Bar-Yosef 1994,** D.E.Lieberman-O. Bar-Yosef, "On Sedentism and Cereal Gathering in the Natufian Author(s)", *Current Anthropology*, 1994.
- Maisels 1999,** C.K.Maisels, *Uygarlığın Doğuşu: Yakındoğu'da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma, Kentlere ve Devlete Geçiş*, (çev. Alaeddin Şenel), Ankara, 1999.
- Maisels 2001,** C.K.Maisels, *Early civilizations of the old world: the formative histories of Egypt, the Levant, Mesopotamia, India and China*, 2001, 479.
- Mazurowski 1989,** R.F. Mazurowski, "Ground Stone Industry", S.K. Kozłowski (ed.), *Nemrik 9, Prepottery Neolithic Site in Iraq*, 1989, 105-109.
- Mazurowski 1990,** R.F. Mazurowski, *Stone Vessels, Nemrik 9:Pre Pottery Neolithic Site in Iraq*, Warsaw, 1990, 141-144.
- Melaart 2003,** J. Melaart, *Çatalhöyük, Anadolu'da Bir Neolitik Kent*, (çev. G. Bilge Yazıcıoğlu), İstanbul 2003.
- Mithen 2004,** S.J. Mithen, "From Ohalo to Çatalhöyük: The Development of Religiosity during the Early Prehistory of Western Asia, 20.000-7000 BC" *Theorizing Religions Past: Archaeology, History and Cognition (Cognitive Science of Religion Series)*, (Ed. H. Whitehouse-L.H. Martin), Kaliforniya. 2004, 17-44.

- Mithen 2006,** S.J. Mithen, *After the Ice: Global Human History 20.000-5000 BC*, Harward, 2006, 622.
- Molleson 2006,** T. Molleson, "Hunters of Nemrik", *Studies in Historical Anthropology*, Londra , 2006, 5-18.
- Moore 1975,** A. Moore, " The Excavations at Tell Abu Hureyra", *Annals Archeologies Arabes Syrienne*, 1975, 115-127.
- Moorey 1999,** P.R. S. Moorey, *Ancient mesopotamian materials and industries: The archaeological evidence*, Oxford, 1999.
- Nissen 1990,** Hans. J. Nissen, *Early History of the Ancient Near East, 9000-2000 B.C.*, (Translated E. Lutzeier-K. J. Northcott, Şikago, 1990, 224.
- Ötümlü 2006,** A. Ötümlü, *Tarihten Günümüze Kadar Bereketli Hilal'de Sosyo Ekonomik Yapı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2006.
- Özdoğan1999a,** M. Özdoğan, "Çayönü", *Neolithic in Turkey*, (Ed. M. Özdoğan), 1999, 210-220.
- Özdoğan1999b,** A.E. Özdoğan, "Çayönü", *The Cradle of civilization, New Discoveries*, (Ed. M.Özdoğan, N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999, 35-63.

- Özdoğan 2007a,** A.E. Özdoğan, "Çayönü", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Neolitik Dönem, Yeni Kazılar ve Yeni Bulgular*, (Ed. M.Özdoğan, N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, 57-97.
- Özdoğan 2007b** M.Özdoğan, "Bazı Genellemeler-Öngörüler", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Neolitik Dönem, Yeni Kazılar ve Yeni Bulgular*, (Ed. M.Özdoğan, N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, 441-458.
- Özdoğan 2007c,** M. Özdoğan, " Mezraa Teleilat ", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Neolitik Dönem, Yeni Kazılar ve Yeni Bulgular*, (Ed. M.Özdoğan, N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, 189-201.
- Özkaya 2004a,** V.Özkaya, "2002 Yılı Körtik Tepe Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı, XXV*, (2004), 103-116.
- Özkaya 2004b,** V.Özkaya, "Körtik Tepe: An Early Prepottery Neolithic Site in The Upper Tigris Valley", *Anadolu'da Doğdu. Festschrift für Fahri Işık*, 60. Geburgstad (2004), 585-599.
- Özkaya 2007,** V.Özkaya, "Körtik Tepe 2005 Yılı Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı XXVIII. I* (2007), 29-50.
- Özkaya-San 2003,** V. Özkaya-O.San, "Körtik Tepe 2001 Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı XXIV.2* (2003), 423-436.

- Özkaya-San 2007,** V. Özkaya - O.San, " Körtik Tepe Bulgular Işığında Kültürel Doku Üzerine İlk Gözlemler ", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Neolitik Dönem, Yeni Kazılar ve Yeni Bulgular* , (Ed. M.Özdoğan, N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, 21-36.
- Öztan 2007,** A. Öztan, " Köşk Höyük: Bor Ovası'nda Bir Neolitik Yerleşim " *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Neolitik Dönem, Yeni Kazılar ve Yeni Bulgular*, (Ed. M.Özdoğan, N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, 223-235.
- Özyarkent 2007,** H. Özyarkent, *Yakındoğu'da Yerleşik Yaşamın Başlangıcı ile ilgili Kuramlar ve Bunları Alan Çalışmalarını Yönlendirici Etkileri V.G. Childe ve R.J. Braidwood'un Görüşleri ve Arkeolojik Çalışmalara Etkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2007.
- Pedersen 1995,** C. H. Pedersen, *Natufian chipped lithic assemblage: from Suneakh near Petra, southern Jordan*, Tusculanum, 1995, 100.
- Peterson 2002,** J. Peterson, *Sexual Revolutions: Gender and Labor at the Dawn of Agriculture*, Altamira, 2002.
- Rollefson 1983,** G.O. Rollefson, "Ritual and Ceremony at Neolithic Ain Ghazal (Jordan)", *paléorient, Année 1983*, Volume 9/2, 29-38.

- Rollefson 1986,** G.O. Rollefson, "Neolithic Ain Ghazal (Jordan): Ritual and Ceremony II", *Année* .1986, 45-52.
- Rosen 2007,** A.M. Rosen, *Civilizing climate: social responses to climate in the ancient near East*, Altamira, 2007.
- Rosenberg-Davis 1992,** M.Rosenberg-M.K. Davis, "Hallan Çemi Tepesi: An Early Aceramic Neolithic Site in Eastern Anatolia. Some Preliminary observations concerning material culture", *Anatolica XVIII*, (1992), 1-18.
- Rosenberg-Peasnell 1998,** M.Rosenberg-B.L. Peasnell, "A Report on Sounding at Demirköy Höyük: An Aceramic Neolithic Site in Eastern Anatolia", *XXIV*, (1998), 195-207.
- Rosenberg 2007a,** M.Rosenberg, "Hallan Çemi", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Neolitik Dönem, Yeni Kazılar ve Yeni Bulgular*, (Ed. M.Özdoğan, N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, 1-11.
- Rosenberg 2007b,** M.Rosenberg, "Demirköy", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Neolitik Dönem, Yeni Kazılar ve Yeni Bulgular*, (Ed. M.Özdoğan, N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, 13-19.
- Schmandt-Besserat 1998,** D. Schmandt-Besserat, *A Stone Metaphor of Creation*, Department of Art, Texas -1998, 109-117.

- Schmidt 2007,** K. Schmidt, " Göbekli Tepe ", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Neolitik Dönem, Yeni Kazılar ve Yeni Bulgular*, (Ed. M.Özdoğan, N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, 115-129.
- Stephen 1998,** T. Stephen, *Social Biology Topics, The Origins of Humankind*, Cambridge, 1998.
- Stordeur-Abbès 2002,** D. Stordeur-F. Abbès, "Du PPNA au PPNB: mise en lumière d'une phase de transition à Jerf el Ahmar (Syrie)", *Bulletin de la Société préhistorique française, Année* (2002), 563-595.
- Strouhal 1973,** E. Strouhal, "Five Plastered Skulls from Pre-Pottery Neolithic B Jericho", *Anthropological Study, Paléorient* (1973), 231-247.
- Sümer 2007,** G.Sümer, *Anadolu'da Neolitik Dönem'de Tanrı ve Tanrıça*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir, 2007.
- Şahan 1998,** M. Şahan, *Tarih öncesinden Friglere kadar Anadolu'da kadın konulu heykeller*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Denizli, 1998.
- Tubb 1998,** J.N. Tubb, *Peoples of the past: Canaanites*, Oklahoma, 1998.

- Ülger 2007,** S.Ülger *Yakındoğu İlk Neolitik Kültürlerinde Yapı kültü ve Yapıların Gömülme Sorunu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2007.
- Watkins-Baird-Betts 1989,** T.Watkins, D.Baird, A.Betts, "Qermez Dere and The Early Aceramic Neolithic of North Iraq", *Paleorient* 15/1, (1989), 19-23.
- Valla 1998,** F. Valla, "The First Settled Societies- Natufian (12.500-10.200 Bp)", *The Archaeology of society In The Holy Land*, (Ed. T.E. Levy), Leicester, 1998, 170-189.
- Yazar 2008,** M.Yazar, *Anadolu'da Neolitik Dönem Sanatı ve Merkezleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2008.
- Yetilmezsoy 2006,** D.B.Yetilmezsoy, *Tarihöncesi Figürinlerin Yorumlanmasında Düşünsel ve Kuramsal Yaklaşımlar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2006

LEVHALAR LİSTESİ

- Levha Ia** Büyük taş kule, Jericho, Ürdün.
(Nissen 1990, fig. 10.)
- Levha Ib** Erken Neolitik duvar ve kule, Jericho, Ürdün.
(Nissen 1990, fig. 11.)
- Levha Ic** Büyük taş kule, Jericho, Ürdün.
(Tubb 1998, fig. 3.)
- Levha IIa** Izgara planlı Yapılar, Çayönü.
(Özdoğan 2007a, fig. 12.)
- Levha IIb** Izgara planlı Yapılar Evresine ait yapıların üst üste inşası, Çayönü.
(Ülger 2007, şek. 45.)
- Levha IIIa** Kanallı Yapılar Evresi. Dİ ve çevresindeki atölyeler, altta ters ızgara planlı yapı. DP. Çayönü.
(Özdoğan 2007a, fig. 20.)
- Levha IIIb** Hücre Planlı Yapılar Evresi, CA yapısı. Çayönü.
(Ülger 2007, şek. 47.)
- Levha IV** Jerf el Ahmar'da (Suriye) bulunan çeşitli motifli taşlar.
1-2 yivli taşlar (yırtıcı kuş, boynuzlu dört ayaklı hayvan, yılan biçimli çizgiler...); 3-4 çift kenarlı küçük plakalar (3a- küçük baykuş, böcek; 3b- geniş bir alanı kaplayan geometrik bezekler; 4a- düz çizgi ya da yılan şekilleri, diğer çeşitli işaretler; 4b- yılan biçimli grid motifler).
(Cauvin 2000, fig.19.)

- Levha Va** Sembolik motifli duvar resimleri. Çatalhöyük, Konya.
(Yazar 2008, şek. 5-38e.)
- Levha Vb** Sembolik motifli duvar resimleri. Çatalhöyük, Konya.
(Yazar 2008, şek. 5-38f.)
- Levha VI** Mureybet III, Cafer Höyük ve Sheikh Hasandan sembolik motifli objeler: 1- cilalı değnek (Mureybet); 2-3-6- yivli taşlar(Mureybet; Sheikh Hasan; Cafer Höyük PPNB) .
(Cauvin 2000, fig 20.)
- Levha VII** Mureybet III, Cafer Höyük ve Sheikh Hasandan ele geçen geometrik desenli objeler.
1-Renkli mermerden küresel biçimli taş (PPNB- Cafer Höyük); 2- Kireçtaşı küre üzerinde ortadan oyuk çizgi ile bölünmüş iki yarım parça (Mureybet); 3- Merkezden itibaren dört taraftan bölünmüş kireçtaşı küre (Bibylos, M.Ö. 7.bin yıl) ; 4- Damarlı taştan koni biçimli nesne (PPNB Cafer Höyük); 5-Chevron bezekli obje (Sheikh Hasan, Mureybet dönemi).
(Cauvin 2000, fig. 44.)
- Levha VIII** Göbekli Tepe Kutsal Alanı (D Yapısı)
(Schmidt 2007, fig.24.)
- Levha IXa** Kille sıvanmış heykeller. Ain Ghazal, Ürdün.
(Maisels 2001, fig. 3-10.)
- Levha IXb** Kille sıvanmış heykel profili. Ain Ghazal, Ürdün.
(Kleiner 2008, fig 1.)
- Levha IXc** Kille sıvanmış heykeller. Uzun boylu olan 90 cm'dir.
(Tubb 1998, fig.5.)

- Levha X** Kafataslı yapı hücreleri. Çayönü, Diyarbakır.
(Erdem 2006, fig. 33.)
- Levha XIa** Akbaba ve ölü insanların betimlendiği duvar resmi. Çatalhöyük.
(Yazar 2008, şek. 5-44.)
- Levha XIb** Akbaba ve ölü insan betimli duvar resmi. Çatalhöyük.
(Yazar 2008, şek. 5-43.)
- Levha XIIa** Sıvalı Kafatası. Kfar Hahores.
(Goring-Morris 2000, fig. 3.)
- Levha XIIb** Bitumenle dekore edilmiş insan kafatası, Nahal Hemar.
(Cauvin 2000, lev. VII-13.)
- Levha XIIc** Gözlerine deniz kabuğu yerleştirilmiş sıvalı kafatası. PPNA.
Jericho, Filistin.
(Ülger 2007, şek. 2.)
- Levha XIIId** Sıvalı insan kafatası, Jericho, Filistin.
(Cauvin 2000, lev. VI.)
- Levha XIIIa** Er Ram Maskesi. İsrail.
(Ülger 2007, şek. 4.)
- Levha XIIIb** Taş maske. Hebron, İsrail.
(Cauvin 2000, lev. VII-14.)
- Levha XIIIc** Taş Maske. Nehal Hemar, İsrail.
(Cauvin 2000, lev. VII-15.)
- Levha XIVa** Erkek figürini. Cafer Höyük, Malatya.
(Sümer 2007, no: 207.)

- Levha XIVb** Erkek figürini. Göbekli Tepe. Ş.Urfa.
(Sümer 2007, no: 233.)
- Levha XIVc** Erkek figürini. Göbekli Tepe. Ş.Urfa.
(Sümer 2007, no: 233.)
- Levha XIVd** Erkek figürinleri. Mezra Teleilat, Ş.Urfa.
(Sümer 2007, no: 219-227.)
- Levha XV** Urfa heykeli.
(Çelik 2007, fig. 4.)
- Levha XVIa** Kadın figürini. Ain Ghazal, Ürdün.
(Schmandt-Besserat 1998, fig. 1.)
- Levha XVIb** Oturan Tanrıça figürini, Köşk Höyük, Niğde.
(Sümer 2007, no: 74.)
- Levha XVIc** Kadın figürini, Cafer Höyük, Malatya.
(Cauvin-Aurenche-Cauvin-Atlı 1999, fig.26.)
- Levha XVIId** Kadın figürini, Çayönü, Diyarbakır.
(Özdoğan1999b, fig. 74.)
- Levha XVIIa** Ana Tanrıça figürini çizimi, Çatalhöyük.
(Yazar 2008, şek.5-19.)
- Levha XVIIb** Ana Tanrıça figürini, Çatalhöyük.
(Sümer 2007, no: 1.)
- Levha XVIIc** Kadın figürinleri. Mureybet.
(Akkermans-Schwartz 2003, fig. 3-17.)

- Levha XVIIIa** Köşk Höyük figürini, Niğde.
(Yazar 2008, şek. 5-60.)
- Levha XVIIIb** Hacılar figürini. Burdur.
(Yazar 2008, şek. 4-43b.)
- Levha XVIIIc** Kuruçay figürini. Burdur.
(Yazar 2008, şek. 4-30.)
- Levha XVIIId** Çatalhöyük figürini. Konya.
(Yazar 2008, şek. 5-21.)
- Levha XIXa** Büyük baş hayvan figürinleri. Ain Ghazal, Ürdün.
(Yetilmezsoy 2006, şek. 2-16.)
- Levha XIXb** Kil ve taştan yapılmış hayvan figürinleri. Çayönü, Diyarbakır.
(Özdoğan 2007a, fig. 79-80.)
- Levha XIXc** Arkasına buğday tanesi yerleştirilmiş kadın figürini. Çatalhöyük.
(Sümer 2007, no: 25.)
- Levha XX** Hacı Firuz Tepe figürinleri, İran.
(Yetilmezsoy 2006, şek. 2.5.)
- Levha XXI** Kafası koparılmış kadın figürini. Ain Ghazal, Ürdün.
(Yetilmezsoy 2006, şek. 4.21.)
- Levha XXIIa** İnsan kafasındaki yılan kabartması. Nevali Çori.
(Sümer 2007, no: 240.)

- Levha XXIIIb** İnsan kafasındaki yılan kabartması çizimi. Nevali Çori.
(Stordeur-Abbès 2002, fig.16-4.)
- Levha XXIIIc** Bezemeli Stel, A Yapısı, Göbekli Tepe.
(Yazar 2008, şek. 6-6a.)
- Levha XXIIId** Taş Levha. Göbekli Tepe.
(Schmidt 2007, fig. 12.)
- Levha XXIIIa** Akrep, kuş ve yılanlarla bezeli taş kap parçası. Körtik Tepe.
(Özkaya-San 2007, fig. 18.)
- Levha XXIIIb** İnsan-kuş karışımı heykel. Nevali Çori.
(Hauptmann 2007, fig. 14 a-b.)
- Levha XXIIIc** Domuz heykeli. Göbekli Tepe.
(Schmidt 2007, fig. 14.)
- Levha XXIV** Kil ev modeli. Çayönü.
(Özdoğan 2007a, fig. 47.)
- Levha XXV** Ev modeli. Jericho, Filistin.
(Ülger 2007, şek. 13.)
- Levha XXVIa** Sal Taşlı Yapı Tabanı. Çayönü
(Özdoğan 2007a, fig. 18.)
- Levha XXVIb** Terazzo Yapı Tabanı. Çayönü
(Özdoğan 2007a, fig. 49.)
- Levha XXVIIa-b** Kült Bina. Nevali Çori
(Ülger 2007, şek. 67-68.)

- Levha XXVIIIc** Kült Bina çizimi, Jerf El Ahmar, Suriye.
(Ülger 2007, şek.71.)
- Levha XXVIId** Kült Bina, Jerf El Ahmar, Suriye.
(Stordeur-Abbès 2002, fig.7.)
- Levha XXVIIIa** Plaza Dikili Taş. Çayönü.
(Ülger 2007, şek. 51.)
- Levha XXVIIIb** Plaza Dikili Taş kesiti, Çayönü.
(Ülger 2007, şek. 52.)
- Levha XXVIIIc** EA 100 Kült Binasındaki taş Steller, Jerf El Ahmar, Suriye.
(Stordeur-Abbès 2002, fig. 17-4.)
- Levha XXVIId** EA 100 Kült Binasındaki taş Steller, Jerf El Ahmar, Suriye.
(Stordeur-Abbès 2002, fig. 7-5.)
- Levha XXIXa** Keçi betimli havaneli. Hallançemi, Batman.
(Stordeur-Abbès 2002, fig.16-5.)
- Levha XXIXb** Keçi betimli havaneli. Hallançemi, Batman.
(Rosenberg 2007a, fig. 15 a.)
- Levha XXXa** Yapı içinde bulunan büyükbaş hayvan boynuzu, Hallan Çemi.
(Rosenberg 2007a, fig. 11.)
- Levha XXXb** Yapı içinde bulunan hayvan boynuzu, Jerf El Ahmar, Suriye.
(Stordeur-Abbès 2002, fig.18.)

- Levha XXXc** Yapı duvarlarında yer alan boğa kafası kabartmaları. Çatalhöyük.
(Yazar 2008, şek. 5-1a.)
- Levha XXXIa** Yarı dairesel ev planı. Ain Mallaha, İsrail.
(Peterson 2002, fig. 2-1.)
- Levha XXXIb** Yarı dairesel ev. Ain Mallaha, İsrail.
(Valla 1998, fig.5.)
- Levha XXXIc** Yarı dairesel ev. Ain Mallaha, İsrail.
(Valla 1998, lev. 1.1.)
- Levha XXXII** Hayonim Mağarası gömüt pozisyonları, Mezar 7, H.9 (kadın) ve sol yanında H.11 (Erkek) yarı hocker pozisyonundadırlar; H.13(çocuk) bükülmüş pozisyonda. İsrail.
(Belfer-Cohen 1988, fig. 2.)
- Levha XXXIII** Dekorasyon eşyalarıyla gömülen gömüt. Hayonim Mağarası.
(Belfer-Cohen 1988, fig. 4.)
- Levha XXXIVa** İnsan ve köpek gömüsü, Ain Mallaha.
(Valla 1998, lev. 2-1.)
- Levha XXXIVb** İnsan ve köpek gömüsü, Ain Mallaha.
(Valla 1998, lev. 2-2.)
- Levha XXXVa-b** Dekorasyonlu kafatası. Erken Natuf Dönemi. El Wad, İsrail.
(Bar-Yosef, 1998, fig. 5.)
- Levha XXXVI** Şaman Mezarı. Hilazon Tachtit, İsrail.
(Grosman, Munro, Belfer-Cohen, 2008, fig. 4.)

- Levha XXXVIIa** Erken Natuf Aletleri
(Erdem 2006, fig. 5-1.)
- Levha XXXVIIb** Ge Natuf Aletleri.
(Erdem 2006, fig. 5-2.)
- Levha XXXVIIIa** Geyik boynuzundan yapılmış kabza.
(Tomkins 1998, fig. 12.2.)
- Levha XXXVIIIb** Wadi Hammeh 27 buluntuları.
(Edwards 1991, fig. 9.)
- Levha XXXVIIIc** Orak, Wadi Hammeh 27.
(Edwards 1991, fig. 6.)
- Levha XXXIXa** Kemik Aletler.
(Peterson 2002, fig. 2-4.)
- Levha XXXIXb** Kemik Aletler.
(Dosseur 2003, lev. II.)
- Levha XLa** Dekoratif orak kabzası, El Wad.
(Anati 2003, fig. 6.)
- Levha XLb** Plaka. Wadi Hammeh 27.
(Edwards 1991, fig. 3.)

- Levha XLIIb** Natuf yerleşimlerinde ele geçen objeler.
1-Dekoratif orak kabzası (Kebara); 2-Kireçtaşından insan başı (El Wad); 3 ve 4- Şematik insan Başları (Ain Mallaha); 5-Dekoratif orak kabzası (El Wad); 6-İki başlı kireçtaşı figürler: Köpek Baykuş (Nahal Oren); 7- Kireçtaşından hayvan başı (Nahal Oren); 8-Kireçtaşından dekoratif levha (Wadi Hammeh 27).
(Yetilmezsoy 2006, şek. 4.8.)
- Levha XLIIa** Kireçtaşından çift heykelciği, Ain Sakhri, İsrail.
(Schmandt-Besserat 1998, fig. 9a.)
- Levha XLIIb** Çift figürini. Çift tanrıça figürünü Çatalhöyük, Konya.
(Yazar 2008, şek. 5-11.)
- Levha XLIIc** Çift figürünü. Çatalhöyük, Konya.
(Sümer 2007, no: 257.)
- Levha XLIIa** 1B Evi. En erken evre (Tip A).
(Kozłowski-Kempisty, 1990, fig. 1, house 1B,)
- Levha XLIIb** Ev 6. En erken evre (Tip B).
(Kozłowski-Kempisty, 1990, fig. 2, house 6.)
- Levha XLIIc** 1A Evi. Orta evre (Tip C).
(Kozłowski-Kempisty, 1990, fig. 3.)
- Levha XLIVa** Ev 4. En geç evre (Tip D₁).
(Kozłowski-Kempisty, 1990, fig. 4.)
- Levha XLIVb** Ev 4. En geç evre (Tip D₂).
(Kozłowski- Kempisty, 1990, fig. 5.)

- Levha XLV** Ev 2. En geç evre (Tip E).
(Kozlowski- Kempisty, 1990, fig. 6.)
- Levha XLVIa-b** Yer taş endüstrisi, Nemrik 9,K.Irak.
(Kozlowski, 1989, fig. 4-5.)
- Levha XLVIIa** Taş kap. Nemrik 9,K.Irak.
(Mazurowski 1990, fig. 57.)
- Levha XLVIIb** Taş kap. Nemrik 9,K.Irak.
(Mazurowski 1990, fig. 58.)
- Levha XLVIII** Kemik Objeler. Nemrik 9, K.Irak.
1-İğ; 2-Spatula benzeri uçlu kama, 3-Yuvarlak uçlu keski benzeri alet parçaları; 4-Uzun kuş kemiklerinden yapılmış küçük keski; 5-Uç; 6- Uç parçası; 7-Zımba parçası; 8- Zımba delikli kemik aletin kaide parçası (delici).
(Mazurowski 1990, fig. 59.)
- Levha XLIX** Kireç taşı objeler(1-4); kil figürinler(5-8). Nemrik 9,K.Irak.
Mazurowski 1990, fig. 63
- Levha L** Nemrik'ten taştan yapılmış yırtıcı kuş kafası. Sinjar, Irak.
(Kozlowski 1997, fig.1.)
- Levha LIa** Nemrik'ten taştan yapılmış yırtıcı kuş kafası. Sinjar, Irak.
(Kozlowski 1989, fig. 8.)
- Levha LIb** Yarı tamamlanmış taş heykel (kuş kafası). Nemrik 9, K.Irak.
(Kozlowski- Kempisty, 1990, fig. 66.)

- Levha LIIa** İlk üretim aşamasında yarı tamamlanmış Taş heykel (kuş kafası).
Nemrik 9,K.Irak.
(Kozlowski- Kempisty, 1990, fig. 67.)
- Levha LIIb** İlk üretim aşamasında yarı tamamlanmış Taş heykel (kuş kafası).
Nemrik 9,K.Irak.
(Kozlowski-Kempisty, 1990, fig. 68.)
- Levha LIIIa** Baykuş betimi. Chauvet Mağarası, Fransa.
- Levha LIIIb** Kuş betimi. Göbekli Tepe C yapısı.
(Yazar 2008, şek. 6-11.)
- Levha LIIIc** Kuş betimi. Göbekli Tepe Batı çevre duvarı.
(Yazar 2008, şek. 6-18 d.)
- Levha LIIId** Zoomorfik havanelleri. Körtik Tepe.
(Özkaya-San 2007, fig. 12.)
- Levha LIV** Taş heykeller; Kartal, kadın (?), kürklü
Hayvan ve aslan / leopar. Nemrik, K.Irak.
(Kozlowski, 1997, fig. 3.)
- Levha LV** Taş heykeller; akbaba, erkek heykeli ve boynuzgil toynağı.
Nemrik, K.Irak.
(Kozlowski, 1997, fig.2.)
- Levha LVI** Taş heykeller; yılan ve kuş kafası. Nemrik, K.Irak.
(Kozlowski 1997, fig.1.)
- Levha LVII** 2A evi planı. Nemrik, K.Irak.
(Kozlowski 1997, fig. 6.)

Levha LVIII

Nemrik taş endüstrisi.

(Kozłowski-Szymczak 1989, fig. 3.)

Levha LIX

Khiam, Biblos, Nemrik ve Helwan tipi ok uçları. Göbekli Tepe.

(Schmidt 2007, fig. 3.)

HARİTA LİSTESİ

- Harita I** Levant koridoru (Doğu Akdeniz koridoru) .
(Bar-Yosef 1998, fig. 10.)
- Harita IIa-b** PPNA yerleşim alanları.
- Harita IIIa-b** EPPNB-MPPNC yerleşim alanları.
- Harita IVa-b** LPPNB-PPNC yerleşim alanları.
- Harita V** Neolitik dönem yerleşim alanları.
(Asouti 2006, fig. 1.)
- Harita VI** Sıvalı insan kafataslarının görüldüğü Neolitik Dönem köy yerleşmeleri.
(Ülger 2007, tablo 1.)
- Harita VII** Levant Bölgesi'nde yer alan Natuf yerleşim alanları.
(Belfer-Cohen 1991, fig. 1.)
- Harita VIII** Natuf PPNA – PPNB Evreleri Ana Yayılım Alanları.
(Bar- yosef 2002, fig. 5-15.)
- Harita IX** Nemrik Yerleşim alanı (M.Ö. 10.000-8700).
(Mort 2007, fig. 1.)
- Harita X** Bereketli Hilal.
(Ötümlü 2006, şek. 1-3.)

LEVHALAR

a

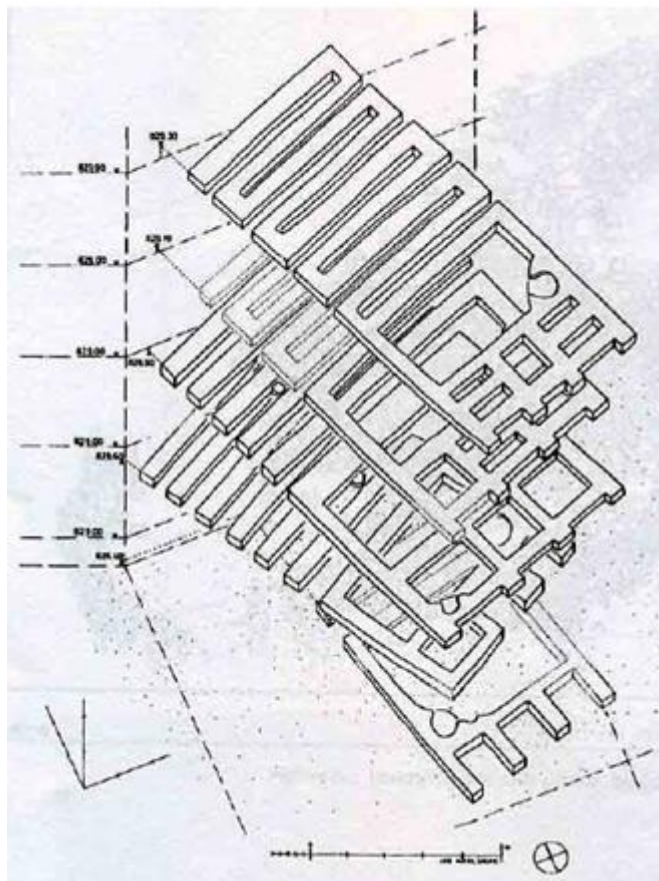
b

c

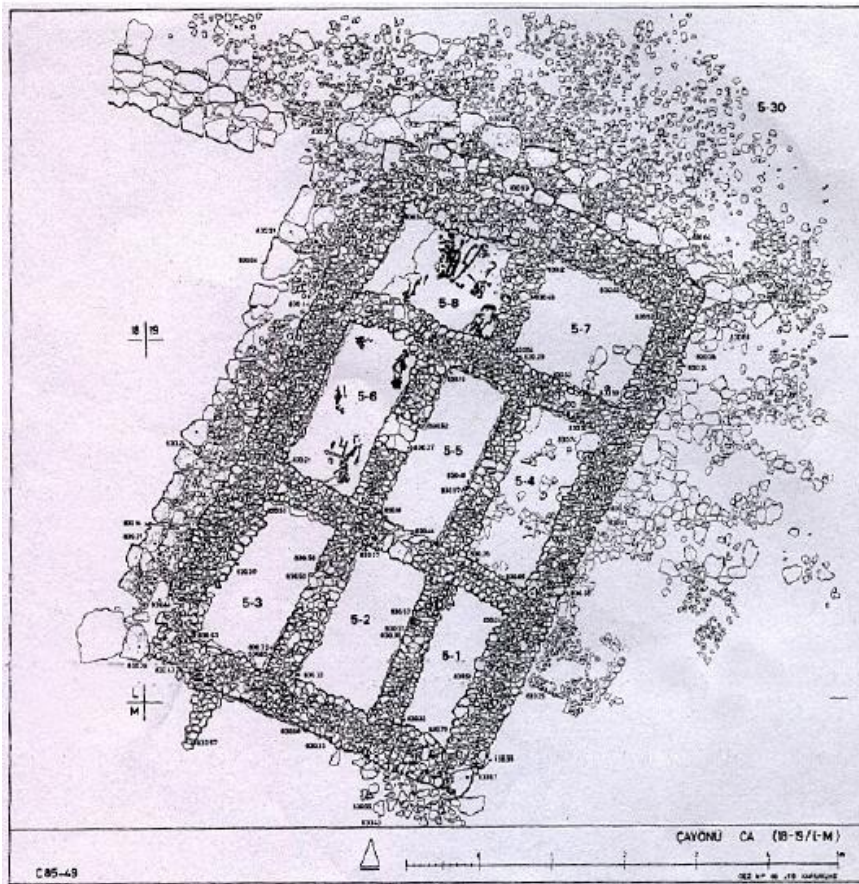
a

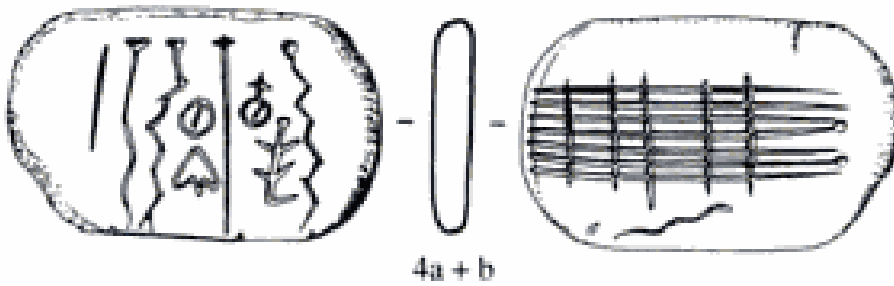
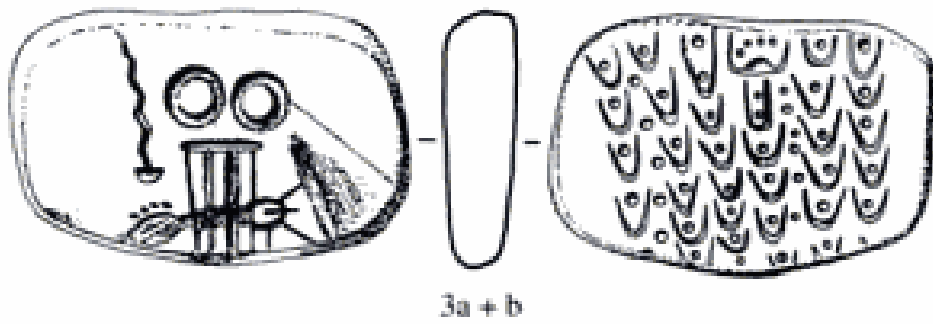
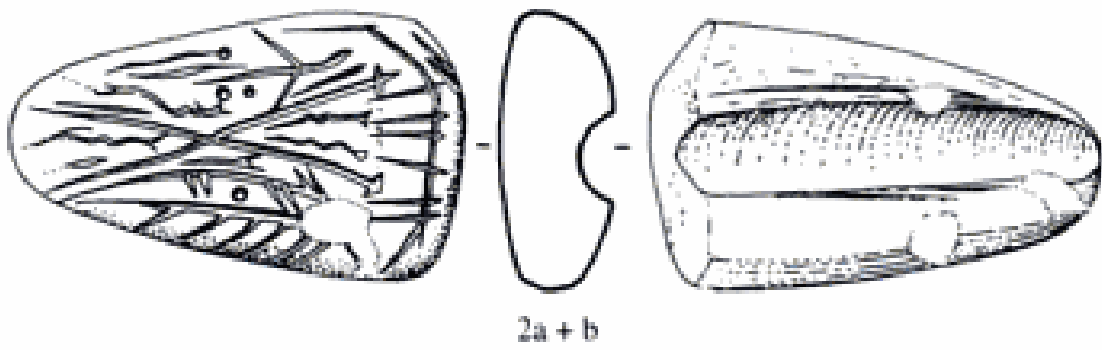
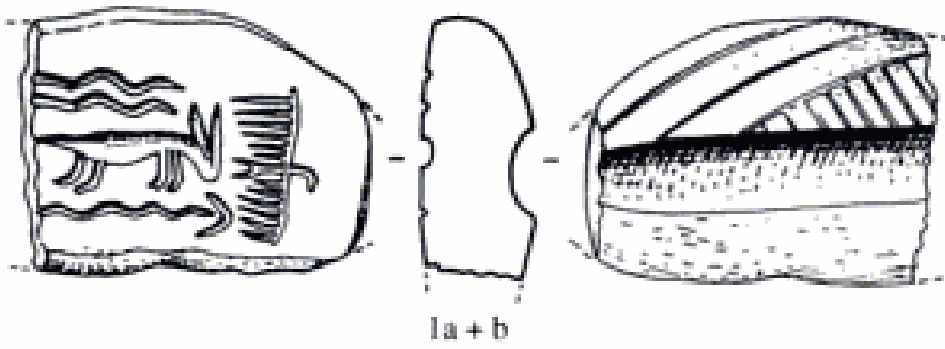
b

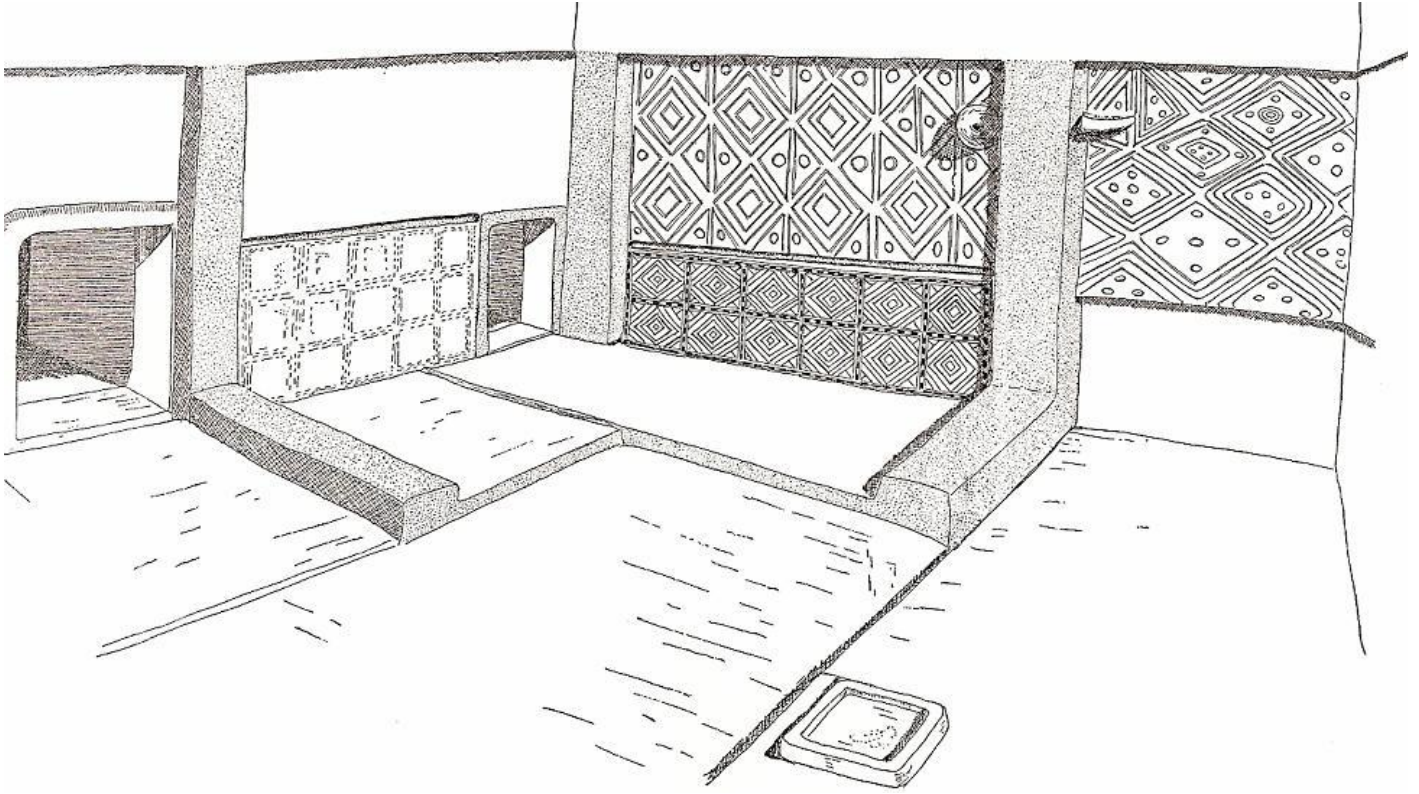

a

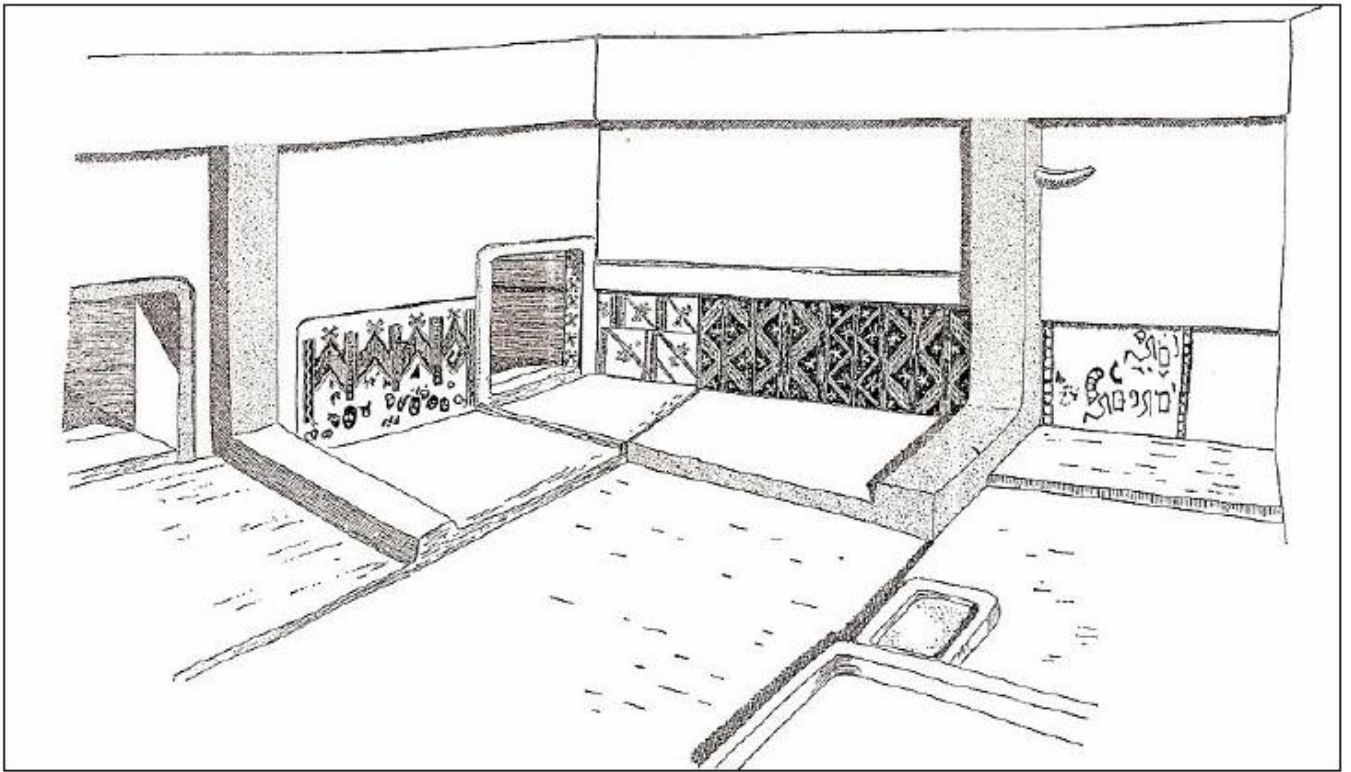

b

a

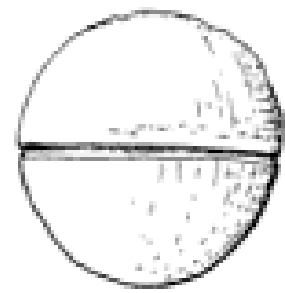

b

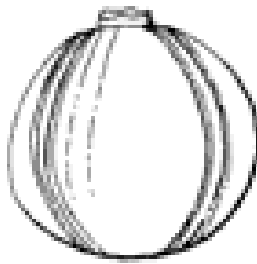

Z

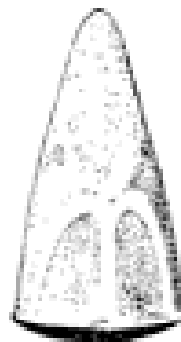

1

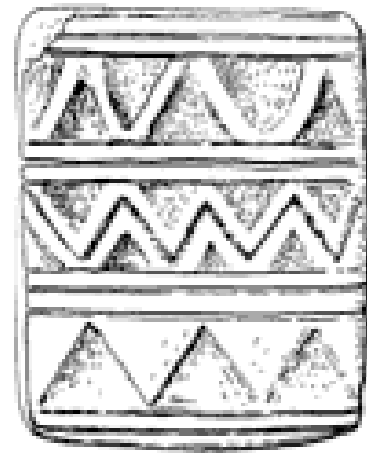
2

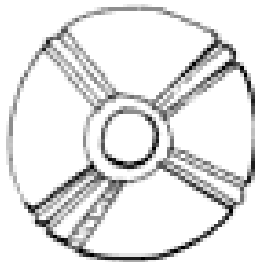
3

4

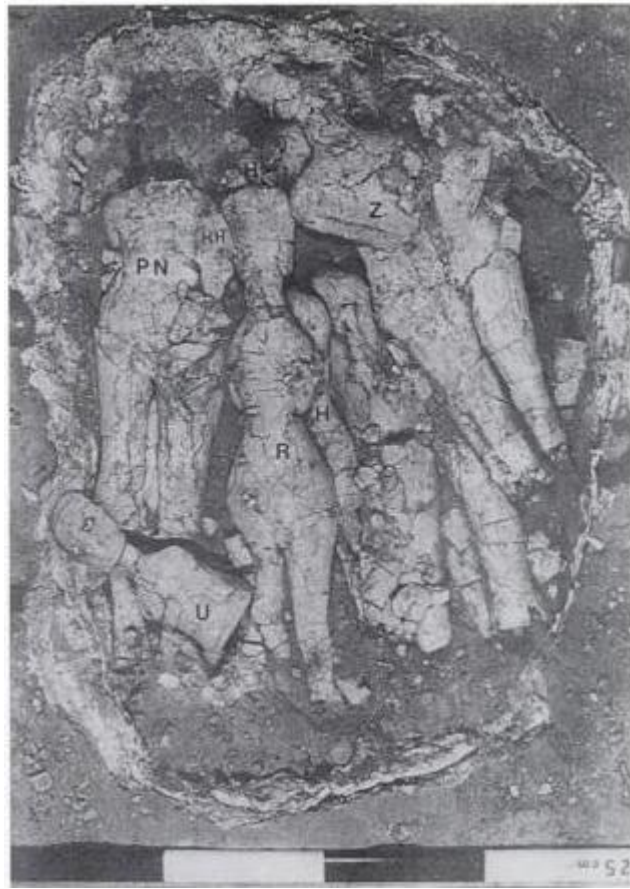

5

3

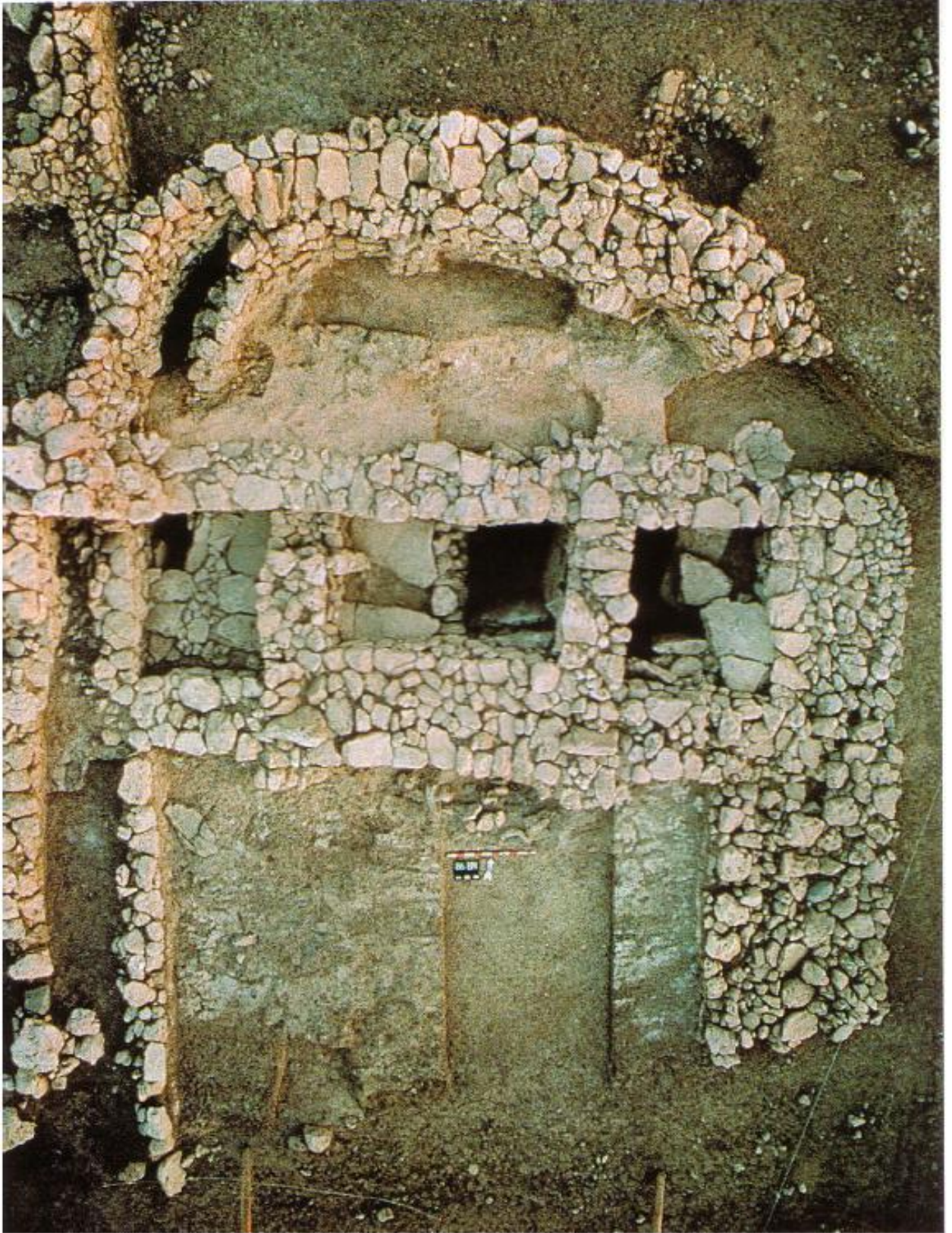
a

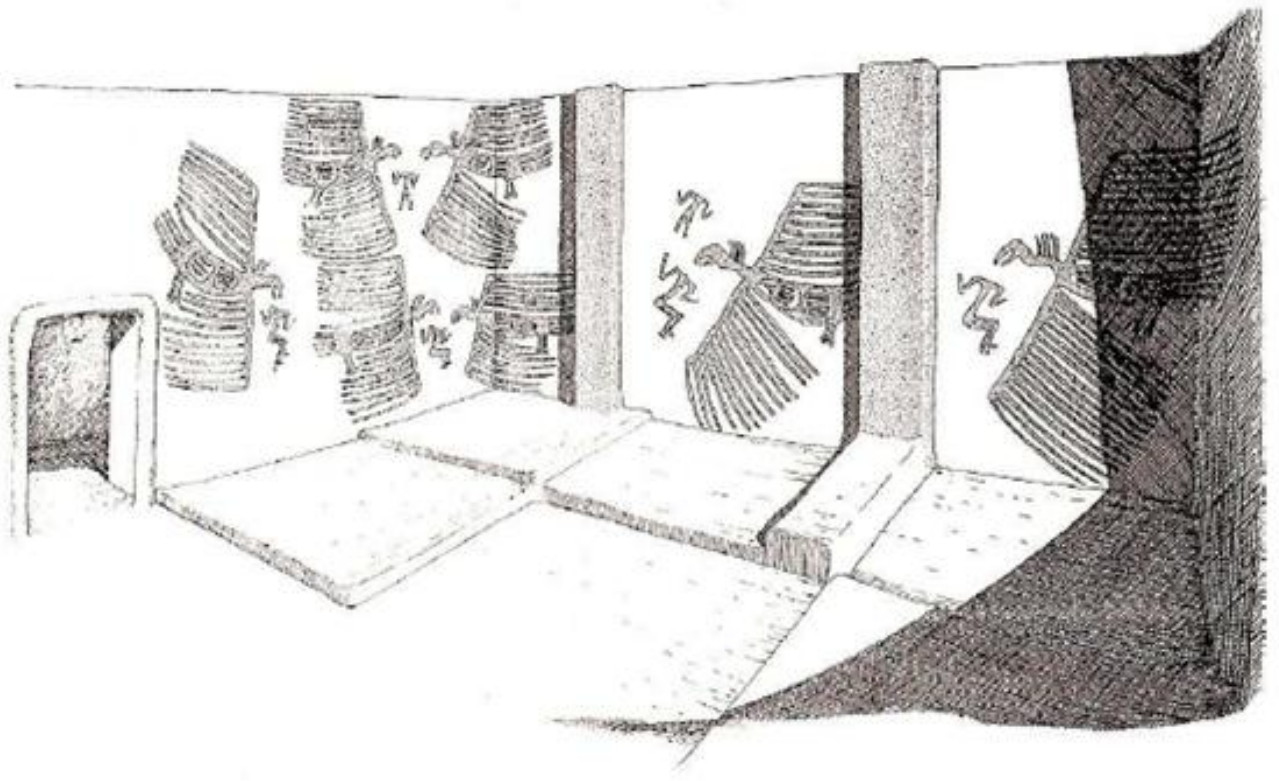

b

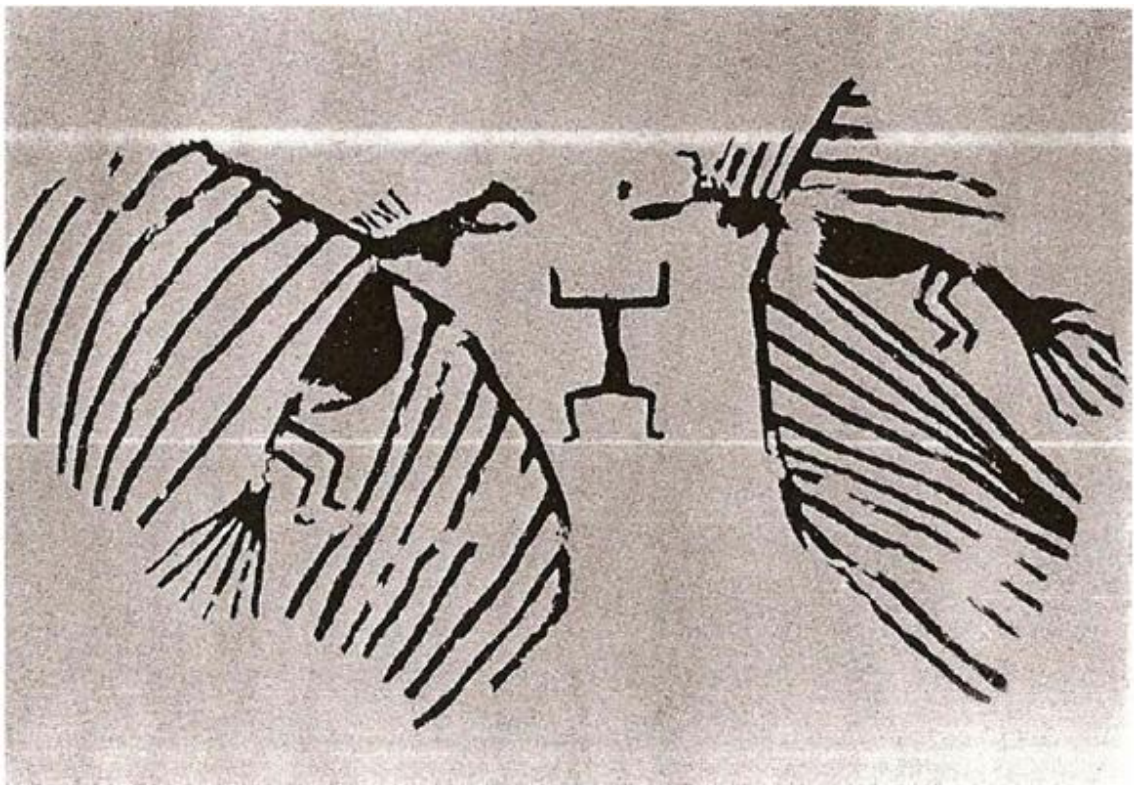

c

a

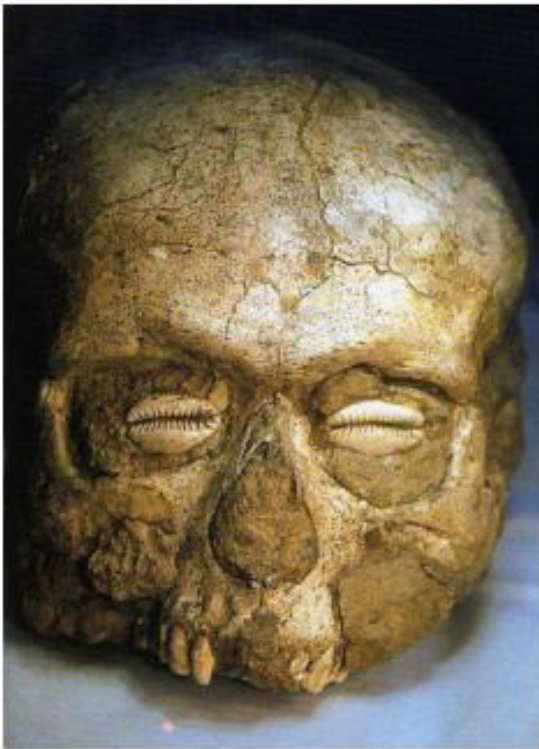
b

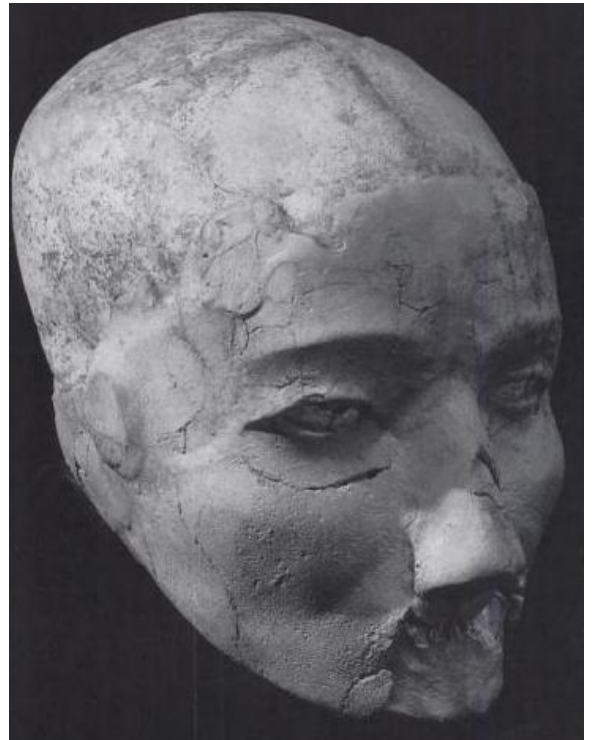
a

b

c

d

a

b

c

a

b

c

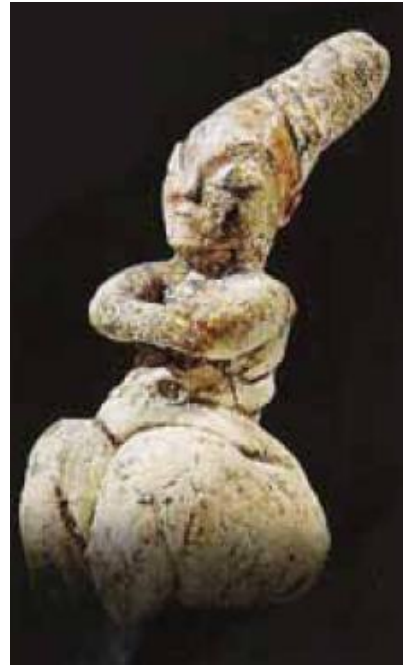

d

a

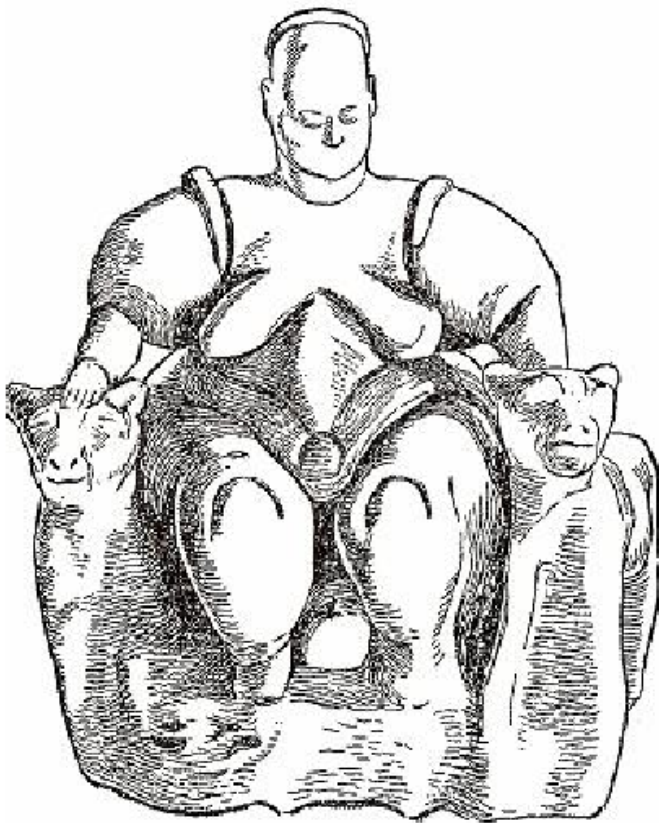
b

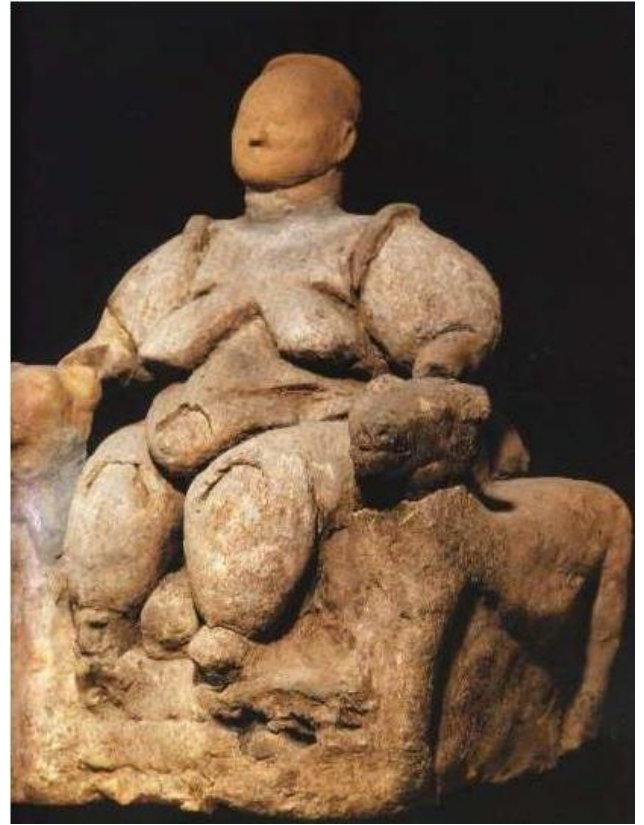
c

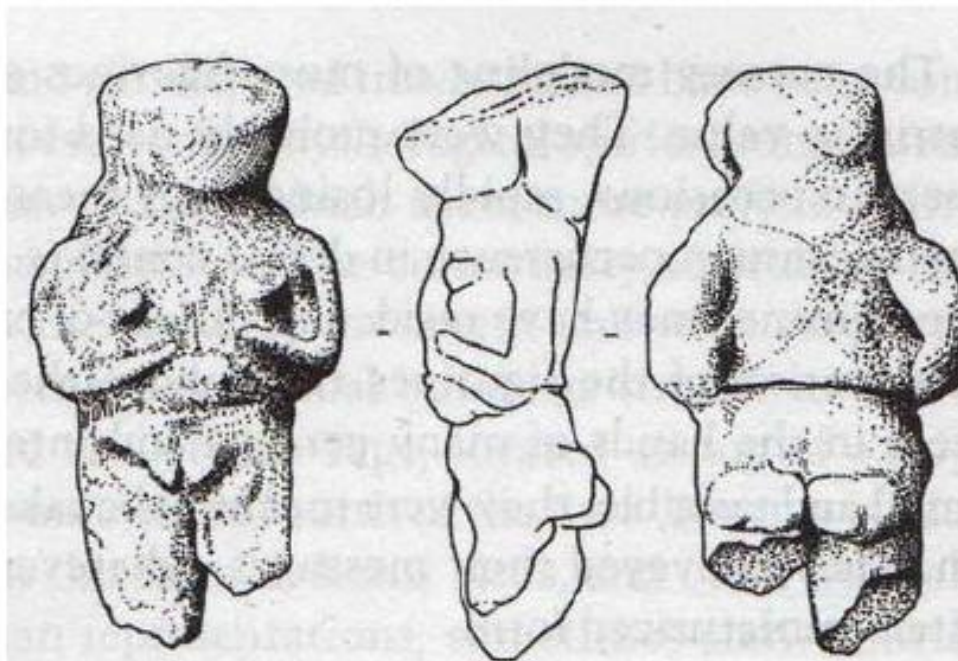
d

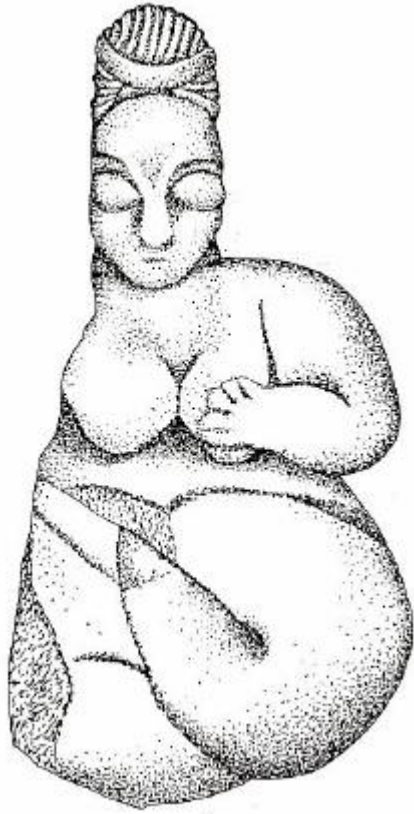
a

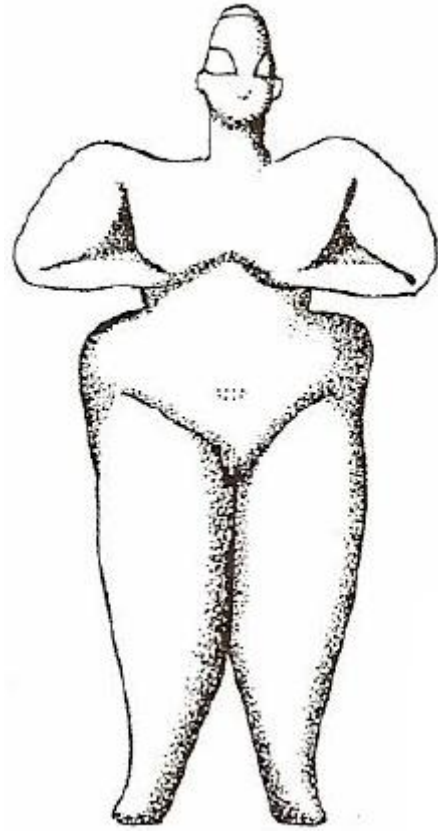
b

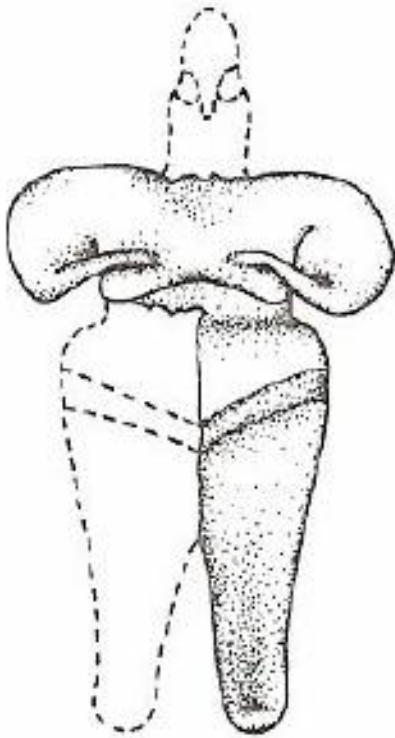
c

a

b

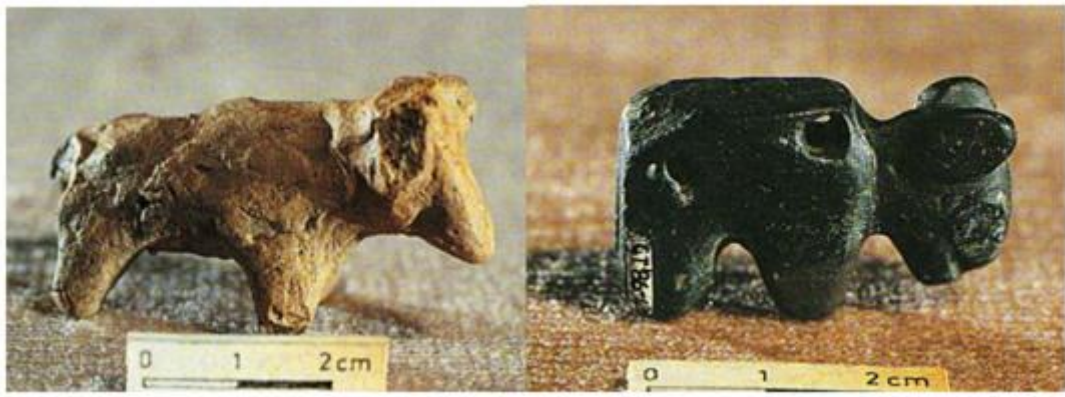
c

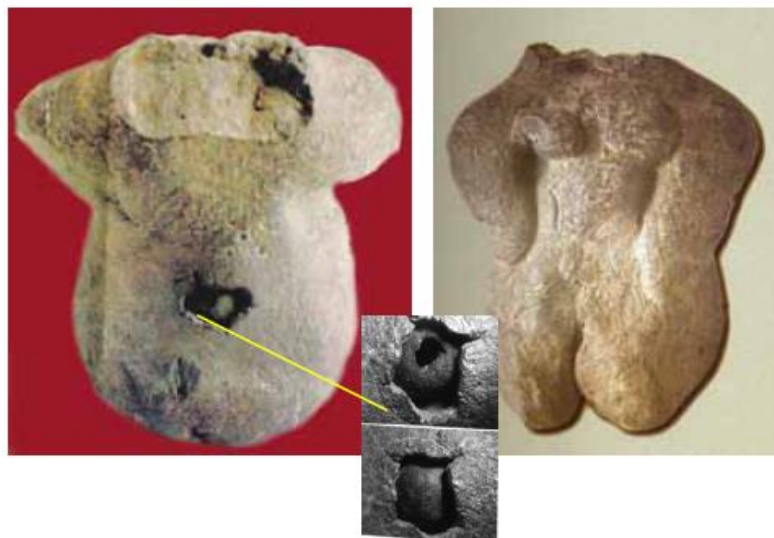
d

a

b

c

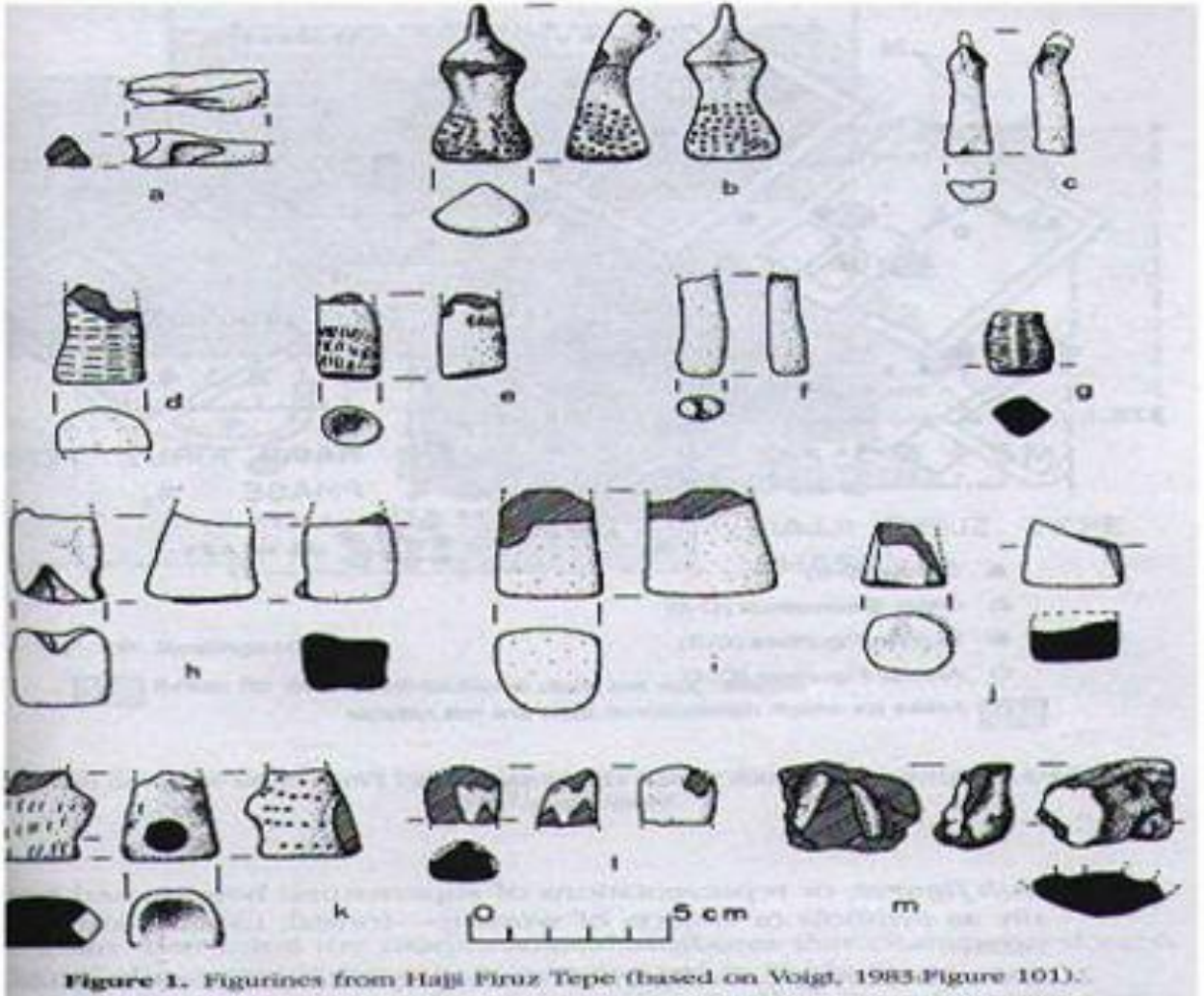
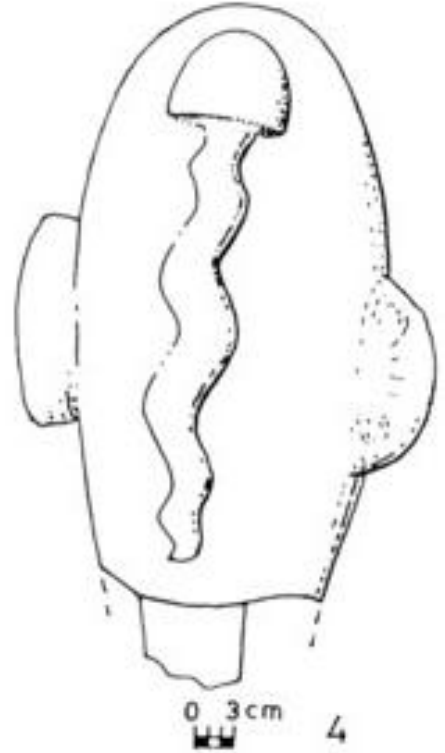

Figure 1. Figurines from Hajji Firuz Tepe (based on Voigt, 1983:Figure 101).

a

b

c

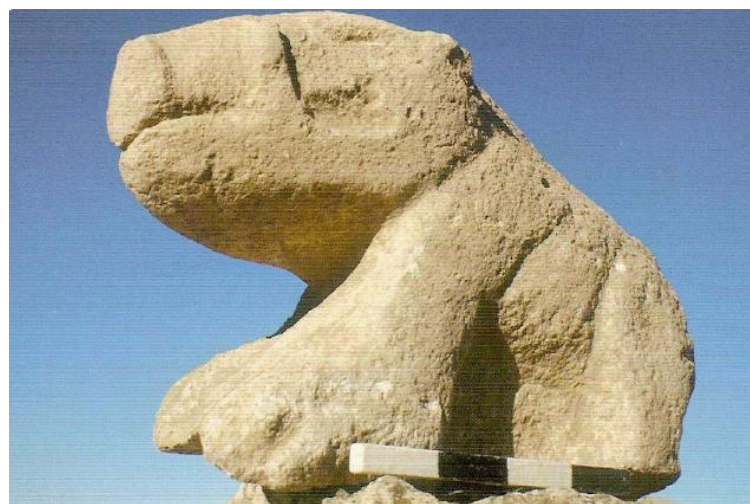
d

a

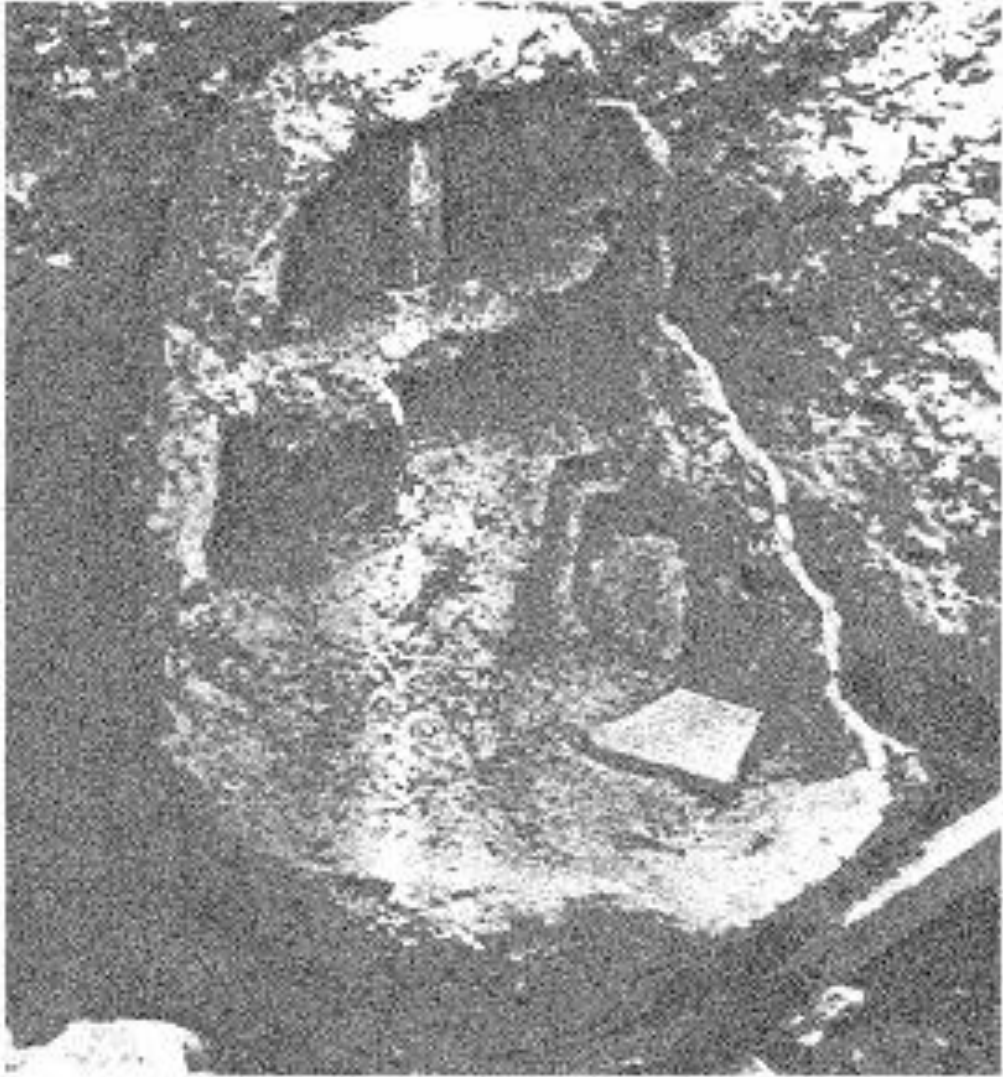

b

c

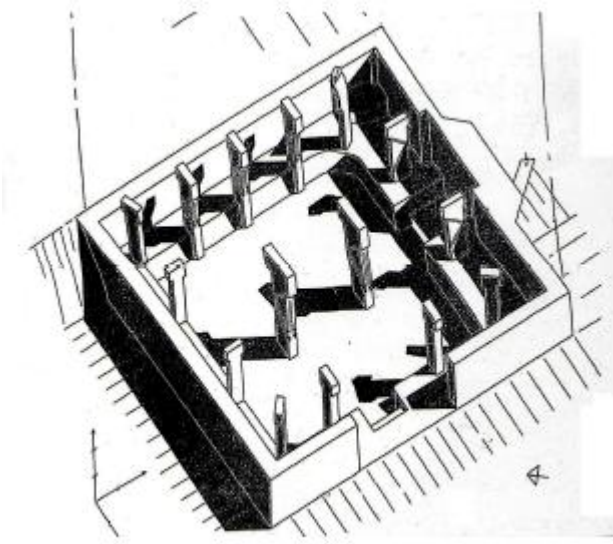

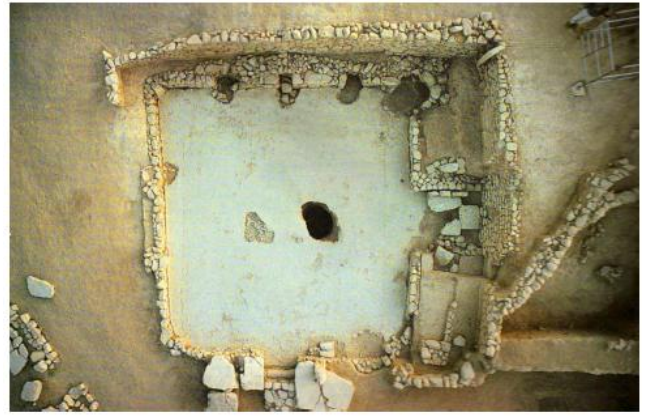
a

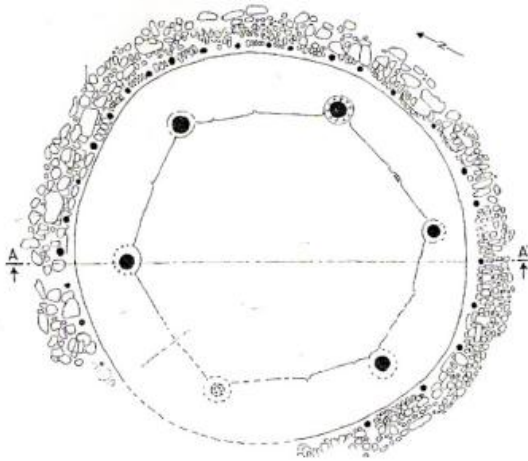
b

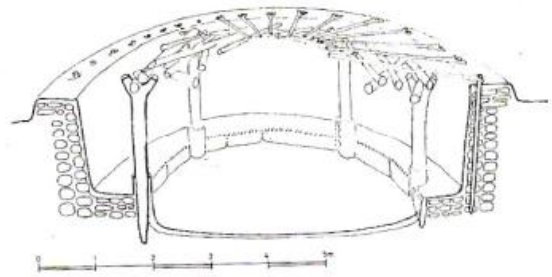
a

b

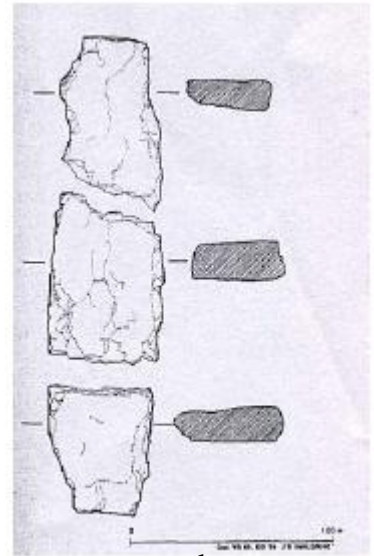
c

d

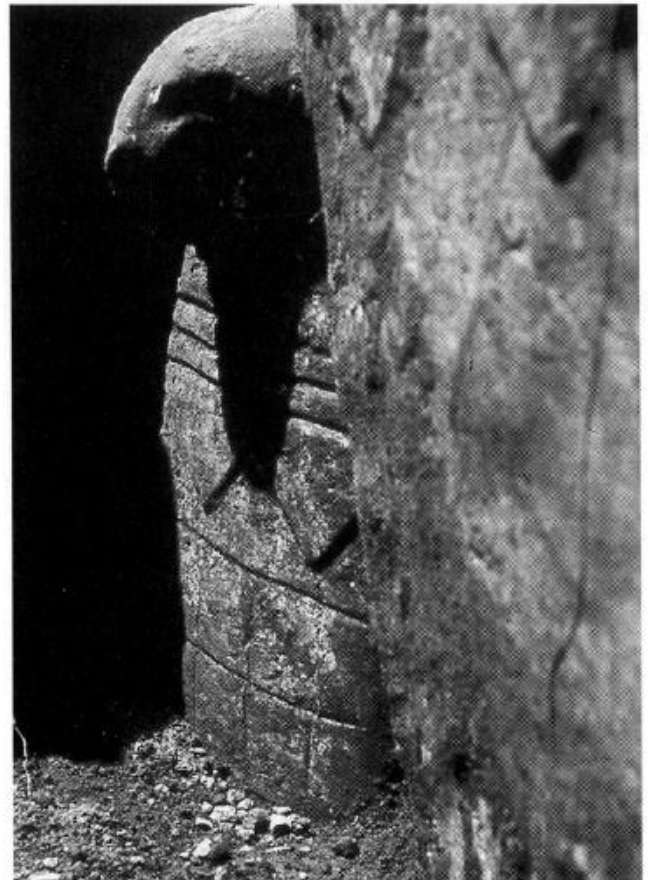
a

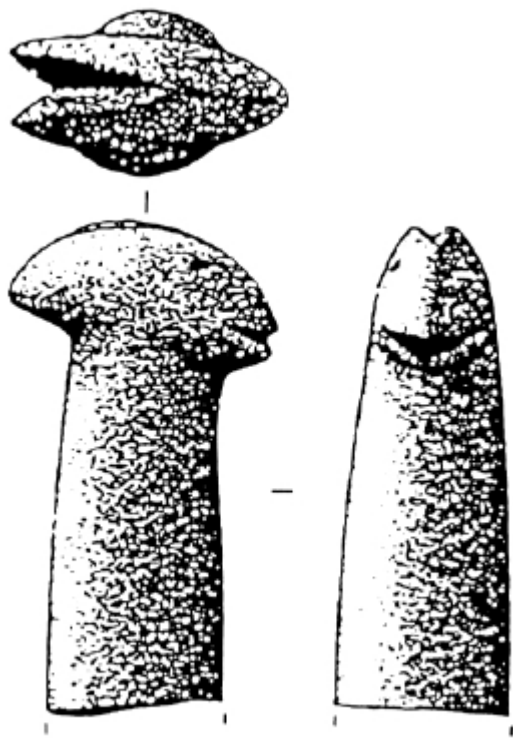
b

c

d

0 3cm

a

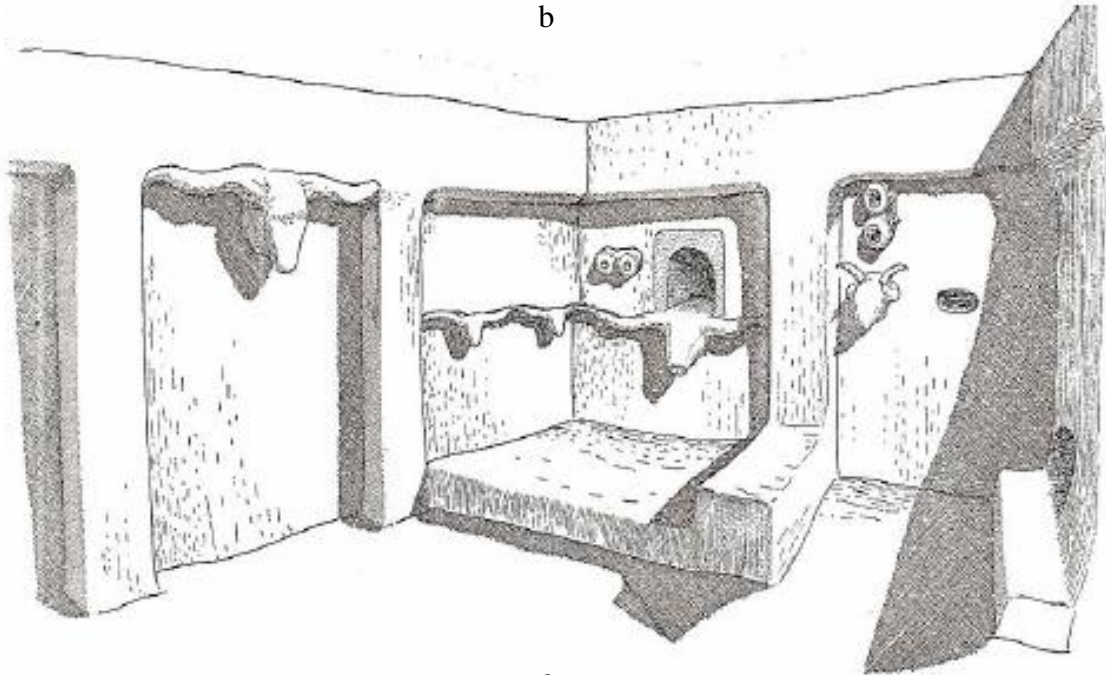
b

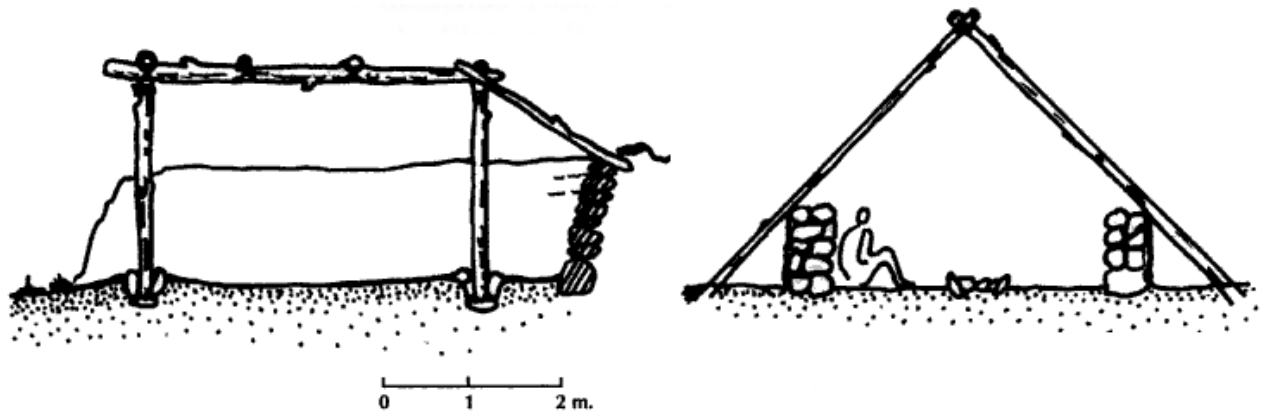
a

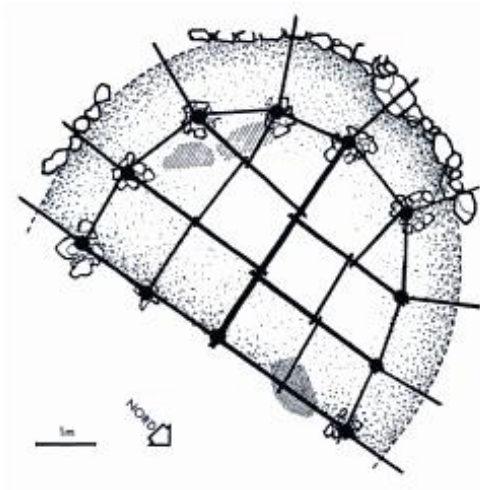
b

c

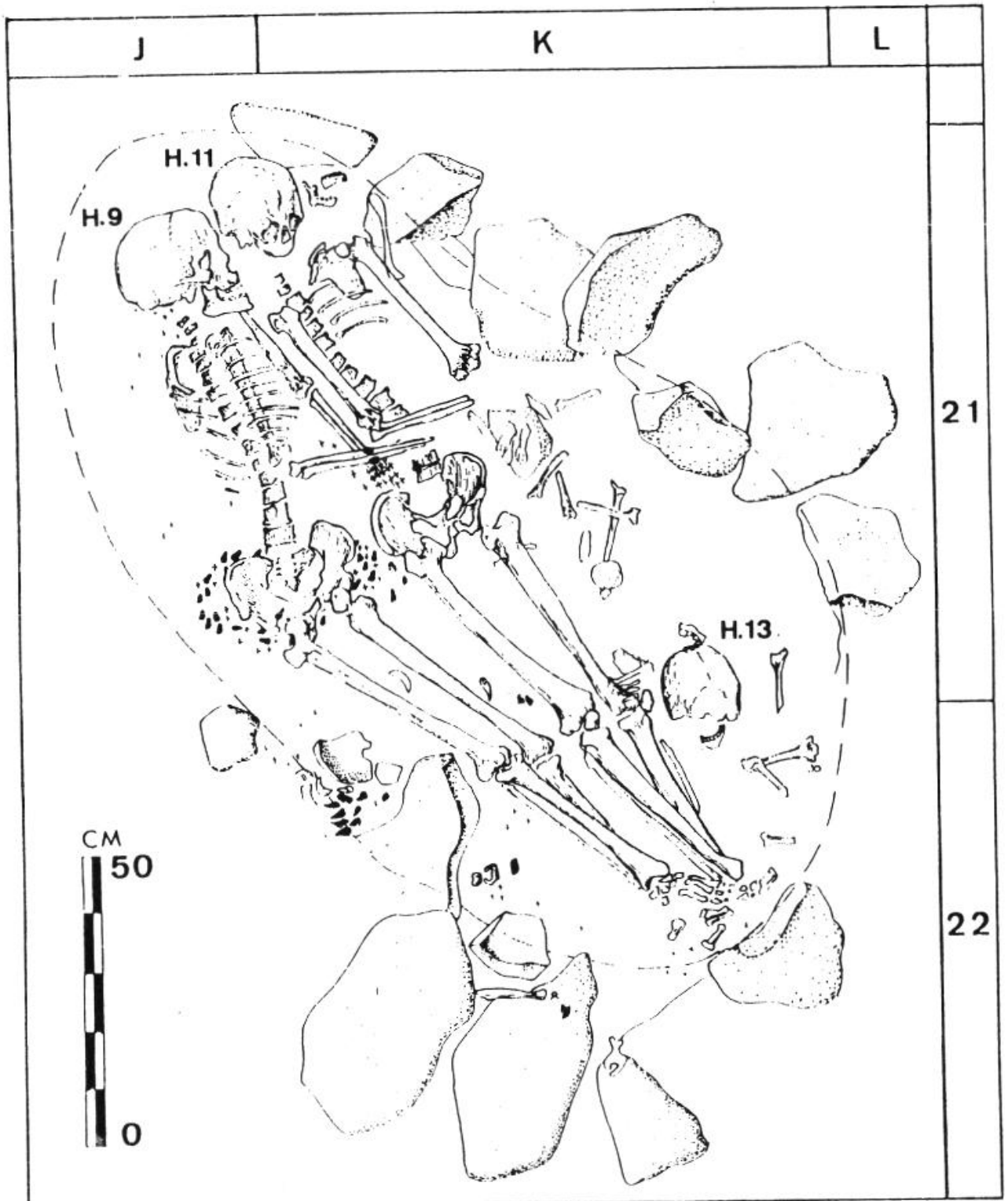
a

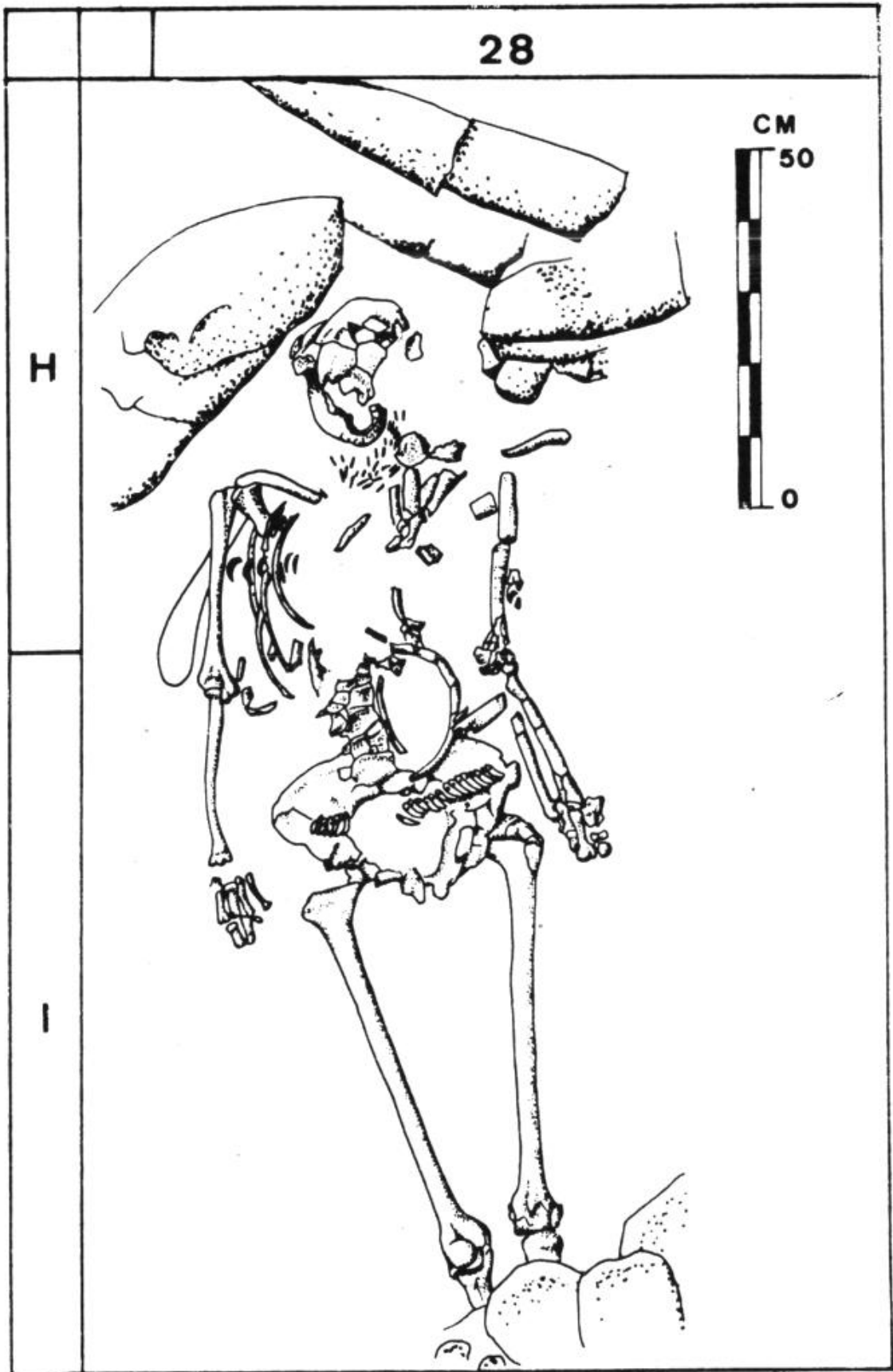

b

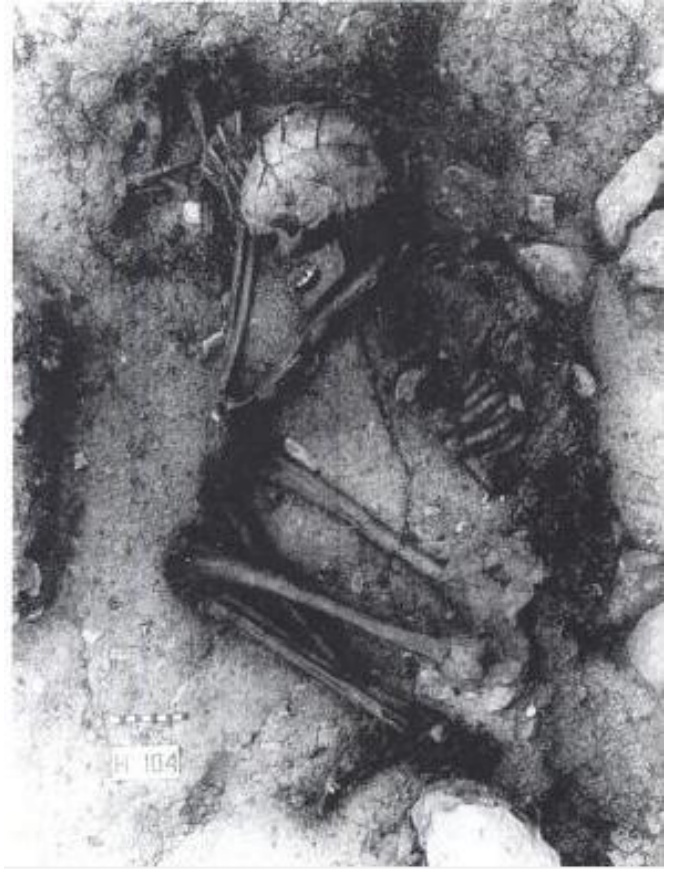
c

a

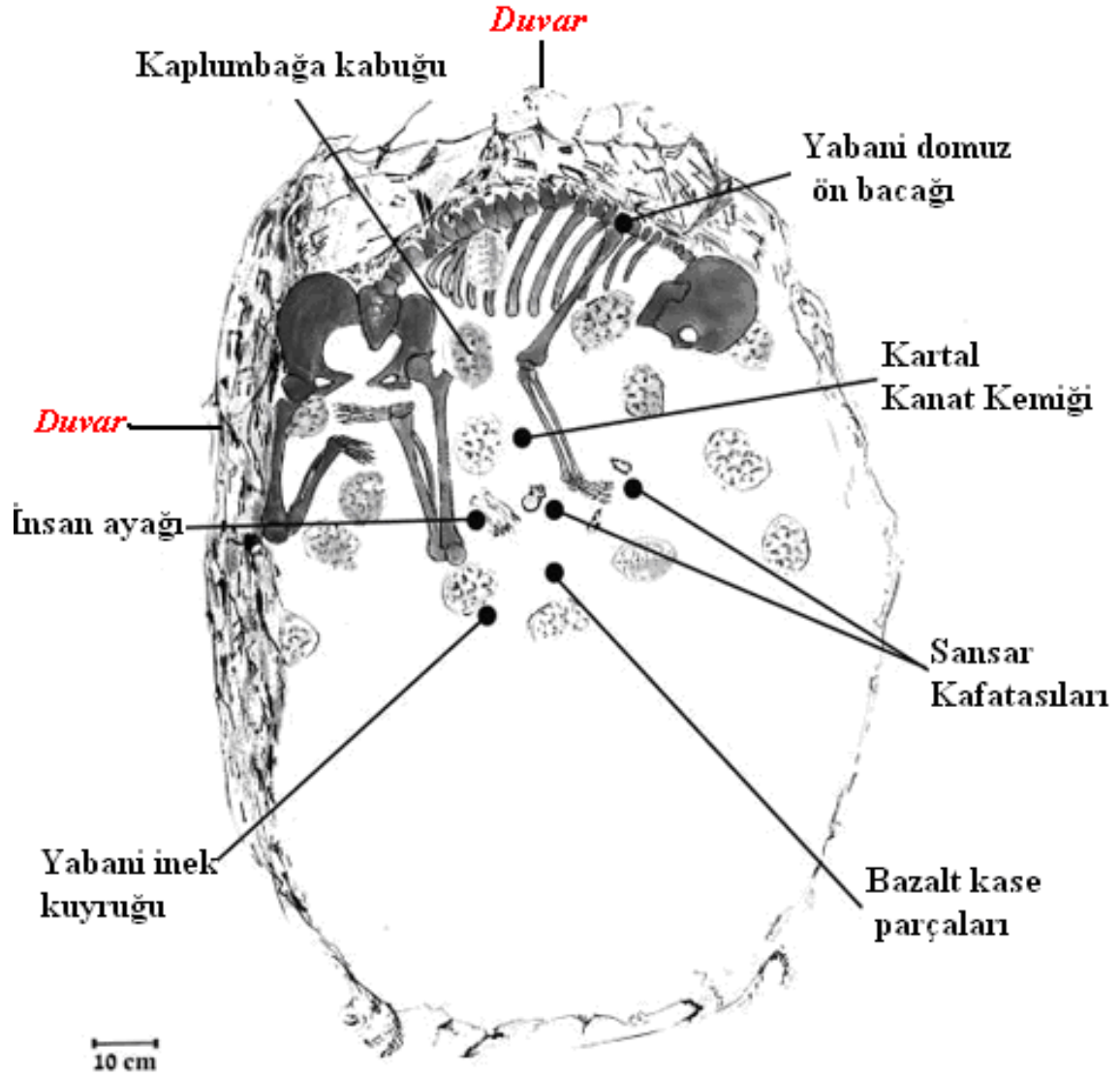
b

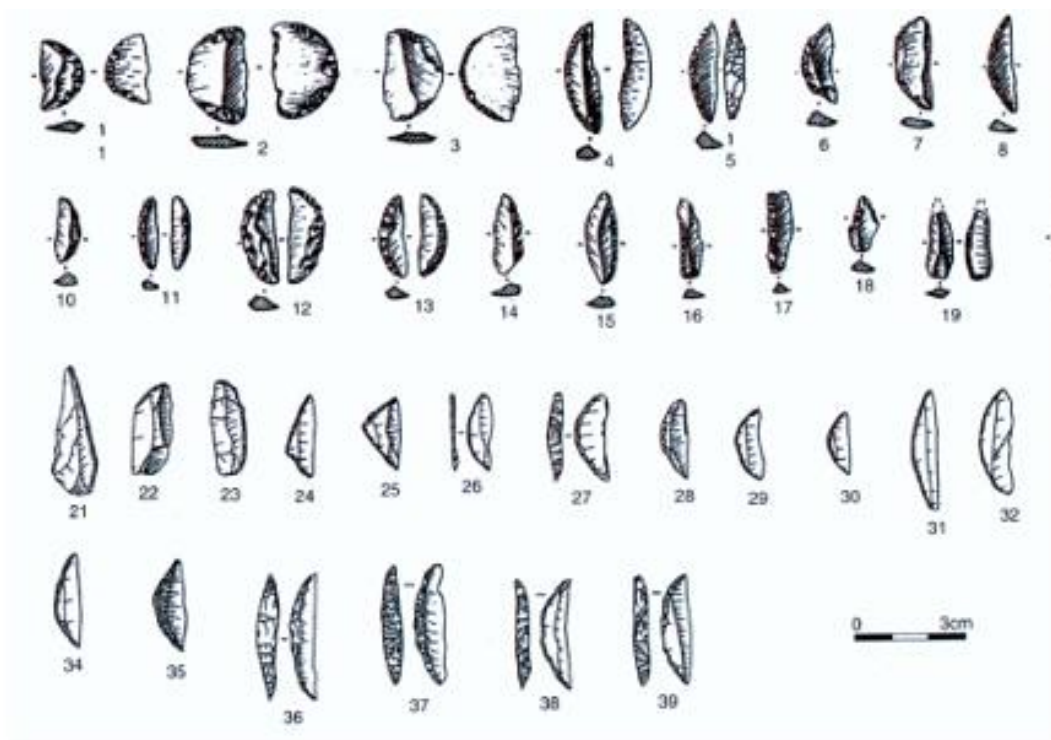

a

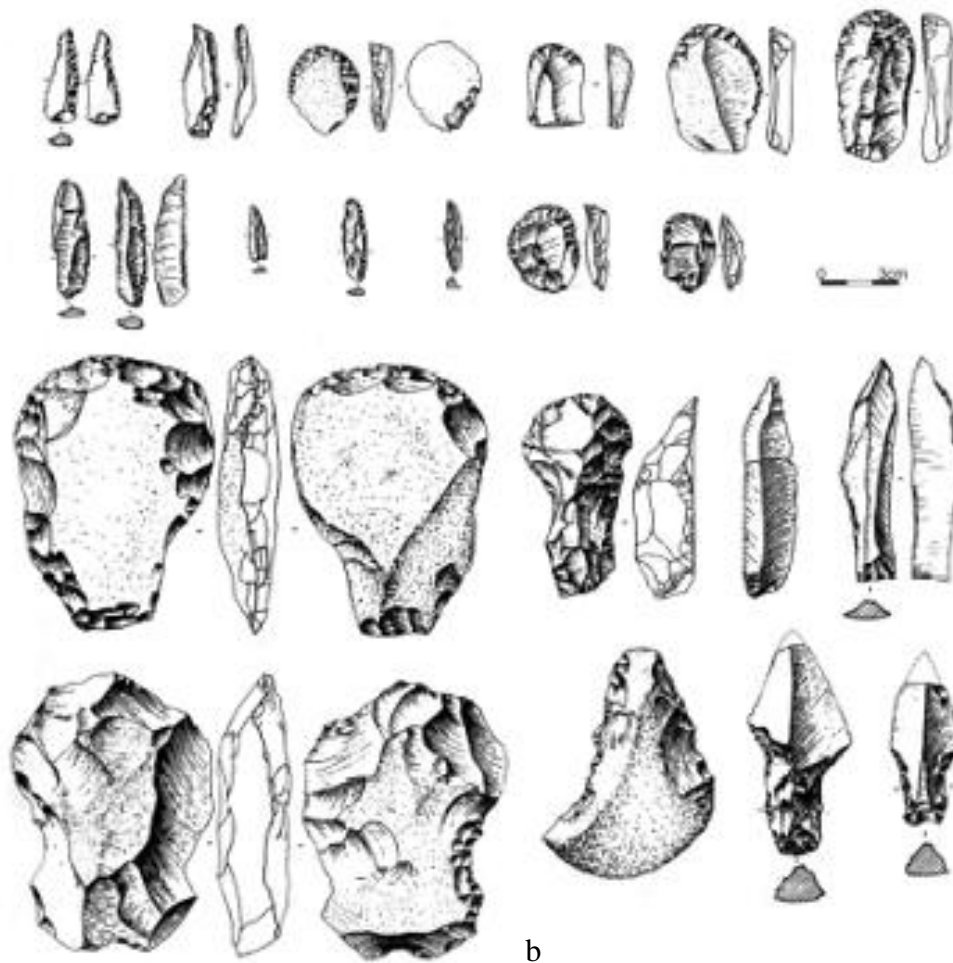

b

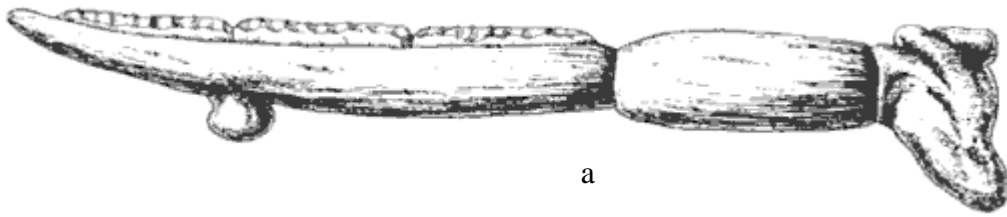

a

b

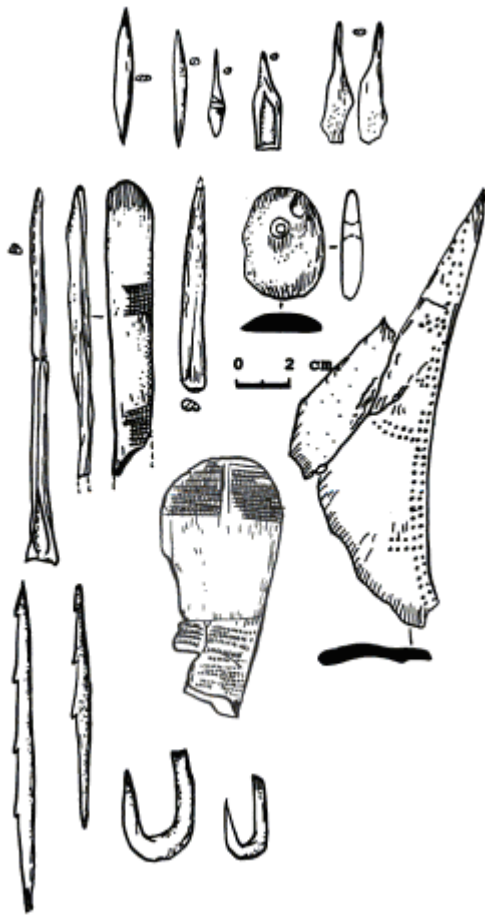
a

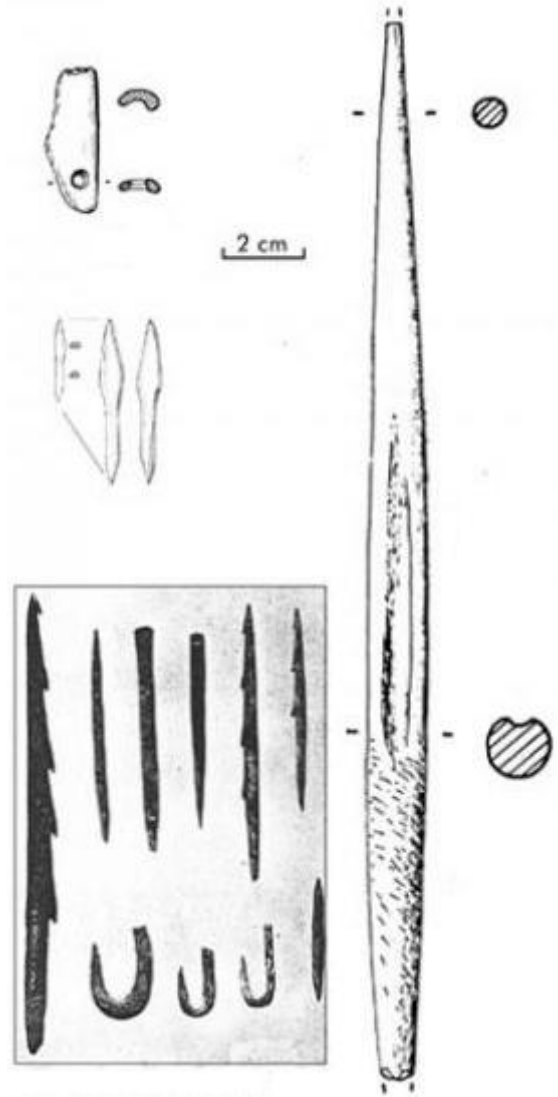
b

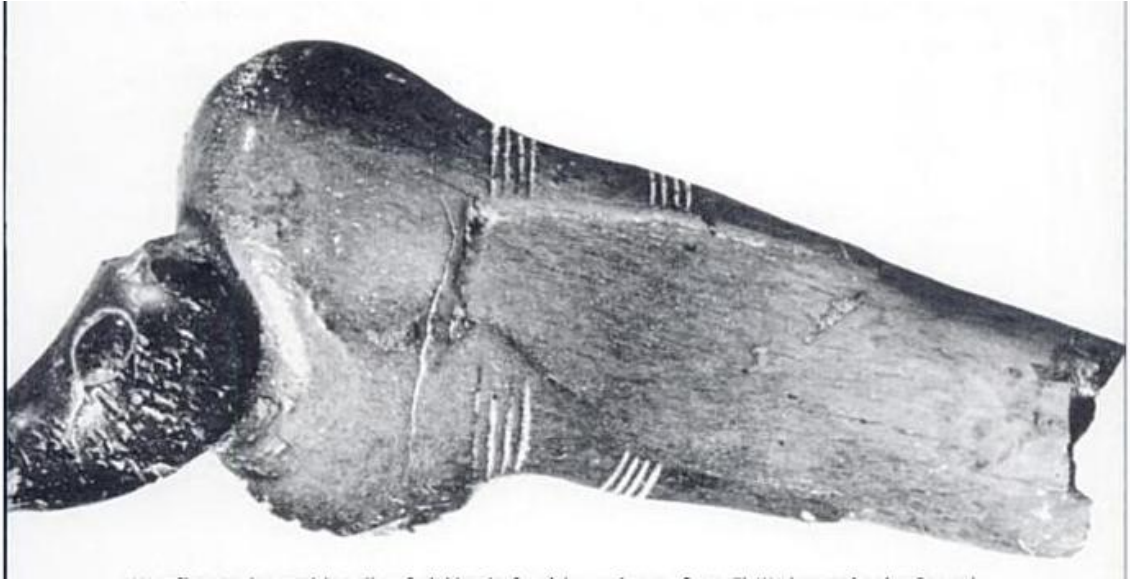
c

a

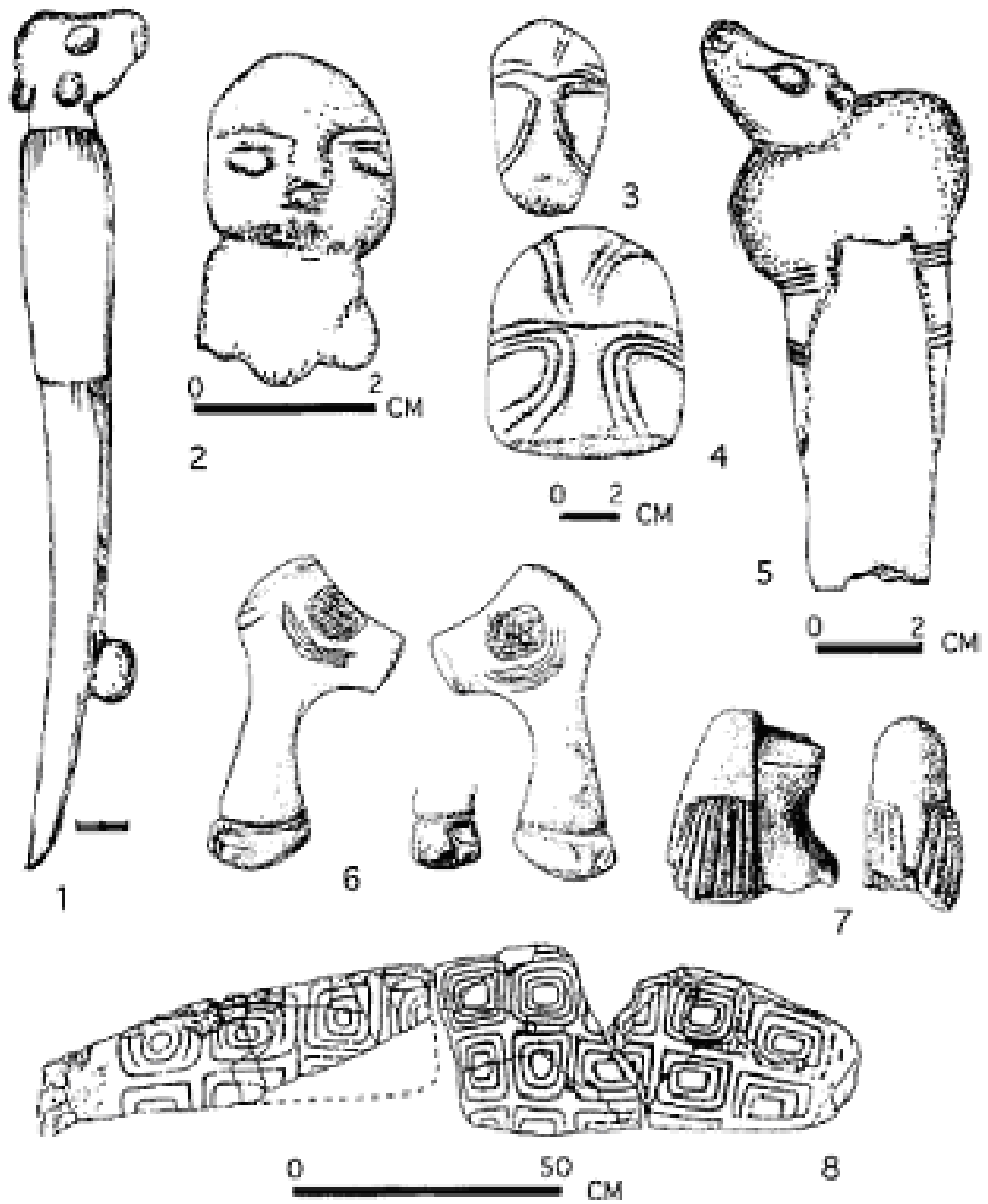
b

a

b

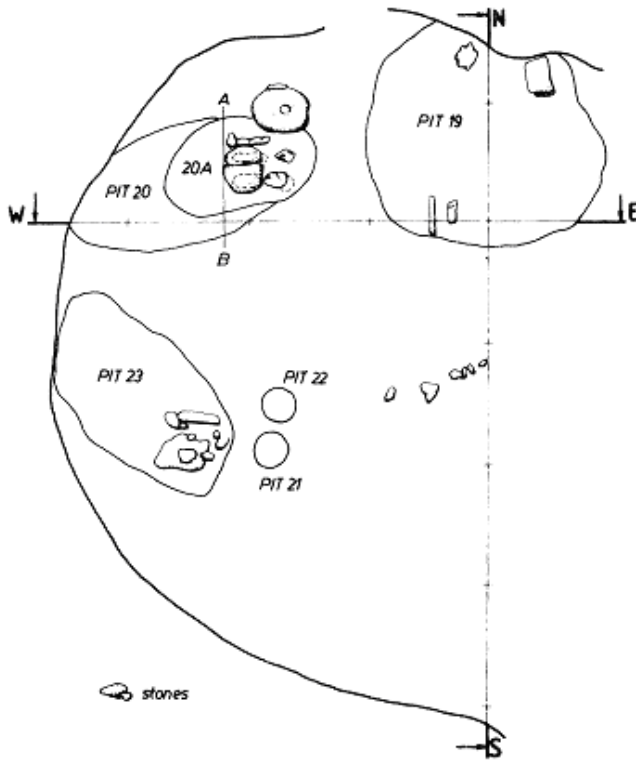
a

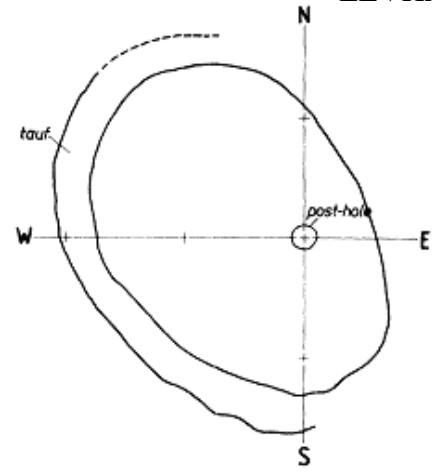
b

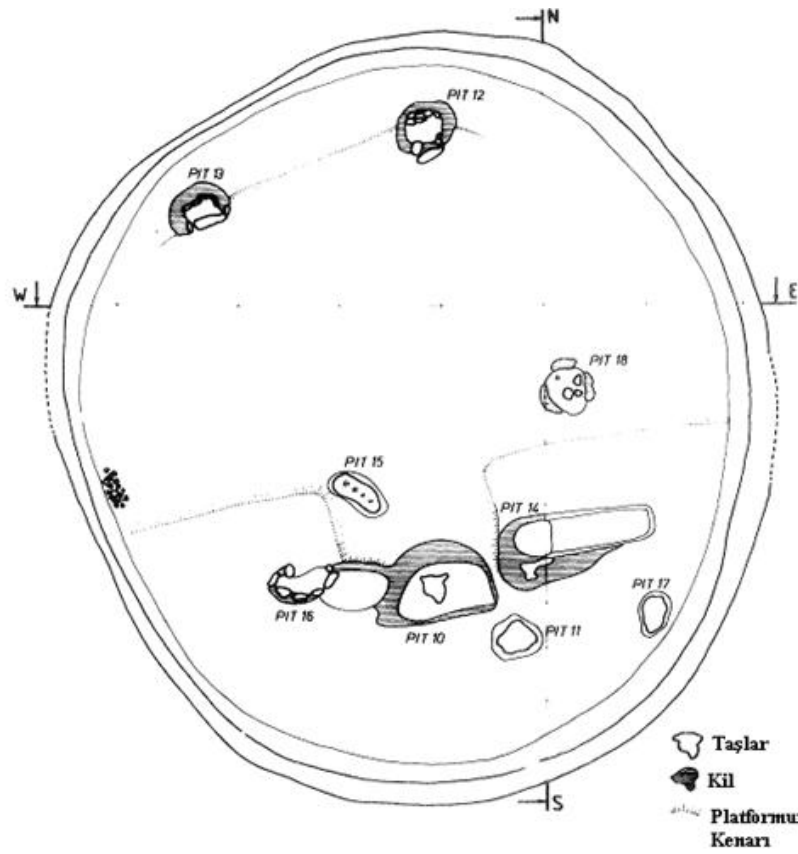
c

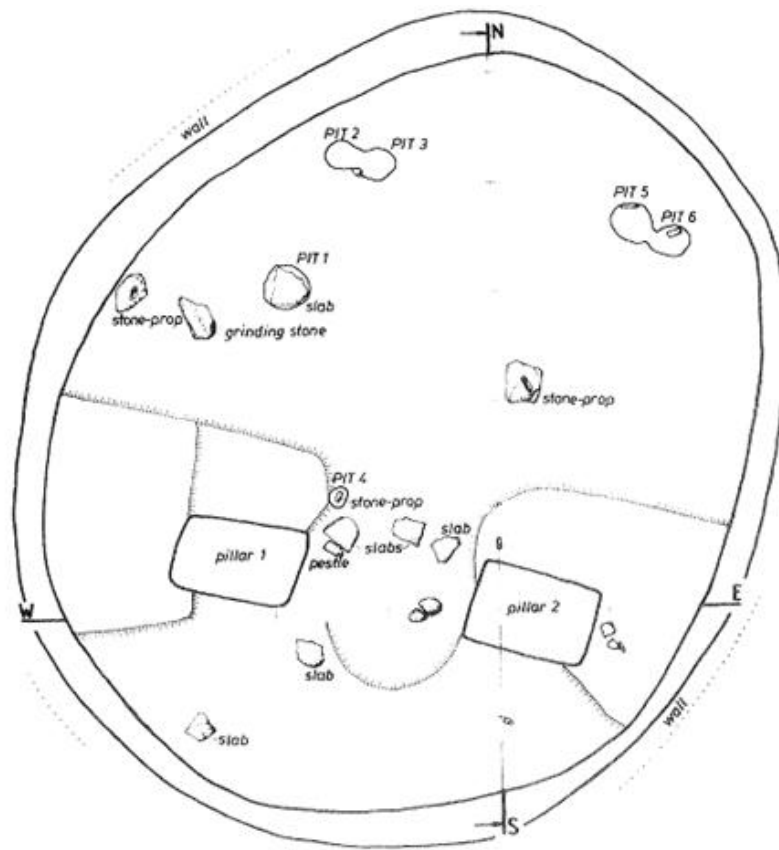
a

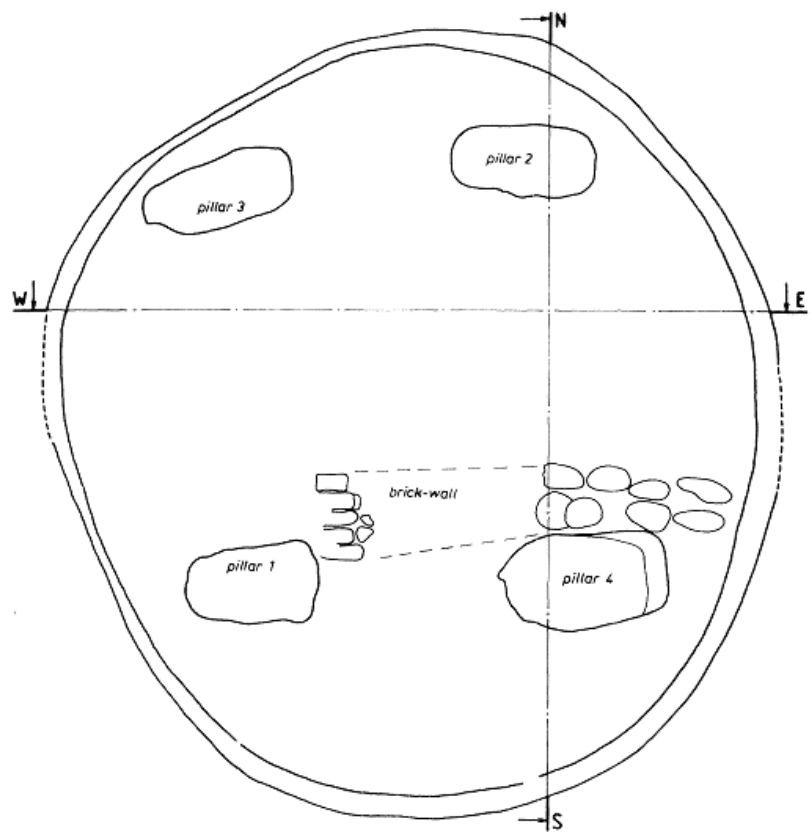
b

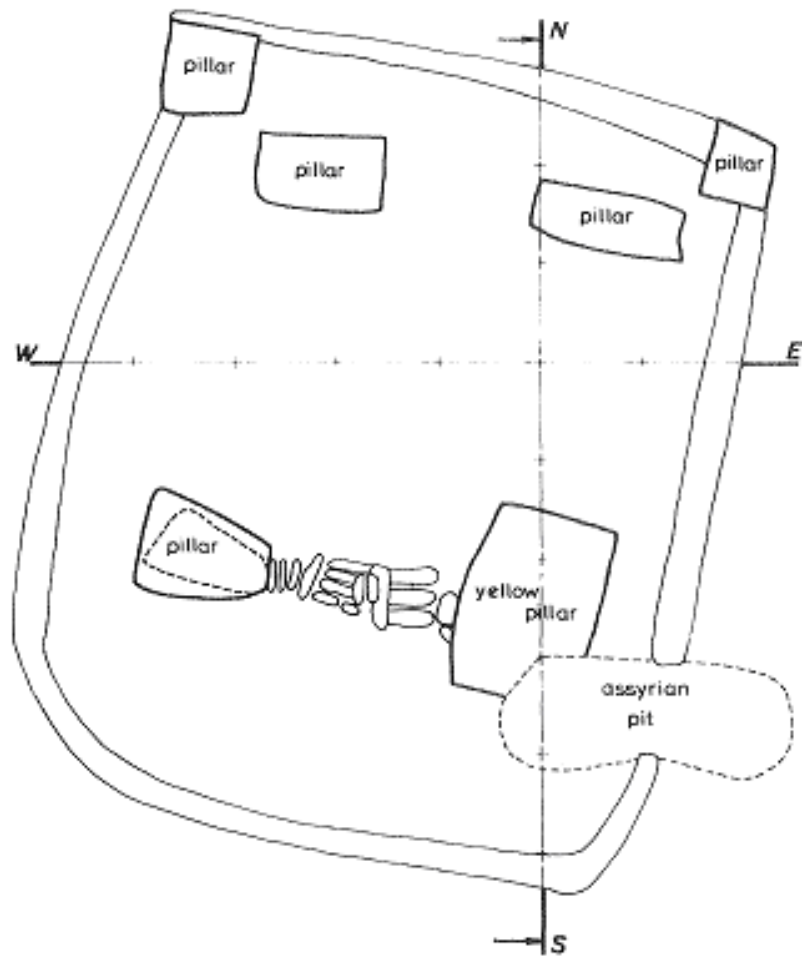
c

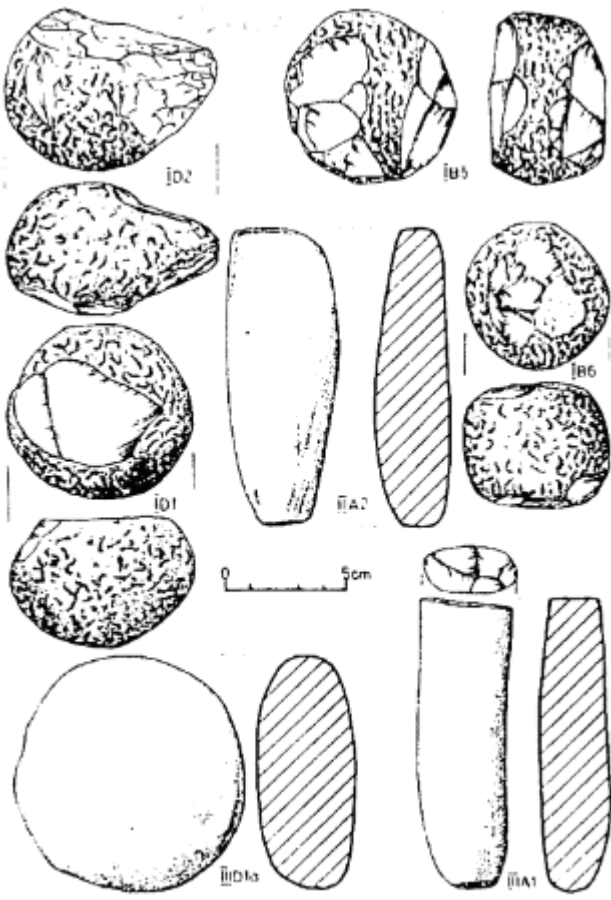

a

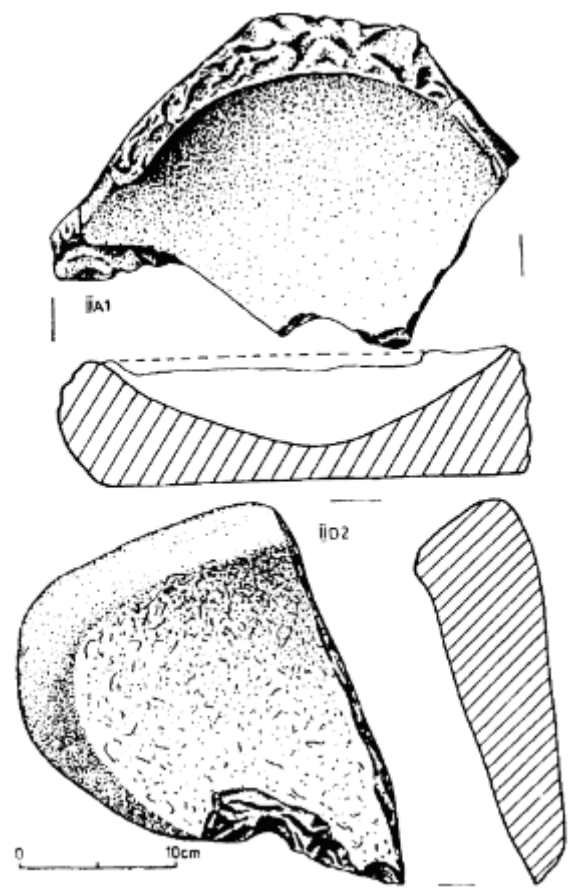

b

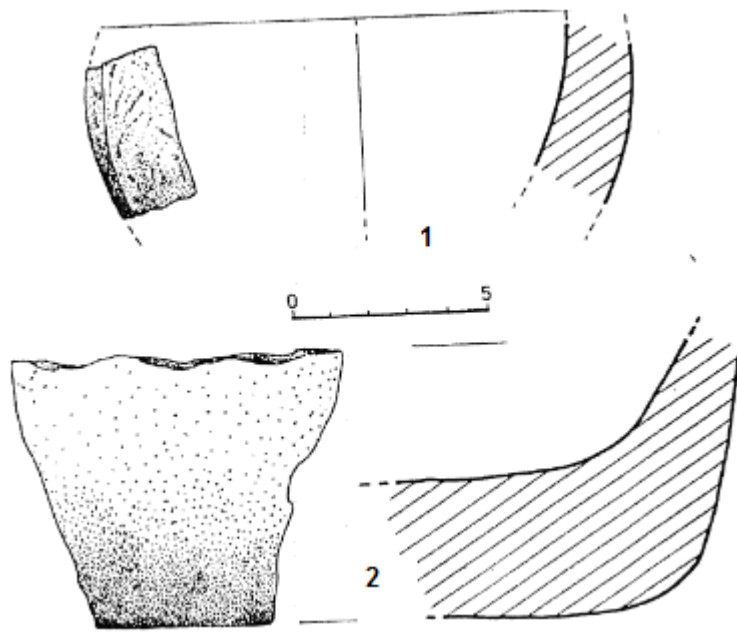

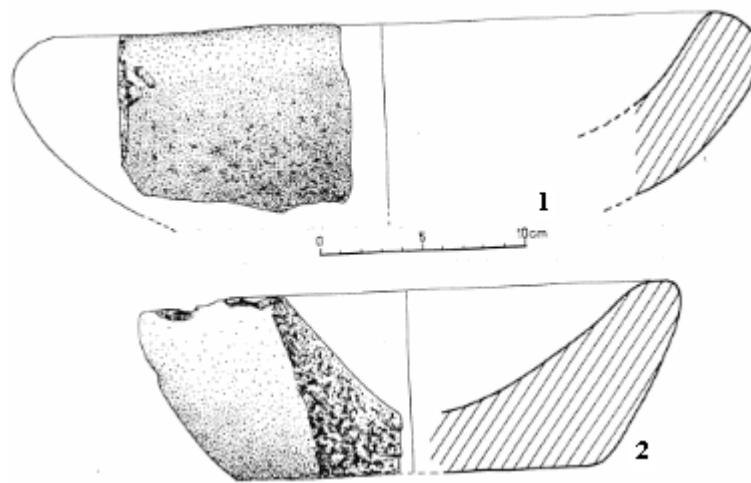
a

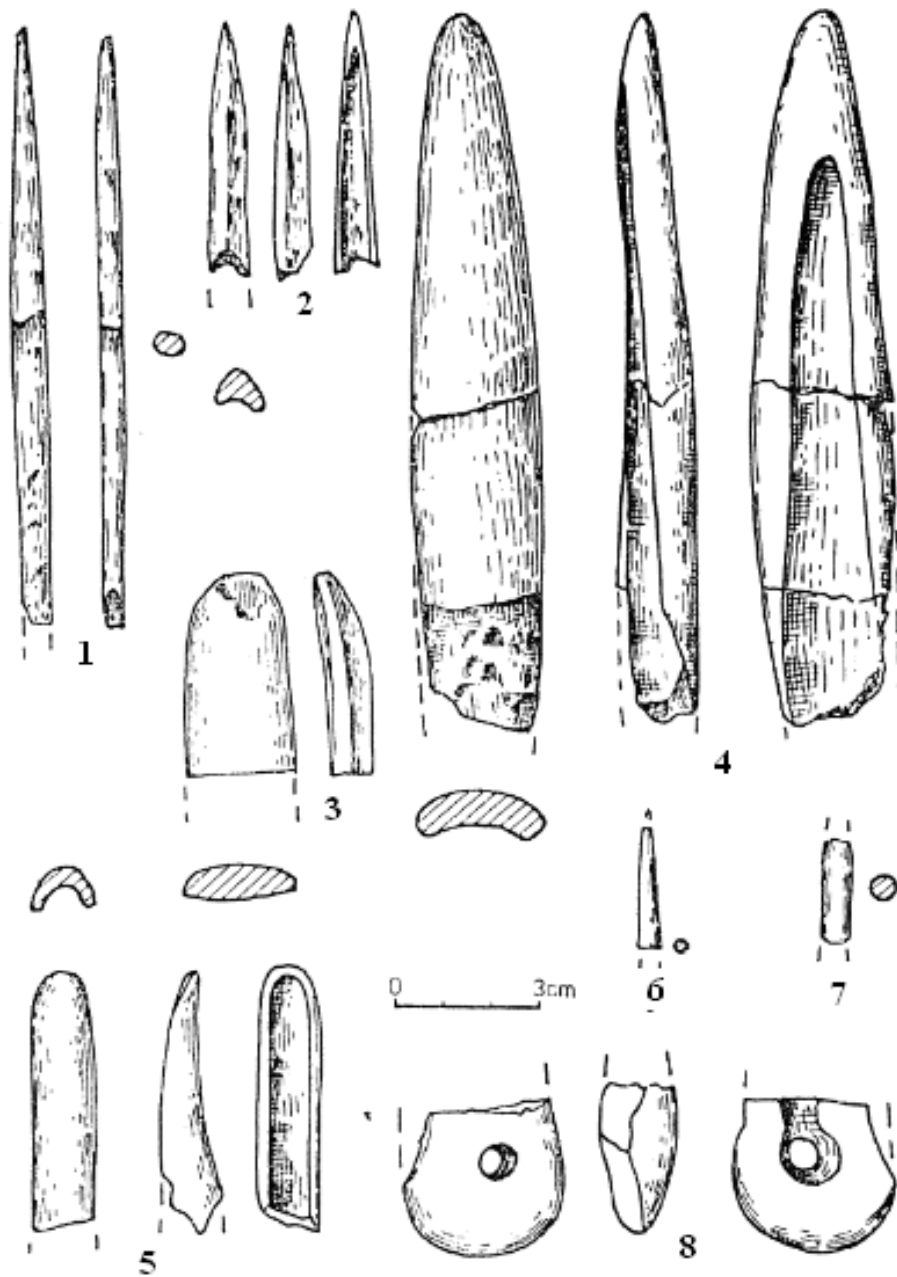
b

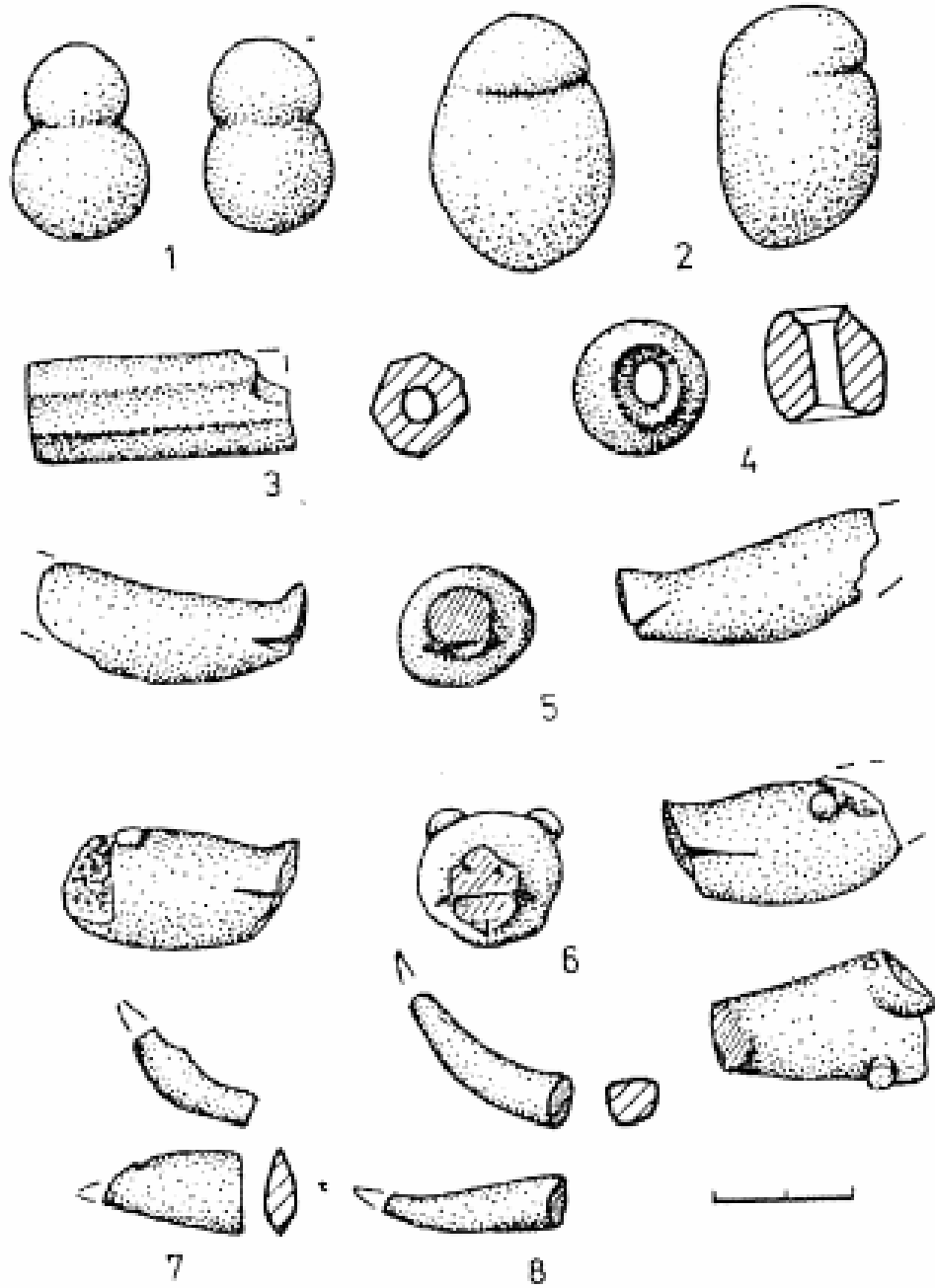

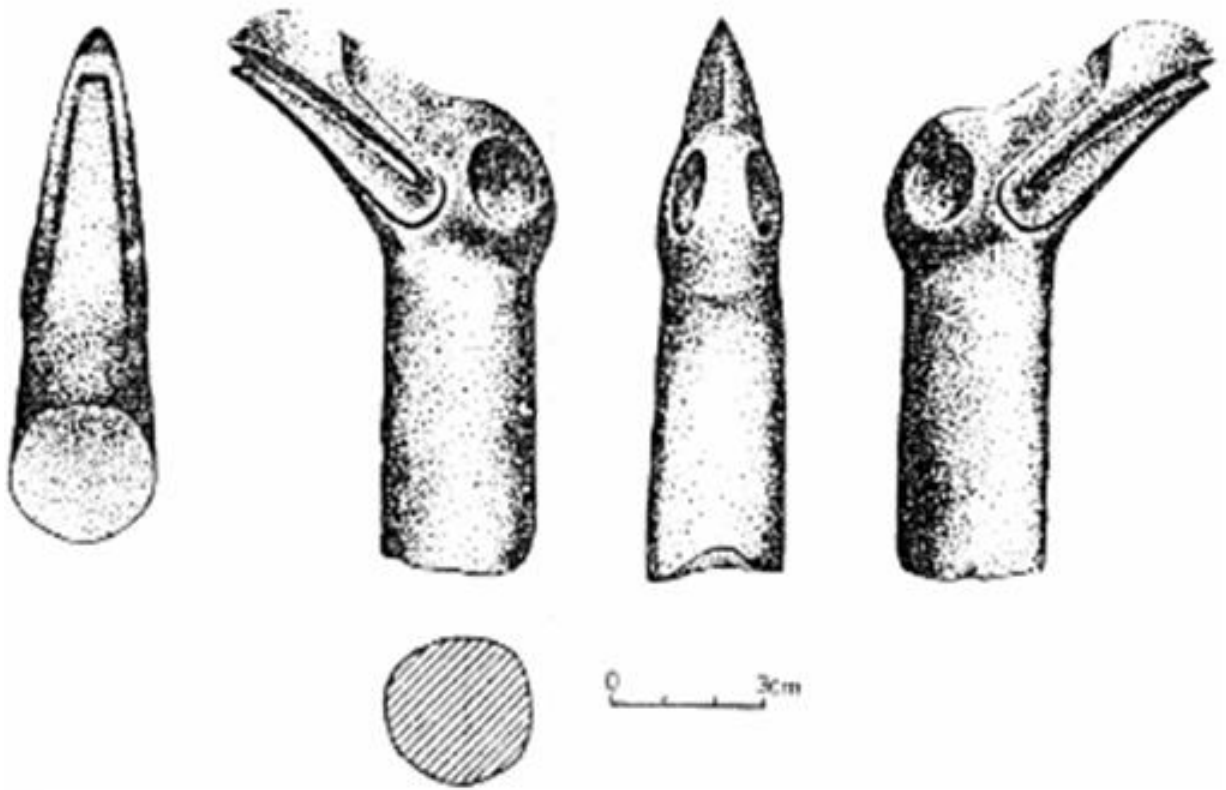
a

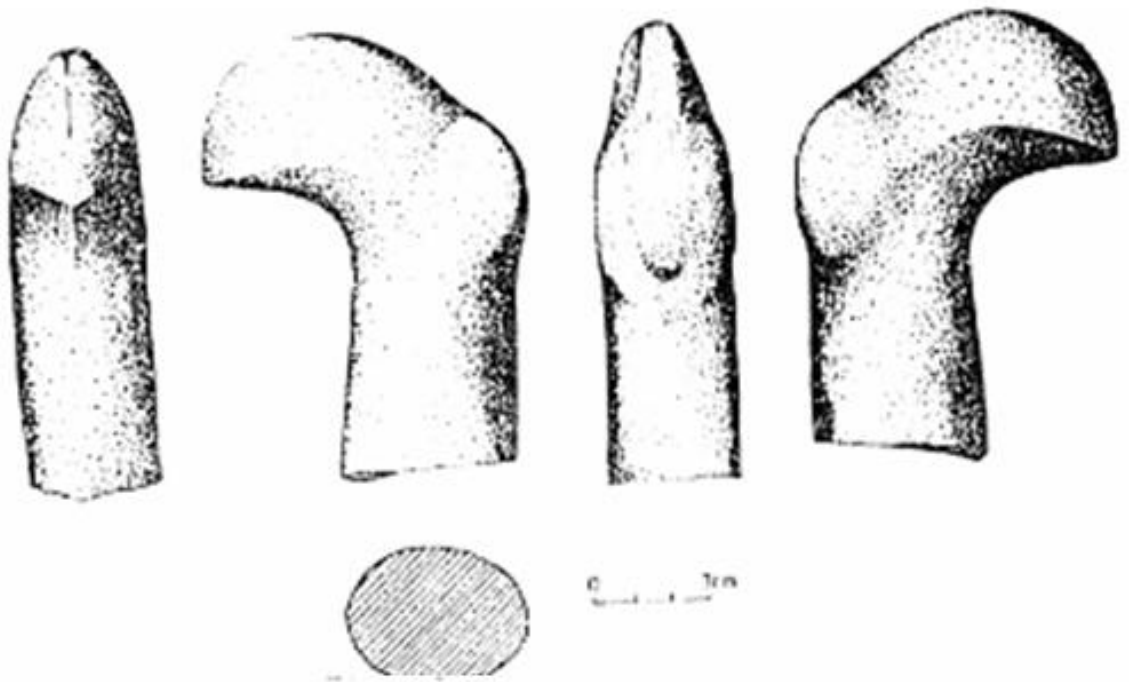

b

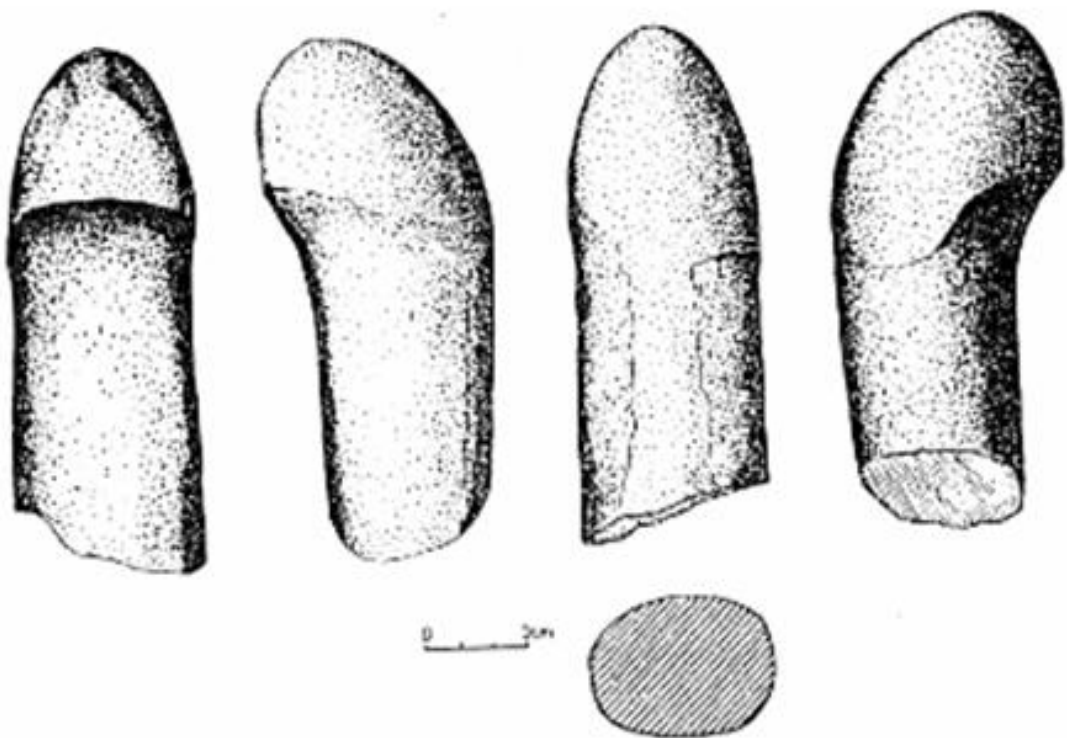

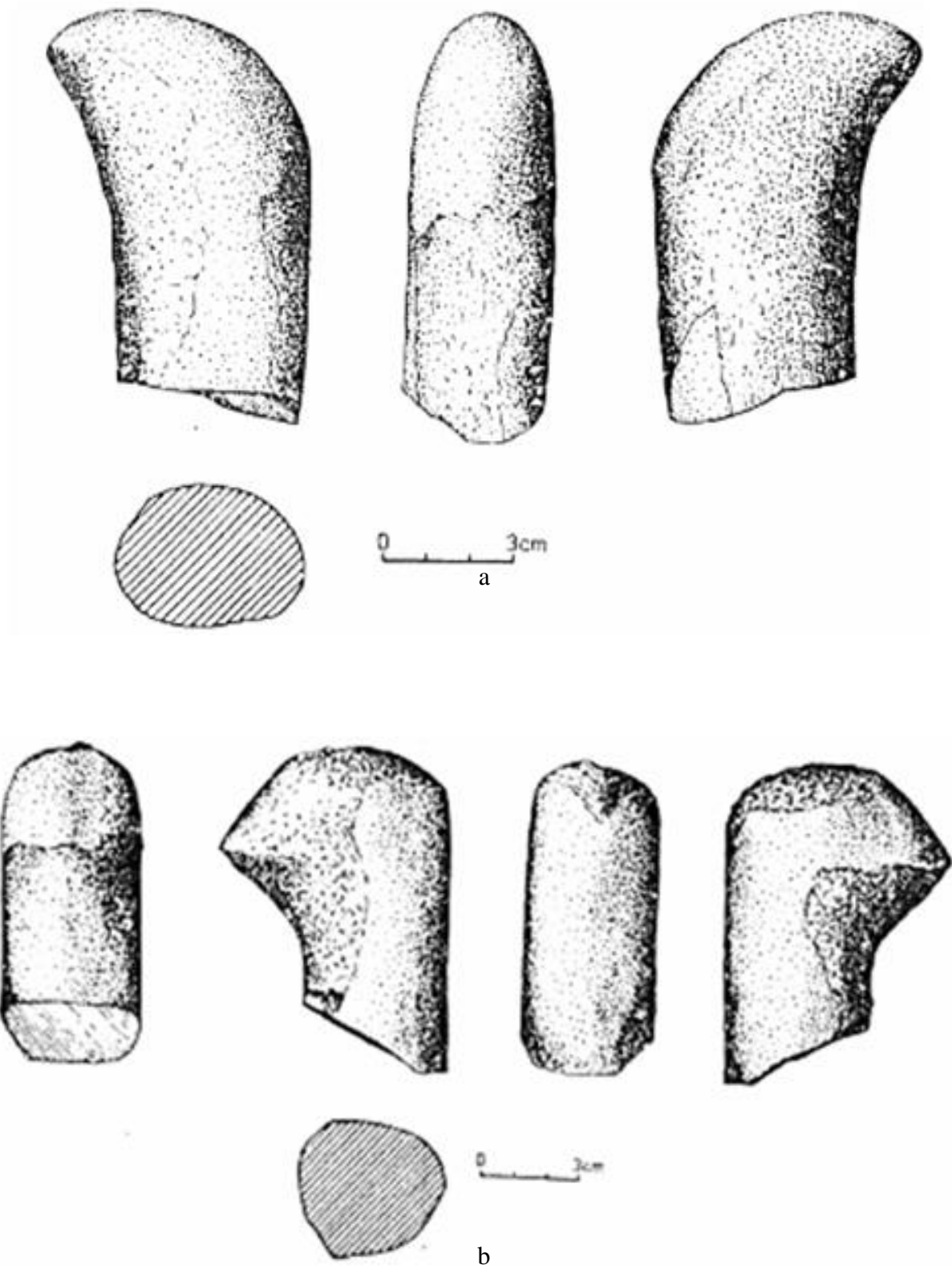

a

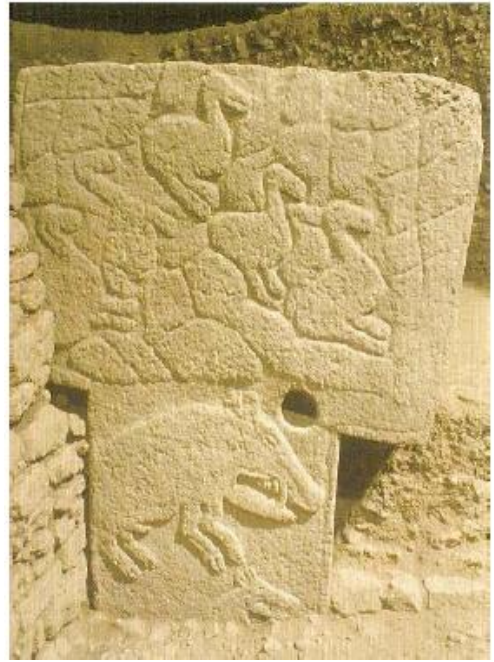

b

a

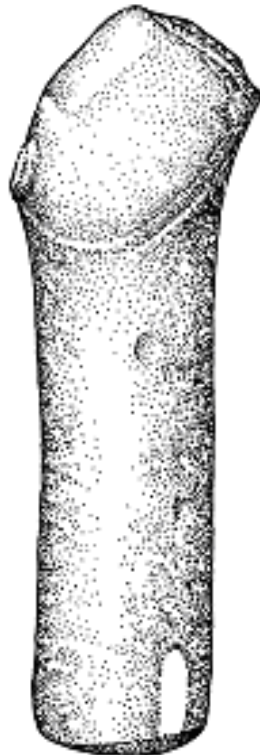
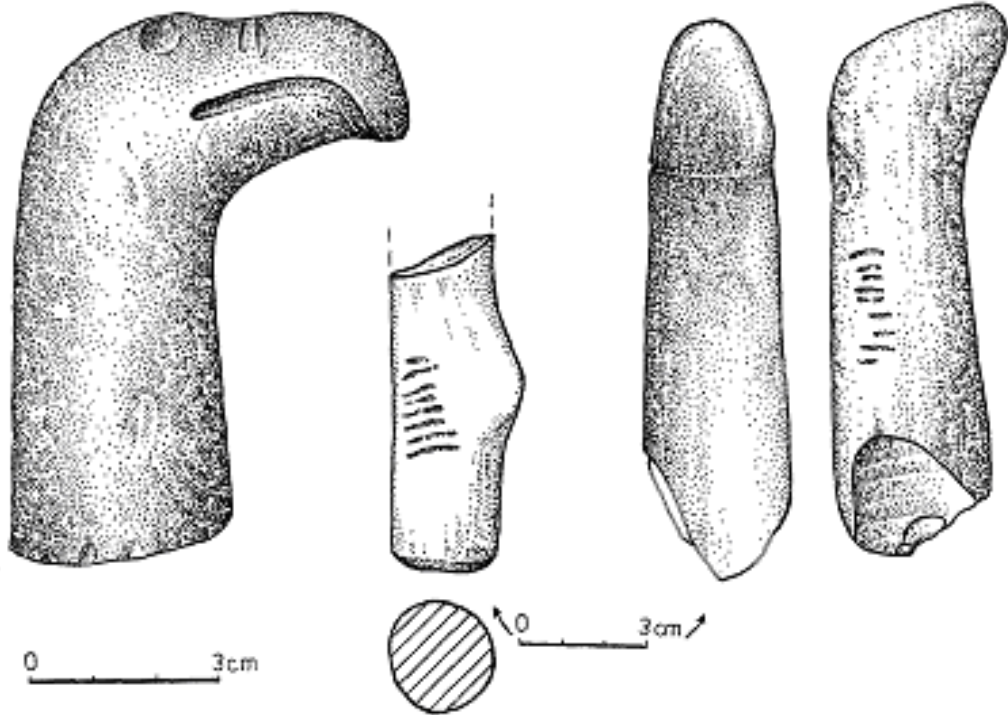
b

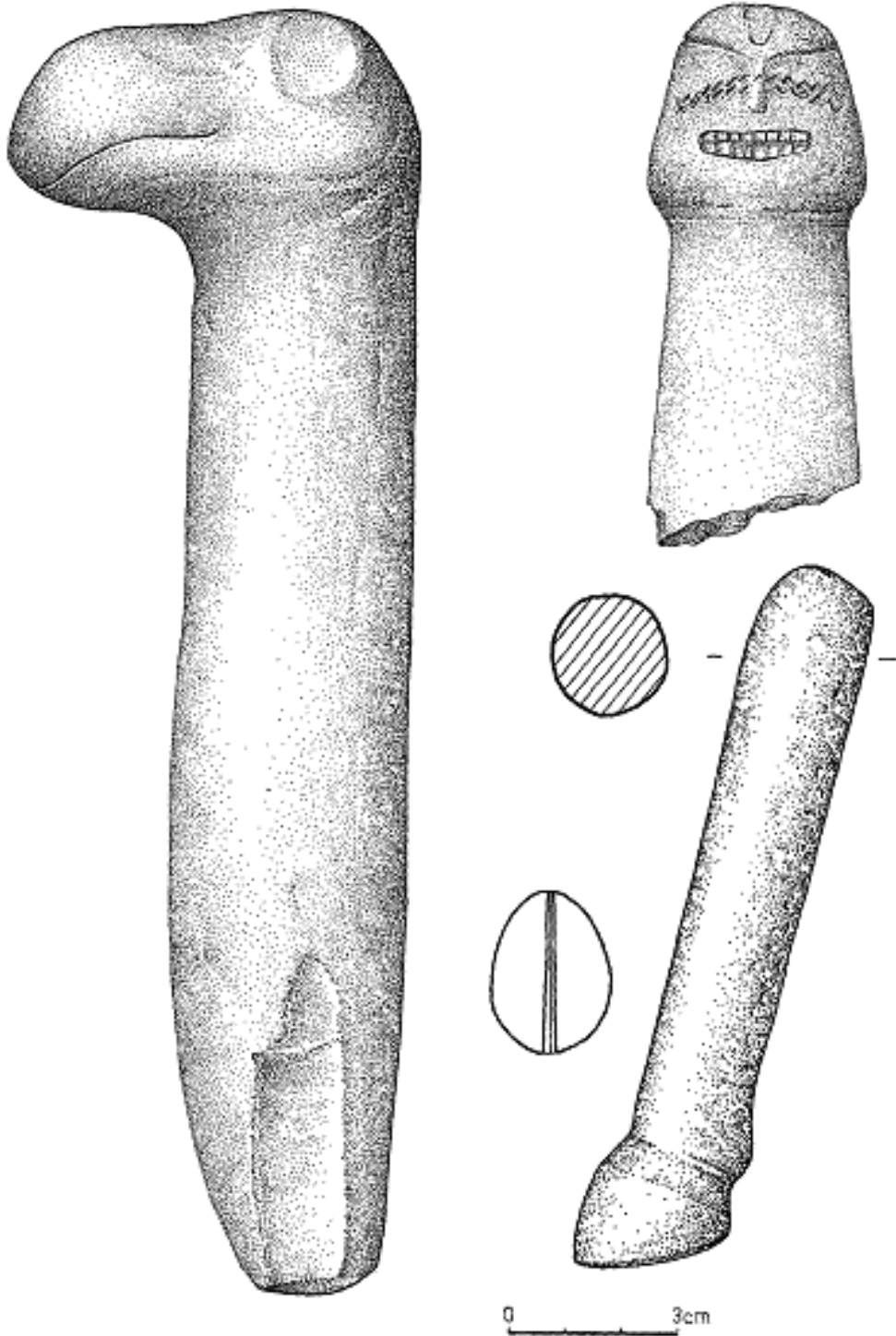

c

d

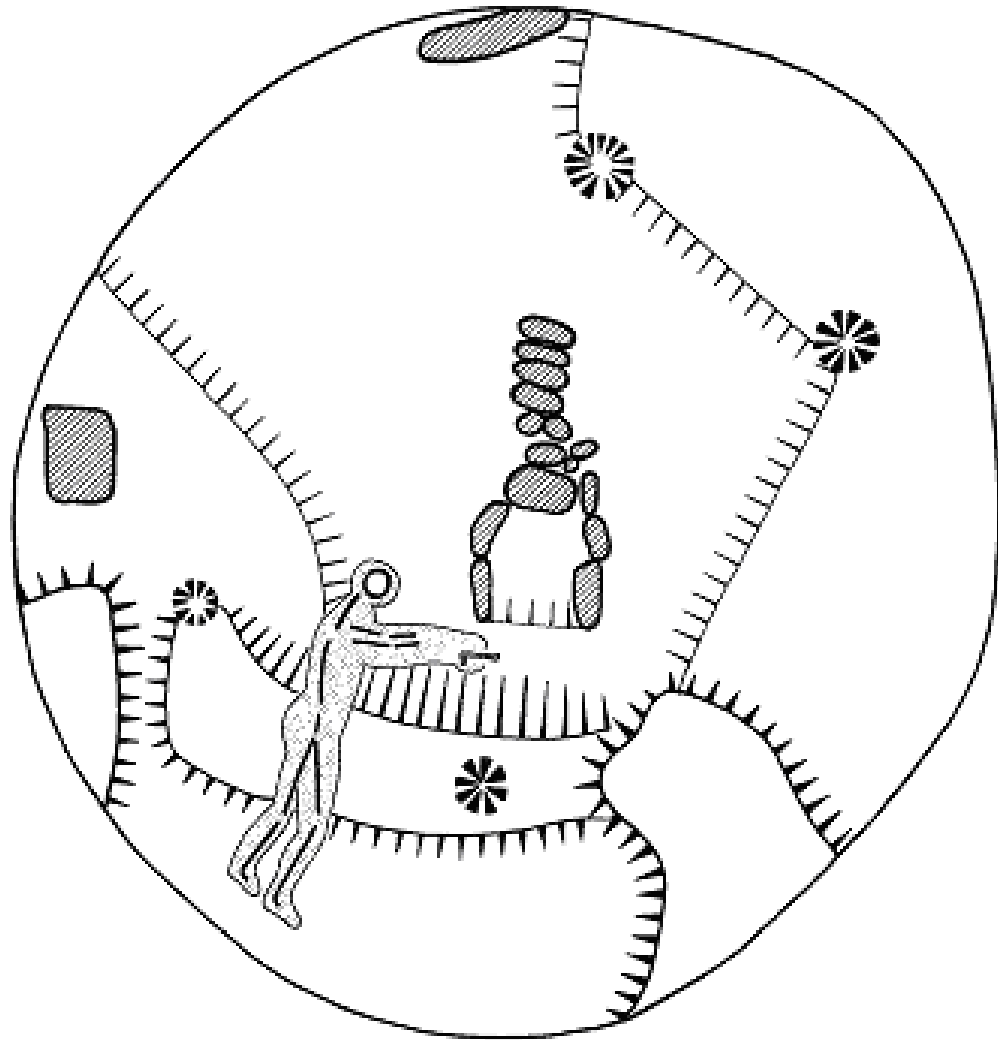

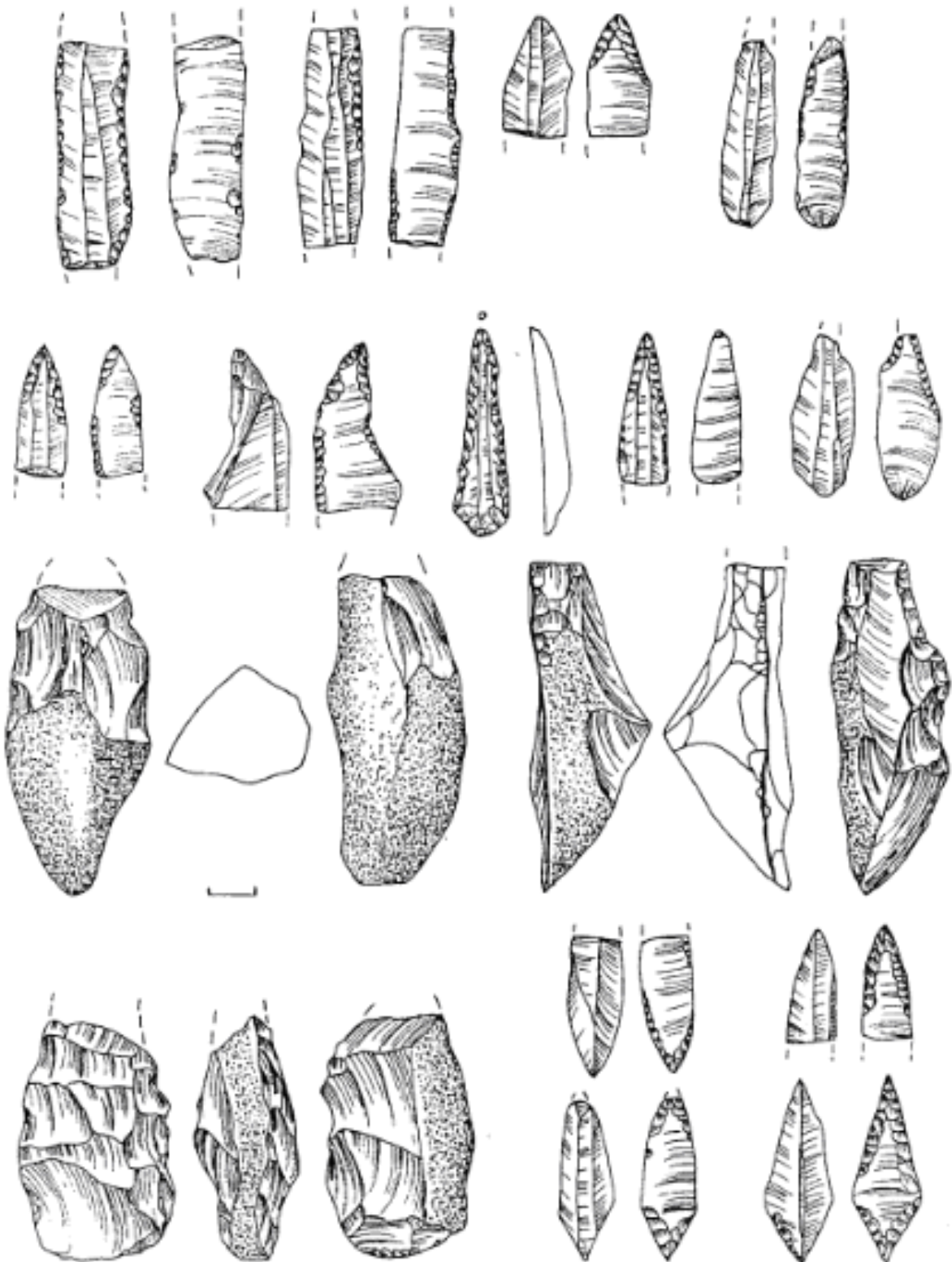

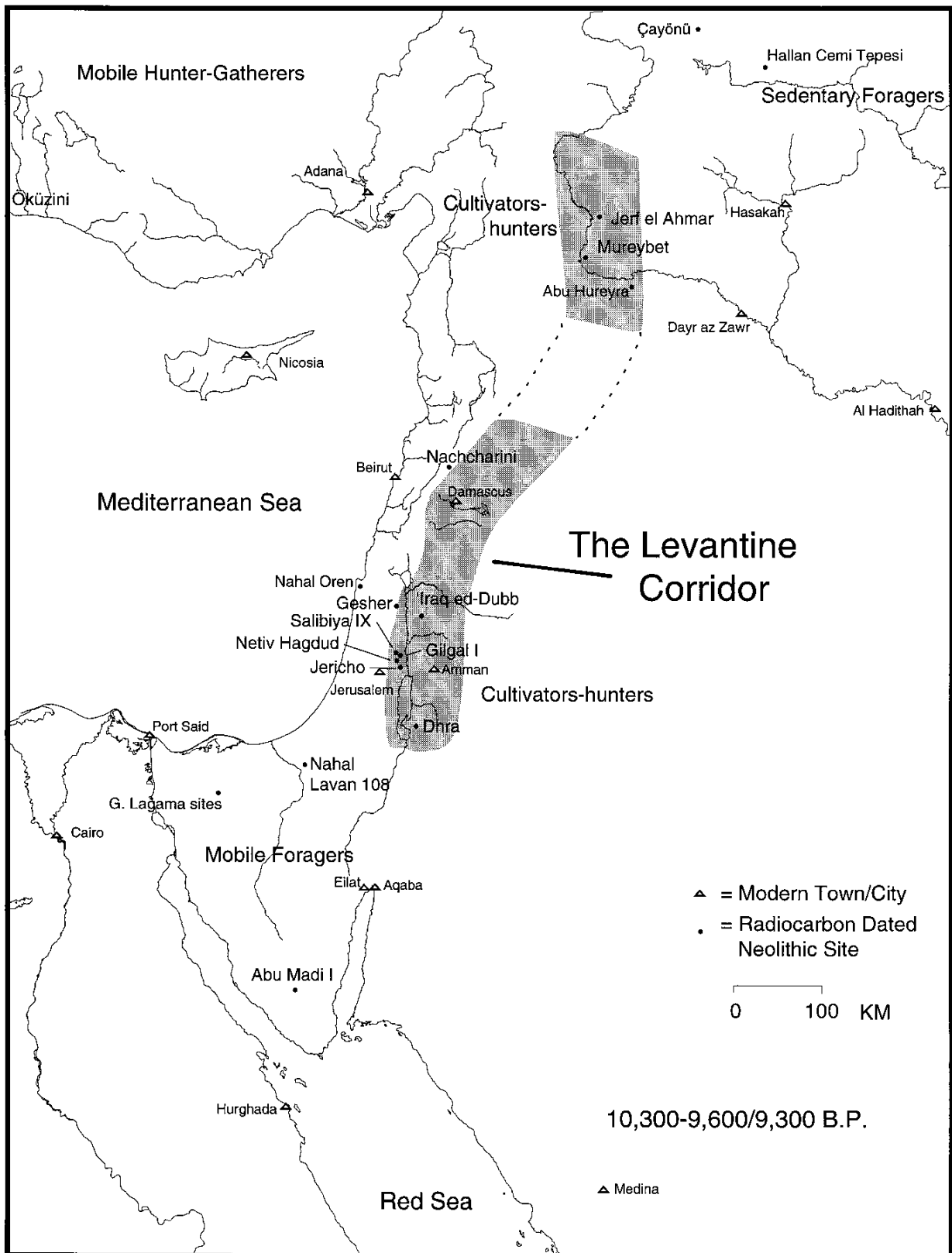
0 3cm

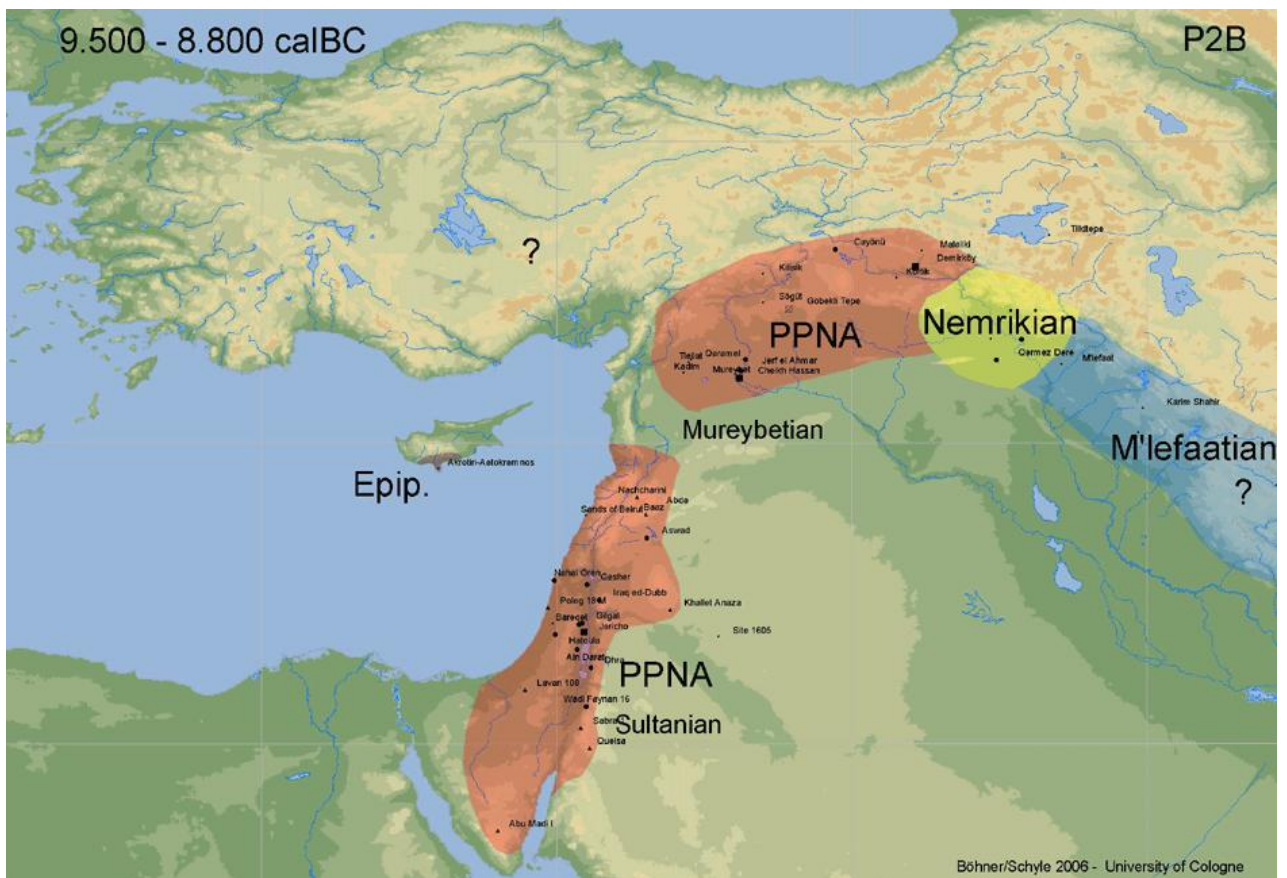

Harita I: Levant koridoru (Doğu Akdeniz koridoru) .

a

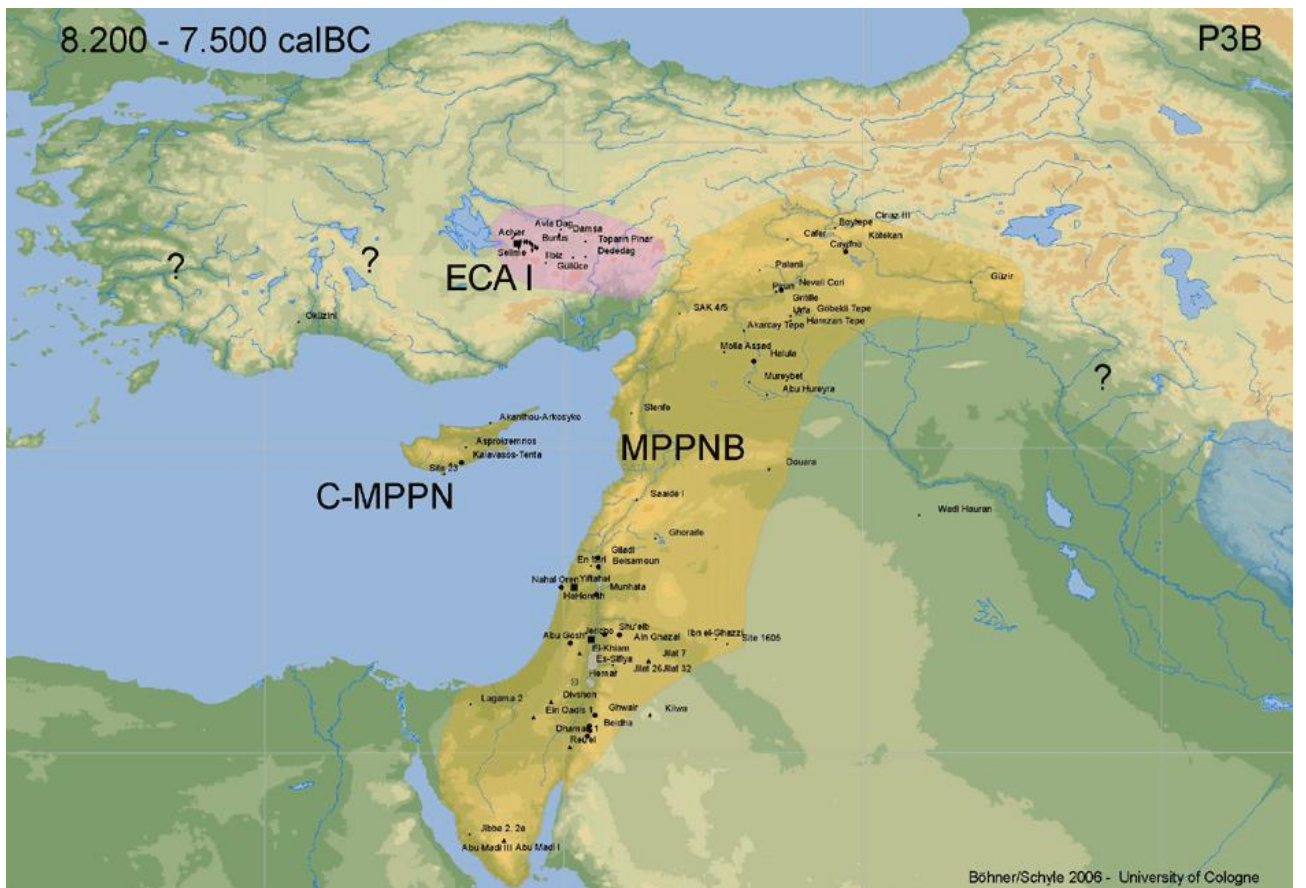

b

Harita IIa-b: PPNA yerleşim alanları.

a

b

Harita IIIa-b:EPPNB-MPPNC yerleşim alanları.

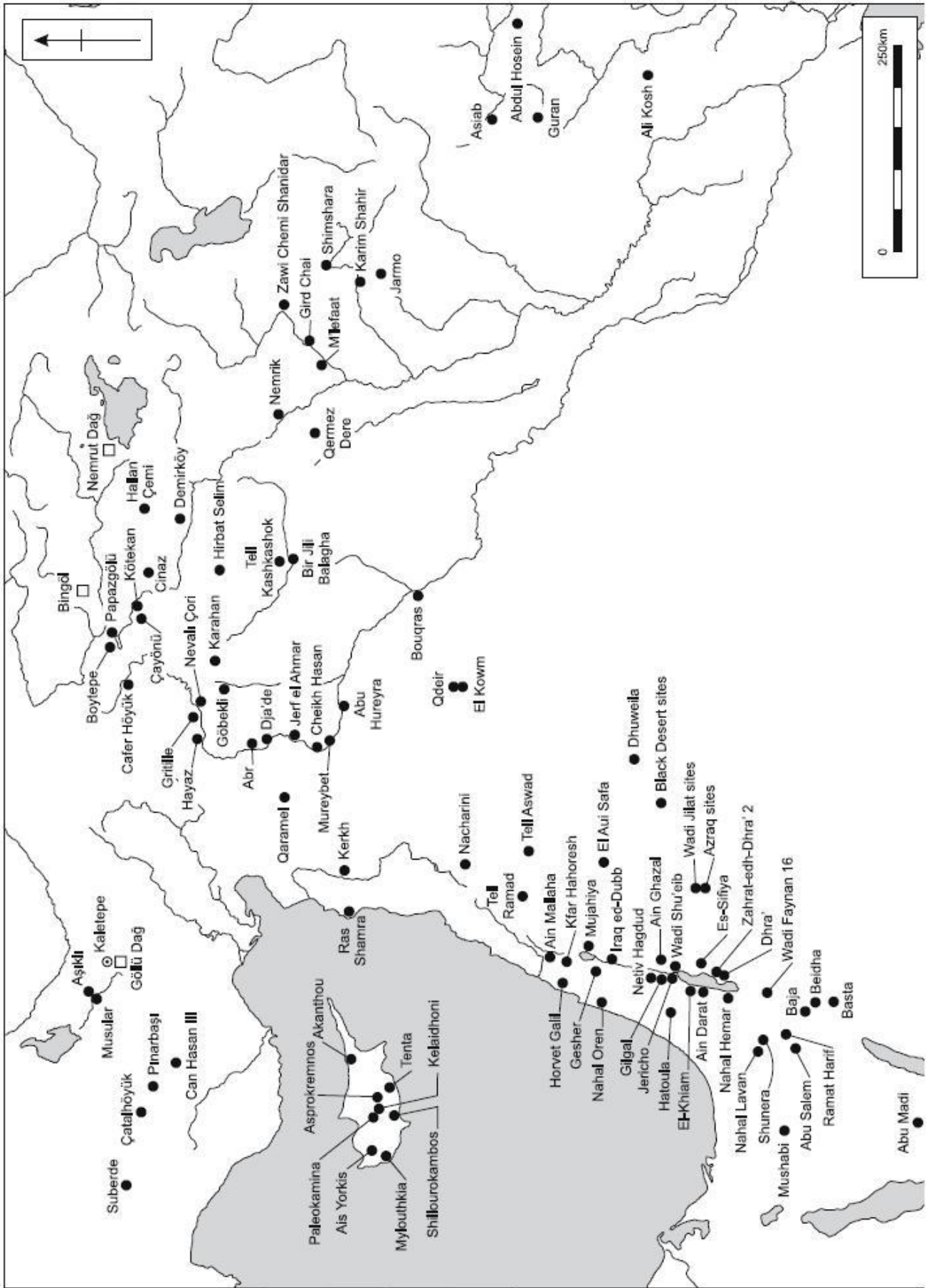

a

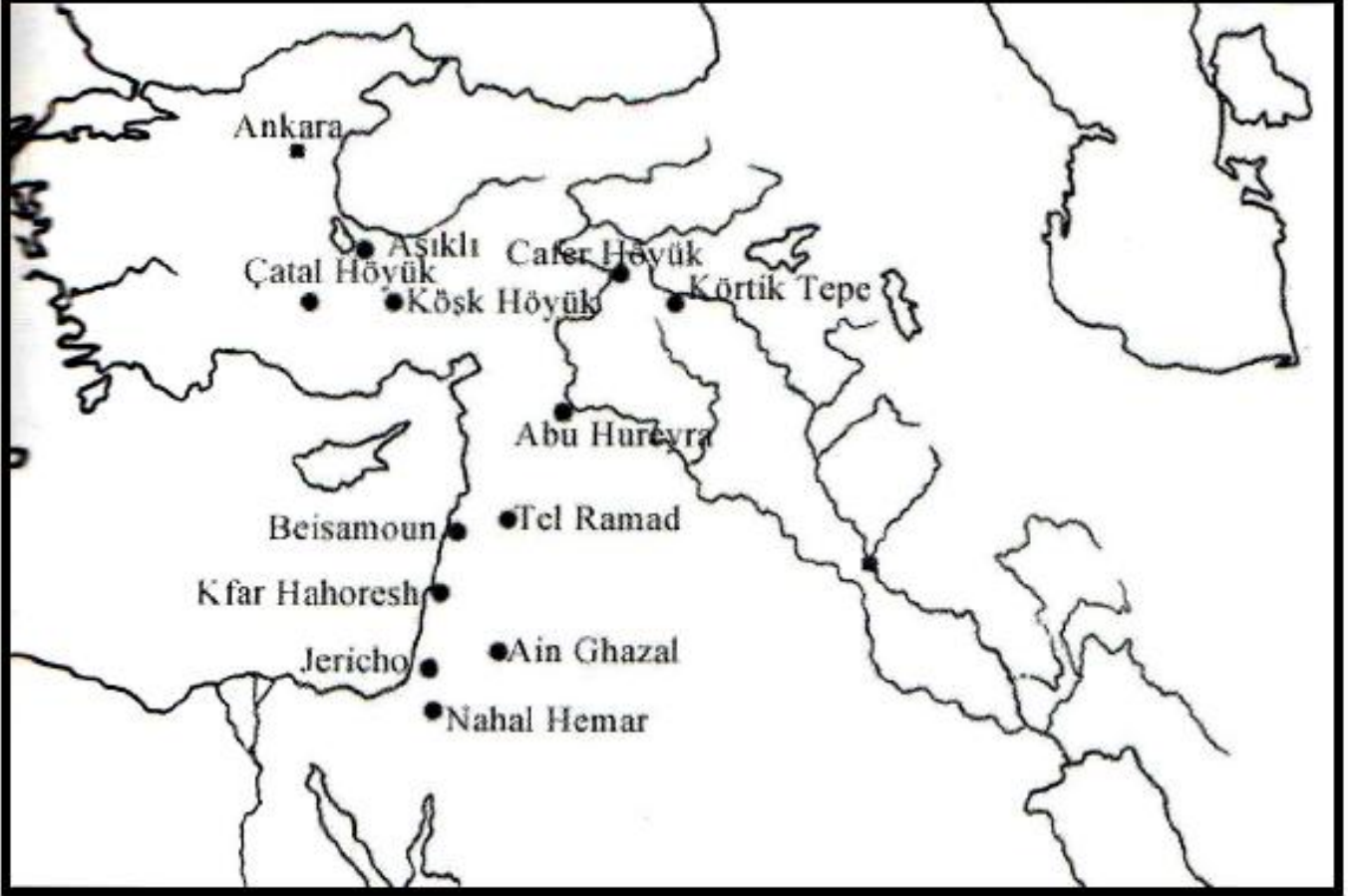

b

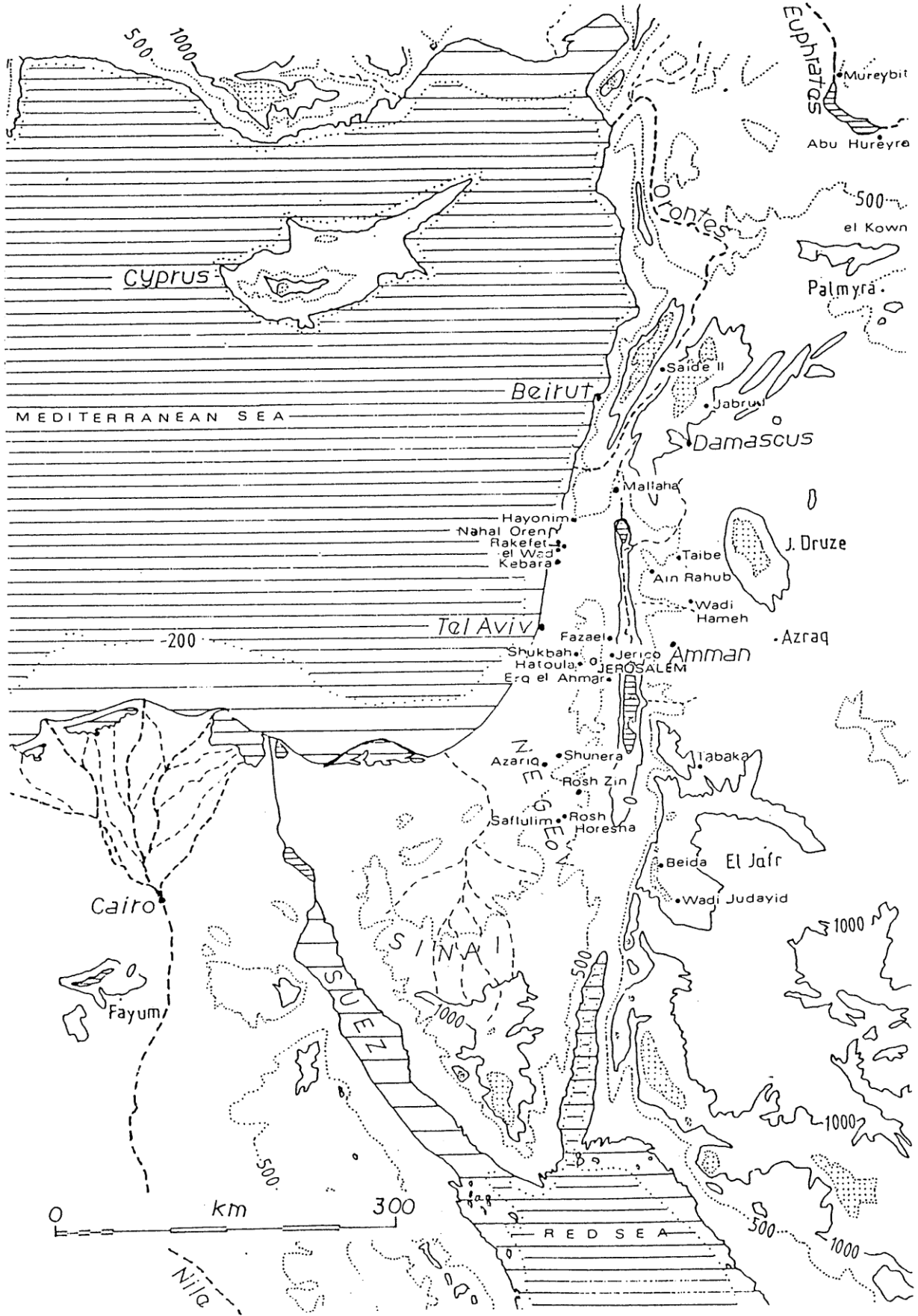
Harita IVa-b:LPPNB-PPNC yerleşim alanları.

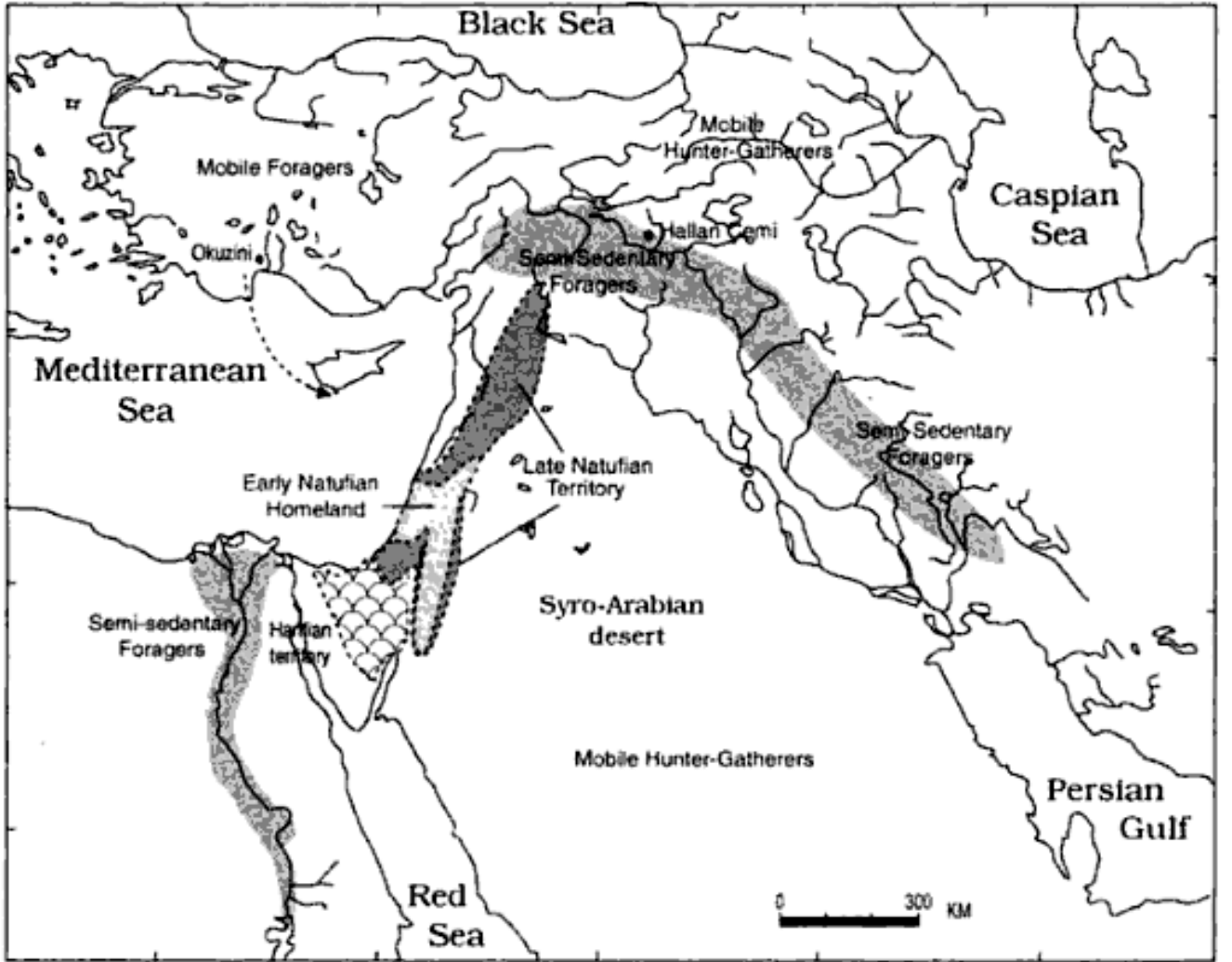
Harita V. Neolitik dönem yerleşim alanları.

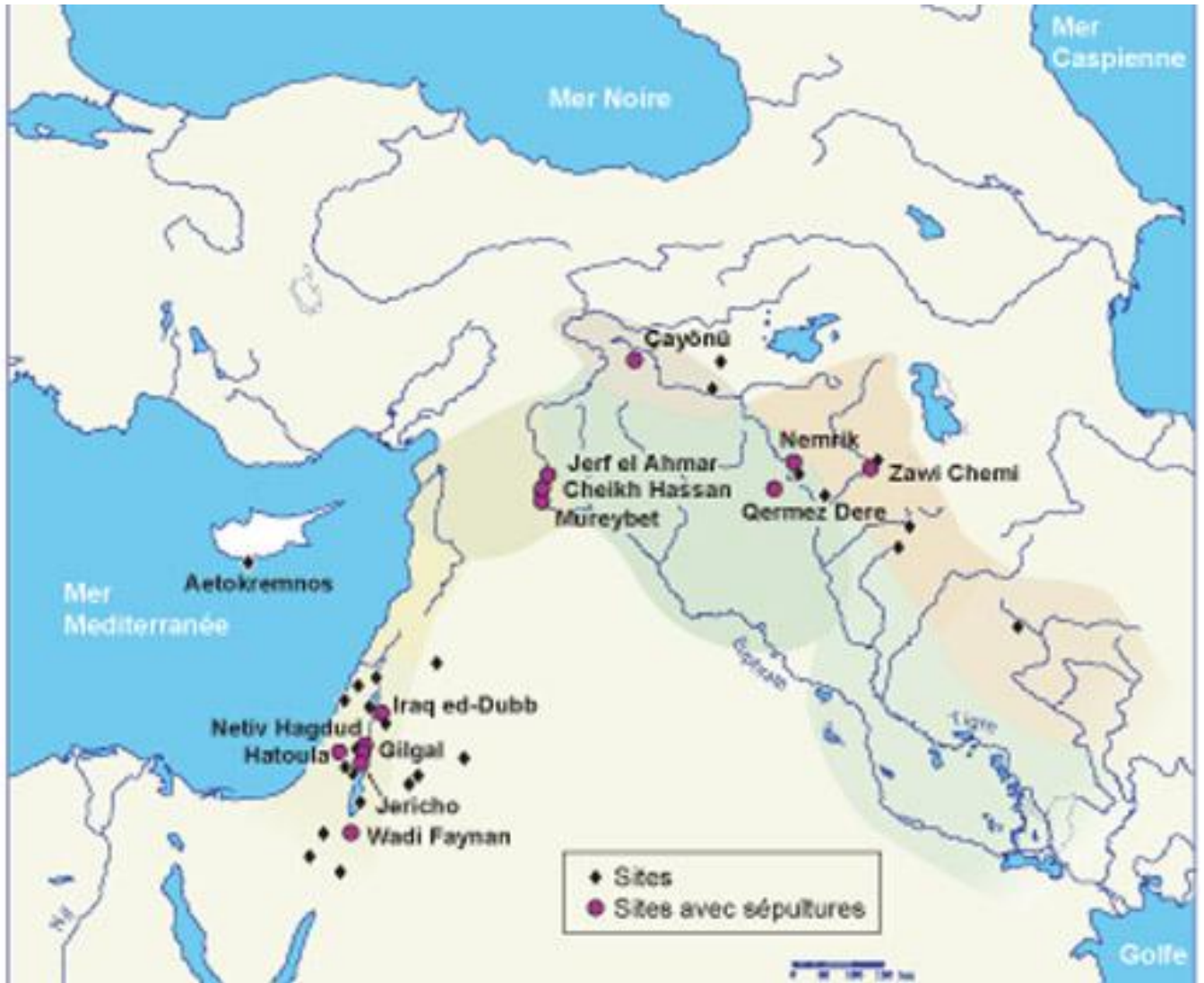
Harita VI: Sıvalı insan kafataslarının görüldüğü Neolitik Dönem köy yerleşmeleri.

Harita VII: Levant Bölgesi'nde yer alan Natufian sit alanları.

Harita VIII: Natufian PPNA – PPNB Evreleri Ana Yayılım Alanları.

Harita IX: Nemrik Yerleşim alanı.

Harita X: Bereketli Hilal.

